

DANSKE STUDIER

UDGIVNE AF

GUNNAR KNUDSEN og MARIUS KRISTENSEN

1919

FOR UNIVERSITETSJUBILÆETS DANSKE SAMFUND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

INDHOLD

EMIL ELBERLING, Fra Litteraturens Omraader:

I. „Det danske Flag til Prinsen af Noer“. En Forveksling.....	1
II. Naar opkom Navnet „Jens“ for de danske Soldater?.....	3
III. Det historiske Grundlag for „Smeden og Bageren“	8
F. OHRT, Heber og Abracadabra	11
MARIUS KRISTENSEN, Ole Worm og Runeindskrifterne	17
REGINALD FOG, Bjarkemaals „Hjalte“	29
GUNNAR KNUDSEN, Priorens Disputats med Guidos Sjæl.....	49
F. OHRT, Fra den yderste Sproggrænse.....	61
M. C. HARDING, Et ikke tidligere trykt Brev fra Rasmus Rask til H. C. Ørsted	71
FINNUR JÓNSSON, Danske Stedsnavne i Knytlingasaga	74
TH. ROUST, Af Dansk Fædrelandssangs Historie	81
P. SEVERINSEN, Ølsehymagle — Egeslevmagle.....	97
J. W. S. JOHNSON, En Forgænger for I. M. Thiele.....	104
POUL HAUBERG, Lidt om Henrik Harpestrængs Lægebog	111
HOLGER HJELHOLT, Sønderjyds Sprog- og Folkemindeforskning mellem Krigene	129
J. JAKOBSEN, Om Orknørernes Historie og Sprog	143
MARIUS KRISTENSEN, Mindeord	154

KULTUR OG FOLKEMINDER

„Dronning Helena“ [Bering Lüisberg] (<i>Jørgen Olrik</i>).....	158
Abracadabra (<i>Ad. Clément</i>)	160
Nyt fra Æventyrforskningen (<i>Hans Ellekilde</i>)	162
Bære Sadel (<i>O. Kalkar</i>).....	179

FRA SPROG OG LITTERATUR

Danske Ordbøger (<i>Gunnar Knudsen</i>).....	37
En tysk Afhandling om „St. Hansaftenspil“ [Wilh. Dietrich] (<i>Morten Borup</i>)	40
En Beretning om Jellingemonumentet (<i>Holger Hjelholt</i>)	42
Hvad er en Papegøje? (<i>C. Bloch, Henrik E. Flindt</i>)	43
Lidt om „Hjortens Flugt“ (<i>Olaf Hansen</i>)	89
Til Gefjon-Spørgsmaalet (<i>Knud B. Jensen</i>).....	92
Dronningen, der aad Agerkaal (<i>Marius Kristensen</i>)	95
Kong Huggleiks Dødsaar (<i>P. Severinsen</i>)	96
En Sjæl efter Døden [O. Schlichtkrull] (<i>H. Topsøe-Jensen</i>)	180
Christian Bredahl [O. Thyrogod] (<i>Poul Schjærff</i>)	185
Hjemligt Hedenskab [G. Schütte] (<i>Gunnar Knudsen</i>).....	186

FRA LITTERATURENS OMRAADER

TRE STUDIER

AF

EMIL ELBERLING

I. „DET DANSKE FLAG TIL PRINSEN AF NOER“. EN FORVEKSLING.

I „Berlingske Tidende“ Fredag den 11. Maj 1849 findes paa første Spalte J. L. Heibergs smukke og højt pathetiske Digt „Det danske Flag til Prinsen af Noer“ (senere optaget i „Poetiske Skrifter“ 1849, VIII, S. 94—96 og 1862, VIII, S. 362—64). Det begynder som bekjendt med de haanlige Ord:

„Saa fik Du mig da fat! Din Haand mit Kors berørte,
den Haand, hvormed Du svor en hurtig krænket Ed,
den Haand, hvorfra Dit Sværd, som Du med Skjælven førte,
paa første Kampdag gled.“

og ender med den knusende Dom:

„Du, som var ellers glempt, i Krøniken skal mindes
ved et foragtet Navn.“

Der maa altsaa i de nærmeste Dage forinden være kommet Meddelelse til Kjøbenhavn om, at Flaget fra Linjeskibet „Christian den ottende“, der sprang i Luften Skærtorsdag 5. April 1849 i Eckernförde Fjord, af Prinsen af Augustenborg var overbragt til Frankfurt til den tyske Rigsforstander Ærkehertug Johan. Jeg har dog ikke kunnet finde noget herom i danske Blade fra den Tid. Men samme Aften, som Heibergs Digt var indrykket i „Berlingske Tidende“, gjengiver „Fædrelandet“ i Oversættelse „den officielle Beretning fra Frankfurt om Overleveringen af „Christian VIII“s Flag til Reichsverweseren ved Prins-Højforræderen“. Den lyder saaledes: „Efter at for nogle Dage siden Flag og Vimpel af den

danske Fregat „Gefion“ tilligemed Flaget af den store Baad fra Linjeskibet „Christian VIII“, paa hvilken Sidstnævntes Befalingsmænd vare komne i Land for at overgive sig, af den kommanderende General for Operationshæren ved en i dette Ærinde hidsendt Officer var indsendt til Rigskrigsministeriet, er Hs. Durchlauthed Prins Friedrich af Holstein-Sønderborg-Augustenburg kommen hertil for paa Hertugdømmernes Statholderskabs Vegne at overrække Hs. kejserlige Højhed Ærkehertug Rigsforstanderen det af Fjenden før Skibets Sprængning i Luften sænkede og af Havet igjen ophentede store Orlogsflag. Prinsen begav sig i den Anledning 26. April Morgen Kl. 11, ledsaget af Rigskrigsministeren og den Befuldmægtigede for Hertugdømmerne til Hs. kejserlige Højhed og overleverede til Højstsamme den stolte Prydelse fra det ved tydsk Skyts indtil Tilintetgjørelse besejrede Linjeskib med følgende Tale: „Paa Statholderskabet i Schleswig-Holstein's Vegne har jeg den Ære at overbringe det tydske Riges Rigsforstander det ved tydske Vaaben erobrede Flag fra Linjeskibet „Christian VIII“. Stærkt ved Tydsklands Hjælp lægger Schleswig-Holstein sin Tak for Dagen ved Sejre til den tydske Nations Ære og betror Trofæerne til det tydske Riges Beskyttelse“ o. s. v. — „Hs. kejserl. Højhed modtog dette skønne Sejrstegn med retfærdig Anerkjendelse af de Tapres Mod,“ o. s. v. — i ligesaa svulstige Udtryk.

Hertil følger „Fædrelandet“s Redaktion følgende Efterskrift: „Det maa negtelig have været et pikant Hverv for Christian den ottendes Svoger og Statholder at overbringe „Christian den ottendes“ Flag til Rigets Fjender. Det er dog sandt, at der er en Nemesis til, og det vil Prinsen af Augustenburg komme til at erkjende, hvis hans Samvittighed ikke ved en Lejlighed som denne har mindet ham derom.“

Som man tydelig ser, gaar baade Heiberg og „Fædrelandets“ Redaktion ud fra, at det var den ældre Prins Frederik af Augustenburg, Prinsen af Noer, som han sædvanlig kaldtes, der havde været Flagets Overbringer. Men dette var en Misforstaaelse. Paa dette Tidspunkt stod Prinsen paa en saa spændt Fod til Statholderskabet, at dette ikke kunde tænkes at ville overdrage ham et saadant Hverv. Allerede 9. Septbr. 1848 havde han efter et afgjort Brud med Grev Reventlow-Preetz opgivet sit Sæde i den provisoriske Regering og sin Ledelse af den slesvigholsteinske Hær, og senere boede han paa s.t Gods Noer ved Eckernförde. Hans egne Optegnelser fra disse

Aar (Aufzeichnungen aus den Jahren 1848 bis 1850. Zürich 1861) indeholder heller Intet derom. Det stemmer vistnok heller ikke med militær Sædvane, at et saadant rent formelt Hverv overdrages en saa højtstillet Officer (Prinsen var Generalløjtnant siden 1842).

Flagets Overbringer var derimod hans Brodersøn, den senere Hertug „Friedrich VIII“, den tyske Kejserinde Augusta's Fader. Denne knap 20 Aar gamle Prins — Fredericia-Slaget stod netop paa hans 20 Aars Fødselsdag — var ogsaa paa den Tid ansat ved Insurgent hærens Overkommando og tilmed den vordende Tronfølger i det forventede Schleswig-Holstein. Det var derfor ret naturligt, at Statholderskabet overdrog ham „dette ærefulde Hverv“, som det ligefrem udtales i hans Levnedsskildring af Aug. Sach i „Allgemeine deutsche Biographie“, 49. Bd. (Leipzig 1904), S. 126. I Karl Samwer's langt udførligere Skildring (Herzog Friedrich v. Schleswig-Holstein, Wiesbaden 1900) er det derimod ikke omtalt, men vel i Gebauer's Herzog Friedrich VIII, 1912, S. 16. Den „Befuldsmægtigede for Hertugdømmerne“, som ledsagede ham ved denne Lejlighed, var sikkert Karl Filip Francke, der 14—15 Aar senere fulgte ham til Holstein og var hans politiske Raadgiver i de skæbnesvangre Aar 1863—66, da Nemesis ramte ham ligesom tidligere hans Farbroder. Rigskrigsministeren var den preussiske General v. Peucker. For vor telegramvante Slægt er det mærkværdigt at høre, at Flagets Overbringelse til Frankfurt fandt Sted netop 3 Ugersdagen efter selve Kampen, og at Budskabet herom først naaede til Kjøbenhavn 14 Dage senere. Læseselskabet „Athenæum“ holdt netop paa dette Tidspunkt „Frankfurt Ober-Postamts Zeitung“; maaske er det denne, der har været Hovedkilden baade for J. L. Heiberg og for „Fædrelandet"s Redaktion.

II. NAAR OPKOM NAVNET „JENS“ FOR DE DANSKE SOLDATER?

Det er vistnok utvivlsomt, at Navnet er opkommet under Trearskrigen 1848—50; men dermed er Spørgsmaalet jo ingenlunde udtømt. Man kræver selvfølgelig om muligt at faa Tidspunktet nøjere bestemt saavel som Anledningen, da Navnet først fremkom, og Betydningen deraf, samt hvor det først viser sig i Literaturen, og naar det er kommet i almindelig Brug. Før 1848 var der ikke Tale om at kalde Landsoldaten med Fællesnavnet Jens, omend

vore Digtere nogle Gange have givet enkelte Soldater dette Navn, medens ogsaa flere andre Navne ere blevne brugte. Saaledes kalder Blicher i „E Bindstouw“ den Soldat, som 1813 har gjort Krigstjeneste i Mecklenburg, Jens, medens hans Kammerat hedder Rasmus Rask, og Soldaten, der i Krigen mistede sin højre Arm og siden faar sit Underhold i sin tidligere Kjærestes Hjem, hedder Per. De tre Mænd, der sammen kæmpe 2den April 1801 paa „Prøvesten“, hedde Mads, Jens og Per, og Soldaten, som fører sin Kjæreste bort fra Nordslesvig paa Hesten Messingjens, kaldes Rasmus. Den ældste af disse Fortællinger skriver sig fra 1827, den sidste fra 1842. Ligeledes bruger F. J. Hansen 1840 i sit Digt „Rekruten“ Navnet Jens om den Soldat, der forlader sin Vagtpost for at danse med sin Kjæreste, medens dennes Søster stiller sig paa Vagt i hans Sted. Derimod kalder Overskou i sin Vaudeville „Nørreports Vagt St. Hans Aften“ (1830) Soldaten „Per Nielsen, Gefreider“, og i hans Oversættelse „Rekruten“ (1834) hedder Hovedpersonen ogsaa Per; han genfindes i Vaudeville-Monologen „Per kommer hjem“ (1850)¹. I Heiberg's „De Danske i Paris“ (1833) hedder Majorens Oppasser som bekjendt Mikkell, og denne Figur er optaget af H. C. Andersen i „Mikkels Kjærlighedshistorier i Paris“ (1839). Endelig hedder i Hostrup's Vise i „Gjenboerne“ (1844) den Soldat, der stod paa Post og frøs ihjel, Søren. Disse Navne synes alle at være valgte tilfældig blandt de Navne, som vare gængse hos Almuen.

Gaa vi frem til selve Krigsaaret 1848, finde vi i „Fem Sange af H. W. til Opmuntring for Danmarks brave Krigere“ vistnok en Vise „Jens gaar i Krigen“, medens en anden, der ligeledes stammer fra Foraaret og omhandler „Den danske Landsoldats Afsked med sin Kjæreste“, kalder Parret Hans og Grethe. En jydsk „Soldaterwiis“ (A gad nok vide, hvo længe enno æ Prøjsjer ka holle Stand“), der maa være fra lidt senere Tid, nævner to Kammerater Mads og Mikkell. Hostrup kalder ligeledes i „En Scene i Nyboder“ (opført 6. Oktbr.) Soldaten Mads og Matrosen Thomas, hvorhos den første omtaler sin Kammerat Per. Forholdet bliver slet ikke klarere næste Aar. H. P. Holst i Vaudevillen „En Tour til Armeen“ (opført i Febr. 1849) kalder Bondesoldaten Mads; i Heiberg's Gadevise Nr. 7 (udkommen i Marts 1849) hedder „Soldaten paa Hjemvejen“ Per,

¹ Endnu i Marts 1863 fik Overskou opført en Vaudeville-Monolog „Per paa Forpost“.

og i Brosbøll's (Carit Etlar's) lille Stykke „Tonne gaar i Krigen“, ligeledes fra Marts, hedder den anden slesvigske Soldat, den frafaldne, Hans. Af Adolf Recke er der en dramatisk Skitse „Per kommer hjem“ (opført Septb. 1849), og i en her indlagt Vise kaldes den indkaldte Reservesoldat Lars Hansen. Hostrup lader vistnok i „Soldaterløjer“ (Jan. 1850) Landskabsmaleren Anker kalde sig Jens Poulsen Asminderød, men det er vistnok ret tilfældigt, da han ligeledes lader sin lærde Magister hedde Jens Glob. Det er ogsaa betegnende, at Erik Bøgh i „Nytaarsnat 1850“, altsaa i Decbr. 1849, ikke bruger Navnet Jens om „den tapre Landsoldat“, skjønt denne optræder paa Scenen sammen med „Hr. Sørensen“, ligesom han i sin Vise „Per og Maren“ (1852) kalder Gardisten Hans.

Ej heller findes Navnet Jens brugt i de følgende Aars Skildringer fra Krigen: N. Sylow, En ung Soldats Erindringer fra Krigstogene 1848 og 49 (Decbr. 1849), A. W. Thornam, Skitser fra Feltlivet 1850 (Marts 1851), H. Tolderlund, Dr. H., Fortællinger fra Felten (April 1851) eller Vilh. Holst's Felttogene 1848—50 (April 1851—Aug. 1852) ligesaa lidt som i Fr. Hammerich's Det tredje slesvigske Felttog (Maj 1851). Ikkun J. Loreck, „Skumlerier og Begivenheder fra Krigen“, der udkom i Sommeren 1851 (Fortalen er underskrevet: Juli) bruger Navnet Jens som et velkjendt Udtryk, oven i Kjøbet allerede i Krigens første Aar. Men det fremgaar tydelig fra de første Sider, at Bogen helt er skreven i Aaret 1851, og at Forfatteren i Omtalen af Tildragelser fra 1848 indfletter Erindringer fra 1850, saaledes S. 15, hvor han taler om Provstinde Boysen's Optræden i April 1848 og efter Slaget ved Isted, og S. 13, hvor han udtaler sig om Angelboernes Stemning til de samme Tider; ja S. 17 staar ligefrem „Endnu (i Aaret 1851)“ o. s. v. Heri ligger dog maaske et Fingerpeg til Oplysning om, at Navnet Jens i Løbet af 1850 er enten opkommet eller blevet mere almindelig brugt som Betegnelse for Soldaterne i Almindelighed. Der er ogsaa fra 1851 en Vise af en unævnt Forfatter, om „Mikkel og Jens“, om hvorledes Jens jager Mikkel Ræv; den blev afsungen i Ribe 7. Marts 1851 ved en Fest for de hjemvendte Krigere, og tyder ligeledes paa, at Navnet Jens paa den Tid er blevet slaaet fast. Dette synes ogsaa at fremgaa deraf, at Ingemann i sin Fortælling „Den stumme Frøken“, som udkom i Oktober 1850, ikke kjender Ordet, skjønt det ellers godt kunde have fundet Plads,

da Fortællingen omhandler Krigens to første Aar, medens han derimod bruger det i Romanen „Landsbybørnene“, som udkom i December 1852. Her nævnes „vore ærlige Jenser“ i Anledning af Festen paa Høgholm, der tænkes holdt i Efteraaret 1851 (4. Del, 3. Kap.).

Skjönt Navnet saaledes henimod Krigens Slutning er kommet op, viser det sig dog ikke meget brugt i de nærmeste Aar derefter. Det findes i en Nytaarsviser for Studenterforeningen i Januar 1859 af Th. Otto:

„Ivrig derneden røres der Grød i Itzehoe-Reden,
og vor Jens har parat sin Kanel,
hvis den muligvis bliver for sveden.“

Ligesaa forhaabningsfuldt tales der i „Folkets Nisse“ 11. Febr. 1860 om, hvad der „er stukket fast af vore Jenser“, og Erik Bøgh har 1861 digtet en Sang om „Mikkel Rise og liden Jens“, som dog først blev trykt næste Aar i „Hundrede Viser“ (udkomne Decbr. 1862). M. Gjørup har derimod ikke Navnet i sin „Sang for Landsoldaten“ fra Sommeren 1861 („Nu skal vi nok atter med Preusserne slaas“), men ved en Vaabenbroderfest for Selskabets treaarige Stiftelse, altsaa i April 1862, synges der om „de danske Jenser“.

Vi nærme os imidlertid det nye Krigsjaar 1864, da Navnet Jens er paa alle Læber som en fastslaaet Betegnelse for de danske Soldater. Allerede i December 1863 opføres „Jens. Idyl med Sange“ af H. P. Holst og Jan.—April 1864 „Herhjemme og derovre“, en Sangkreds af Erik Bøgh. Fra Februar er Chr. Winther's Digt, hvori siges: „Vi tro paa hver en Jens, paa disse Helte“, optaget i „Efterladte Digte“, 1879, S. 46. Endvidere skriver Ad. Recke en Krigssang, „Jens ved Fanen“. Camillo Bruun bruger Navnet i tvende Sange „den tapre Landsoldat“ (18. Januar) og „Til Vaaben“¹, og Kaptajn V. Pio skriver i Januar en „Kampsang for Danmarks Jens“, som oplevede 4 Oplag. Der er endvidere Viser baade af W. Rantzau, „Frejdig skal Du stande“ (hvis anden Strofe begynder med „Jens var aldrig bange“) fra April og „Pigens Brev til Jens“ („Hør Jens, jeg bleven er Skribent“), og Jul. Strandberg: „Hilsen fra Jens til dem derhjemme“ og „Jens Kulsviers Livarie“, samt af en hel Flok unævnte Forfattere; disse Sange ere desværre mere eller mindre overmodige, platte i Indhold og raa i Form.

¹ De ere begge optagne i „Sang og Saga“, 1866, S. 77—80. Musik til den første af Jørgen Malling, udg. 1. Marts 1864.

Der kan saaledes nævnes „Dansk Krigssang for vore Jenser“, „Ny Vise til de tapre Jenser“, „Hurra lille Jens, Tydsken skal ha' Prygl“, „Ny Krigssang til Jens som ægte dansk Diplomat“, „En ganske ny og munter Krigssang for vore tapre Jenser“, samt en mere pathetisk „Du lille Jens“ af C. M. K. — Navnet forekommer ogsaa i Dagbladene. Saaledes skriver Ploug i „Fædrelandet“, 22. Marts om den mulige Hjælp fra Sverige og Norge: „Kun en Hær paa Fastlandet, en Hær, som vil og skal staa ved vore Jensers Side“. „Folkets Avis“ taler i April om „vore sultne og tørstige Jenser“ (Nr. 85), og C. V. Rimestad angriber i „Dagstelegrafcn“ (1. November) „Berlingske Tidende“, der har hentydet til „geworbne Soldater“: „de vare bedre til at pudse paa Befolkningen end vore Jenser“. Ogsaa holdtes 1. Maj paa Vesterbro „en Basar for Jens“, og kort forinden udkom en „Sangbog for Jens“, samlet af Jul. Gerson.

I „Folkekalender for Danmark“ 1868 har Poulinc Worm skrevet et Stykke om „de danske Folkenavne“ og fremsætter her det Spørgsmaal „Hvorfor hedder Landsoldaten Jens?“ samt giver selv (S. 53—54) Svaret: „Jens er den Benævnelse, der bedst betegner den danske Soldats Væsen, Lydighed og trofast Pligtopyldelse. Der klinger ingen Begejstring, intet Heltemod, kort sagt ingen Poesi gjennem Navnet. Det er Udholdenhed, Pligtfølelse og Disciplin, hverken mere eller mindre, der maa være Sjælen i en Hær af Jenser“. Dette fremkaldte følgende Udtalelse af Erik Bøgh i „Dit og Dat“, 1868, S. 2: „Det er Jens fra 1864 . . . men 15 Aar tidligere, da Navnet vore smaa Jenser opkom [altsaa 1849], var det især Jægerbataillonerne, der bar det, og dengang vakte det, i alt Fald efter vor Erfaring, nærmest Forestillingen om en lille, jævnglad, flink, men mindre fuldstændig indekserceret Landsoldat, lidt sveden og polisk, men godmodig og grundskikkelig“. I Goldschmidt's næsten samtidige Roman „Ravnen“ (udkommen 1867), hvis Handling for største Delen er henlagt til Aaret 1848, hedder det i 2den Del, 3. Kap. (3. Udg., 1899, S. 193, Poet. Skrifter, VII, S. 433): „Jens'erne, hvorved vi jo i Regelen forstaa vore Soldater af Landbostanden“. Hermed stemmer helt vel en Opgivelse, som jeg har faaet af Professor V. Dahlerup, og hvorefter „Brugen af Ordet forklares af, at Johannes i alle mulige Sprog er det typiske Bondenavn: spansk Juan del pueblo, fransk Jean bonhomme, tysk Hans Wurst, svensk Dummer Jöns. „Jean de Paris“ skal kunne

betegne en Bondekarl, der er kommen til Paris, altsaa som Jens er Soldaten, Bondekarlen, der er i Tjeneste“.

Desværre have mine ovenfor fremstillede Undersøgelser ikke ført til noget bestemt Udslag. Kun saa meget synes sikkert, at Navnet Jens først er opstaaet under vor første slesvigske Krig, 1849 eller 1850, men ikke straks slog igjennem, og at det igjen kom op, da vi nærmede os Krigen 1864, men i dette Aar var almindelig kjendt og brugt. Hvem der egentlig er Fader til Navnet, derom vides endnu Intet.

III. DET HISTORISKE GRUNDLAG FOR „SMEDEN OG BAGEREN“

I sin Udgave af J. H. Wessels „Samlede Digte“ (1862) henviser J. Levin i Anmærkningerne (S. 292) til Sam. Butlers satiriske Digtning „Hudibras“ som en mulig Kilde til Wessels kostelige Digt „Smeden og Bageren“. Saafremt dette har været Tilfældet, er det vel ogsaa værdt at gjøre opmærksom paa, at der ligger en historisk Tildragelse til Grund for det Brudstykke af „Hudibras“, som kunde have været Wessels Kilde. I Part II, Canto II, vers 409—36 (Zach. Grey's Udgave 1799, I, S. 391—93) udvikler Hudibras's Vaabendrager Ralph, hvorledes det godt kan hænde, at en Mand bliver pidsket „ved Fuldmægtig og Stillingsmand“ (by proxy and substitute). „At Syndere maa udfylde Pladsen for lidende Hellige, er en klar Sag. Domstolen fælder mange Gange Kjendelse mod en Mand for Andres Forbrydelser. Vore Brødre i Ny-England bruge at udvælge Misgjerningsmænd til Frifindelse og at hænge i deres Sted de Skyldfri, som Kirkerne have mindre Brug for, saaledes som det nylig er hændet. I en By leved en Skoflikker og kun een, som forstod at drage Anvendelse ud af Læren og at udbedre Menneskers Levned ligesaa vel som deres Sko. Denne udmærkede Broder kom i Fredstid til at slaa en Indianer ihjel, ikke af Ondskab, men af ren Iver, fordi han var en Vantro. Den mægtige Indianerhøvding (han kaldes Tothpattimoy) sendte til vore Ældste en Sendemand, som bittert klagede over det Brud paa Forbundet, som Broder Patch havde forøvet tvært imod de Bestemmelser, som vare i Kraft imellem de to Kirker, hans egen og vor. Han krævede derfor, at de Hellige skulde overgive Forbryderen i hans Hænder eller selv hænge ham. Men efter at de modent havde overvejet,

at de kun havde ham af det Haandværk — en Mand, som tjente dem i dobbelt Egenskab af Lærer og Skoffikker — besluttede de at spare ham, men for at yde Indianeren (Hoghan Moghan kaldes han nu) upartisk Retfærdighed hængte de i Stedet for ham en gammel Væver, som var sengeliggende.“

Saaledes fortælles der i „Hudibras“, som er en Satire mod Puritanerne og derfor kalder Nybyggerne i Nordamerika til Spot „de Hellige“. Den virkelige Historie meddeles derimod i en „General History of New England“, Kap. XIII, som er optaget i „Collections of Massachusetts Historical Society“, 2den Række, 5te Bind, Boston 1848, S. 77. Her hedder det:

„Det fortælles af Nogle, som have levet nogen Tid efter Grundlæggelsen af Massachusetts-Kolonien [altsaa i Aarene efter 1620, over en Menneskealder, førend 2den Del af Hudibras udkom 1664], at nogle Indbyggere i Westons Nybygd [senere kaldt Weymouth] vare saa usle, at de meddelte Indianerne, at deres Guvernør havde i Sinde at komme og tage deres Korn med Magt, hvad der førte til, at Indianerne lagde Raad op mod Engelskmændene. Vist er det, at Indianerne vare saa udæskede ved deres Rapseri og Tyveri, at de truede med at gjøre, som Filisterne gjorde mod Samsons Svigerfader efter at have mistet deres Korn [d. v. s. indbrænde dem], og det i saa høj Grad, at Kompagniet [d. v. s. Nybyggerne] efter Nogles Fortælling for at stille dem tilfreds paastod at hænge den, som havde udført Tyveriet, men i hans Sted hængte en stakkels affældig gammel Mand, som ikke var istand til at gjøre Kompagniet nogen Tjeneste, men tvertimod paaførte det den Byrde at holde ham i Live. Dette har været Grundlaget for den Historie, som den muntre Herre, der skrev Digtet „Hudibras“, i sin digteriske Indbildningskraft har gjort saa megen Løjer med. Indbyggerne i Plymouth fortælle Historien noget anderledes, nemlig saa, at den Mand, som blev hængt, virkelig var skyldig i Tyveri, ligesom saa mange Andre var det, og at de, efter som de af Nødvendigheden bleve tvungne til at øve Retfærdighed, maaske ikke have straffet netop den, der mest havde fortjent det, men derimod den, der bedst kunde undværes, eller som ikke var istand til at leve længe, saafremt han overlodes til sig selv alene.“

Af begge Beretninger fremgaar det jo klart, at denne ejendommelige Retspleje, hvorefter der tages mindre Hensyn til, hvem der har øvet Forbrydelsen, end til hvem Samfundet bedst kan give

Slip paa, virkelig har fundet Sted derovre i det ellers saa strenge og alvorlige Massachusetts, men rigtignok i Koloniens unge og trange Dage. Vistnok er Formen for dens Udøvelse mere dristig baade i „Hudibras“ og i Wessels Digt, og de tvende Digteres Forsvar derfor saare fornøjeligt; Wessels bærer dog afgjort Prisen ved Borgernes og især Dommerens fyndige Argumentation, samt ved Slutnings-Moralen.

HEBER OG ABRACADABRA

AF

F. OHRT

DEN Artikel, „Tegn og underlige Gærninger“, som Ingeniør Ad. Clément har offentliggjort i sidste Hæfte af D. St., vil enhver der sysler med slige Æmner, modtage med Glæde. Overfor et saare dunkelt og stridigt Stof viser den en Vej ad hvilken det er gørligt at trænge et Stykke ind i Vildnisset: En Del af baade Tegnene og Lønordene klarer sig for os som medicinske eller alkemistiske Recepter, tildels som astronomiske Figurer. Det tør vel haabes, at Hr. Cléments Indsigt i disse Æmner vil komme en fremtidig Samling af danske Haandskrifters magiske Lønord til gode. — Om to af de Formler Forf. omtaler, skal her gøres nogle Bemærkninger, for den enes Vedkommende ud fra et afvigende Syn, for den andens blot som Supplement.

Formlen mod Ligfald HEBER NABI etc. afhandler Forf. S. 159 f., idet han dog kun vil tyde enkelte af „Ordene“: Θ AW i Linie 1 og to tilsvarende Grupper i Linie 2 skal være aqua vitæ solis, en Guldelixir. — Af HEBER-formlen kender jeg 7 Varianter fra danske Haandskrifter, samt en enkelt fra et nedertysk Haandskrift fra 17de Hundredaar (der dog er stærkt afvigende¹ og minder om Bang, Norske Hexefl. Nr. 1117; begge lader os helt i Stikken overfor Θ AW og Θ AVL). I tyske eller andre fremmede Kilder har jeg ellers aldrig truffet Formlen. Af de 7 danske Haandskrifter er kun 2 fra nyere Tid (saaledes den Lorenzenske Variant, som Forf. støtter sig til, c. 1800?), de øvrige er ældre, vistnok alle fem fra 17de Hundredaar. Omstaaende meddeles en for nylig fremdraget gammel Opskrift fra Ulvborg i Vestjylland (tilh. Hr. H. P. Hansen, Herning).

¹ Den „lyder“: GVT † MEL † GABEL † GOT † HABI † DAVI † HABER † HEBER †, altsaa med „Linie 2“ først. Hverken den eller Bangs Variant kender Fordeling paa to Linier; det samme gælder en enkelt dansk Opskrift.

Raad for den fallend soett.

† HEBER † NABI † OAVL † HASE †

Disse forneffnde bogstaffue schal schriffues paa nytt wbrugt pergament, langs wd, och syes paa den siuges høyre arm, och schal den siuge selff bede om pergamentet i guds naffn. Och det schall syes om armen en søndag morgen for predickē tyendis och fastendis. Disse wunderschreffne bogstaffue schall schriffuis paa samme pergament och wendis till armen, och hand schall bære dett otte dage, hand maa inttet arbeide giøre (?), att hand ey suedis, huor aff bogstaffuen paa pergamentet kunde wdflydis, huor for man fand sye it styche rent lerid uden om pergamentet, att det dis bedre fand ware.

† MC † ABEL 60.7 † 61 T D † †

Linie 2, Pergamentstrimlens Inderside, der nok kunde se receptagtig ud, giver jeg Afkald paa at forklare, men gør opmærksom paa, at Grupperne AW AWIO: kun findes i Lorenzens Hskr., hvor de vel skyldes Overførelse fra Linie 1; alle de andre danske har i Linie 2 paa det nærmeste som den afbildede Opskrift. Men ogsaa i Linie 1 staa Lorenzens Variant ganske alene i det omspurgte Punkt; tredje Ord er i 4 gamle Varianter OAVL eller OAVL (i to Opskrifter OAB), altsaa V ikke W, 4 Bogstaver, samt L (2 Varianter I) til Slut.

Skulde nu mon den normale Tekst HEBER NABI OAVL HASE give nogen Mening? De to første Ord er hebraiske og betyder „en hebraisk Profet“; HASE lader sig da opfatte som hebr. *ha-se*: „denne“. Men hvem er i saa Fald „denne“ hebraiske Profet? Opfrisker vi vor bibelske Lærdom, og mærker vi os tillige, at alle danske Varianter vil kurere den faldende Sot (den nedertyske nævner ikke Formaalet), saa ledes vi til at lade OAVL gælde for SAVL (שׂאול): „En hebraisk Profet (var) denne Saul.“ Ifølge 1ste Samuels Bog, Kap. 19, Vers 19 fl. smittes Saul, ved at se nogle ekstatiske Profeter, af deres Raseri; tilsidst river han Klæderne af sig, falder om og bliver liggende et Døgn. Vers 24 tilføjer: „Derfor hedder det: Er ogsaa Saul imellem Profeterne?“ Efter ægte magisk Logik har vi da her „Profeten Saul“ som Ur-

billede for alle Faldsottige; og de Ord der lød ved den Lejlighed, bliver de rette Lægeord mod Epilepsi. Lidt nærmere vilde man komme den bibelske Ordlyd, om man antog HEBER for Mistydning af HABAR (הֶבֶר): „mon Søn“, altsaa: „Er denne Saul en Profetsøn (Profetlærling)?“ Men endda bliver det ikke helt hverken den hebraiske Tekst eller (ifølge velvillig Meddelelse af Docent Joh. Pedersen) den palæstinensiske Targums Tekst. Maaske Formlen er lavet eller læmpet, i Middelalder eller Renæssancetid, af en Person, der kunde lidt hebraisk uden dog at magte selve den gamle hellige Tekst.

Een af vore gamle Kilder, fra Aar 1664, kalder Formlen „Dorthe Banners Raad“. Dansk Adels Aarbog 1885 kender i Slægten Banner een Dorthe, gift 1593 med Christoffer Krafse til Egholm, og en anden Dorthe, der „skikkede sig ilde“ og derfor blev indemuret af sine Brødre (død senest 1647). Det var i hvert Fald næppe den Smule Signekunst, som bragte saa tung en Skæbne over hende.

Bischoff's Tydning af *Abracadabra* lærer jeg først nu, gennem Clément's Artikel (s. 152) at kende. For et Par Aar siden er jeg selv kommen til et ganske lignende Resultat som B. For saa vidt skulde jeg da ikke nu udbrede mig over Formlen; men da jeg mener at være kommen Rimeligheden en Streg nærmere og desuden har et Forslag til Forstaaelsen af Sammonicus' gamle Tekst, vil jeg alligevel i størst mulig Korthed, afhandle det navnkundige Lønord.

Som en kold Straale over de mange vilkaarlige Tydningsforsøg, der er fremsat gennem Tiderne, kom 1901 Dieterich's Artikel „ABC-Denkmal“ (se Kleinere Schriften især s. 215): Al Spekuleren er spildt Umag, Abracadabra er blot en Bogstavleg over det latinske Alfabets fire første Tegn, i Smag med græske magiske Rækker som *ar-bar-gar-dar-tar* etc. eller „Tilbageløbere“ som *Ablanatanalba* (eller som græsk *Akrakanarba*, der ligeledes skal skrives i Trekant, jfr. Wessely Ephesia Grammata nr. 303). Denne Opfattelse kan næppe afvises; vi maa regne med den Mulighed, at Abracadabra aldrig har givet nogen „Mening“. Kun hvis en Tydning paatrænger sig som indlysende, faar den Fortrinet.

Denne Betingelse opfyldes ikke helt af en ellers tiltalende moderne Forklaring, fremsat i „The Jewish Encyclopedia“, Artiklen

Abr. Forfatteren gaar ud fra Trekant-opstillingen, som jo allerede Sammonicus kræver, og henviser til en muligt endnu ældre Parallel, Ordene mod Blindhedsdæmonen i den babyloniske Talmud: „Min Moder lærte mig at vogte mig for *Šabriri*; *Šabriri briri riri iri ri*“ (jfr. Goldschmidts Talmududgave II s. 712). Her betegner det „svindende“ Ord selve Ondet eller Dæmonen (*šabriri* egl. Blænding, stærk Lynglans, af ŠBR „bryde“). Tilsvarende var da vel Abracadabra Navnet paa en ond, febevoldende Aand. Ordets „Svinden“ giver da Udtryk for det Ondes gradvise Aftagen; og vi forstaar, at Trylleordet ikke kan gælde et Onde som Blod, der i Hast skal stilles, men Feber, der jævnt skal falde. — Imidlertid, det underlige Navn paa „Dæmonen“ staar her ganske uforklaret — til Forskel fra *Šabriri*, som er et virkeligt Ord.

Langt bedre er for saa vidt Bischoff's Forklaring: Abr. er intet Navn, men en Sætning, nemlig aramaisk *Abbada kedabra*: „For-svind ligesom Ordet“. Men hvorfor ikke gaa Lydmassen endnu nærmere ind paa Livet og tænke, ikke paa Roden 'BD (gaa til Grunde, forsvinde), men paa 'BR med Strubelyden *ʿ*, udtalt om-trent som gr, men i en Række Tilfælde ubetegnet i græske Om-skrivninger af semitiske Ord?¹ Vi faar da aramaisk *'abar-ke-dabra* (*dibra*) eller hebraisk *'abar-ka(d)-dabar* eller i Hunkøn *'abraka(d)-dabar*, hvilket altsammen betyder: „Den gaar bort, ligesom Ordet“. „Den“ er Feberdæmonen eller Feberen. Roden 'BR betyder „gaa forbi“, ogsaa „gaa bort, gaa over“, saaledes om en Sky (Job 13, 15), om et Onde (Prædikerens 11, 10), om en Plet (ny-hebraisk). I semitisk Skrift vilde Udsagnet være skrevet uden Selvlydstegn, blot med de 7 Medlyd 'BRKDBR (יברכדבר). Paa græsk-romersk Grund er Lydmassen bleven lidt udjævnet, og det „alfabetiske“ i det mystiske Ord kan have øget Tiltroen til dets Virkekraft².

¹ Saaledes Amram, Usias, ligeoverfor G i Gaza, Gomorra.

² Det gaar næppe at sætte „*Abrasadabra*“ som den opr. Form (saal. endnu Cabrol i Dictionnaire d'archéologie chrétienne, Paris 1903, Artikel Abrasax), saa at Sammonicus eller hans Kilde skulde have forvekslet græsk *c* (c: s) med latinsk *c* (c: k), vistnok en meget ualmindelig Forveksling. Professor D. Simonsen, hvem jeg i sin Tid meddelte mit Tydningsforsøg, oplyser, at Montfaucon's Antiquitates, tysk Overs. Nürnberg 1717, S. 212, uden videre giver Abrasadabra i græske Bogstaver som Sammonicus' Tekst. Bahren's Udgave af S. i Poetae lat. min., der principielt meddeler lectiones variantes, har Ordet med *c* i latinske Bogstaver og intetsonhelst andet. Montfaucon's „Læsemaade“ er da sikkert et lærd Overgreb, der skal hævde Sammenhæng med det gnostiske „Gudsnavn“ *Abrasax*,

Unægtelig synes Formlen efter vor Tydning at blive et Slags Gækkeri: Det skrevne Ord giver jo en Henvisning til — sig selv; det egentlige Løndomsord bliver i Grunden evig borte! Man kunde tænke sig den Mulighed, at Udsagnet oprindeligt slet ikke var et enkelt, bestemt Lønord, men et gængs Udtryk i saadanne Anvisninger, maaske et træffende Fællesnavn for alle Kure, der bestod i Brug af et „Svindord“ (i Trekant-opstilling); Svindord var paa græsk-romersk Grund ret almindelige og faktisk ogsaa kendt paa semitisk (jfr. Šabriri). *Dabar* betyder i senere hebraisk ikke blot Ord, Sag, men ogsaa: den omspurgte, paagældende Ting; og Sætningen *abar-ka(d)-dabar* kunde da ogsaa passe som Slutning paa alle Anvisninger til at sætte en Sygdom over paa en Genstand, der skal svinde hen, jfr. i nyere Tid Vendinger som „Ligesom Liget, forsvinder og Ligtorn“ o. m. a. l. Efter oprindeligt at have været en saadan Generalnævner („lad os prøve et Abracadabra“) er Ordet saa, maaske ved ligefrem Misforstaaelse paa ikke-semitisk Grund, blevet opfattet som en bestemt Enkeltformel.

Her skal endda peges paa den Mulighed, at endnu Sammonicus i sit Lægedigt (3. Hundredaar) har forstaaet Ordet som Fællesnavn, og at netop han ved sit Udtryks Tvetydighed har voldt senere Tidens Misforstaaen. Sammonicus' Redegørelse for Kuren begynder saaledes:

Inscribis cartae quod dicitur abracadabra.

Dette lader sig lige vel oversætte: „Du skriver paa Papir det (Ord) der hedder Abr.“ og „Du skriver ... et saakaldt Abr.“. Og den derpaa følgende Anvisning til at skrive linievis, hver Gang med Fradrag af sidste Bogstav, er holdt saa almindeligt, at Udtrykkene passer paa et hvilket som helst Lønord; det siges saaledes ikke, at sidste Linie bliver Bogstavet *A*, men at man stadig trækker fra, „indtil det skrevne (littera) bliver til en smal Kegel“. — Og det

tidligere en yndet Forklaring af vort Lønord. — Jeg bør tilføje følgende: Prof. Simonsen hævdede, at han før havde truffet en lignende Tydning som den ovenfor fremsatte, nemlig *abar-kaḏ-abar*: „det (Ondet) gaar væk, efterhaanden som det (Ordet) gaar væk“. Bindeordet *kaḏ* skal forekomme i Targum og Talmud. Trods velvillig foretagen Eftersøgen har Professor S. dog ikke kunnet finde sin Kilde og tænker sig derfor, at han mulig har hørt dette mundtlig fremsat. I denne Udformning, med de underforstaaede skiftende Grundled, synes Tolkningen ikke fuldt tilfredsstillende; men den oven søgte Vej til Forklaring ligger altsaa „i Luften“.

turde være vejledende at agte paa de to andre Steder i Værket, hvor S. kommer ind paa Omtale af Lønord. I Vers 929 fl. spiller han overlegen: han „vil tie om uhyrlige Ord“ mod Feber (verborum monstra), som kun ængstelige Mødre tror paa. I Vers 981 fl. er Talen om at skaffe syge Folk Søvn:

Carta igitur, variis pinxit quam littera verbis,
uritur, inde cinis calido potatur in amni.

o: et Papir, beskrevet med „forskellige Ord“, brændes, og Asken drikkes i varmt Vand. Hvilke Ord, nedlader S. sig, i sit Koketteri med den „højere Oplysning“, ikke til at meddele; det synes lidet rimeligt, at han saa et andet Sted skulde nævne et bestemt „Ord-monstrum“. Det eneste Sted i Værket hvor Sammonicus indlader sig paa Ordlyd af en Formel (Vers 651 fl.), drejer det sig ikke om et „Lønord“, men om en forstaaelig Tiltale til Ondet, i Tilknnytning til et Husraad (altsaa en „Ritusformel“); og han omsætter endda Ordene i indirekte Tale: „idet man siger, at Blodet skal standses ligesom Kværnstenen har standset sit Kredsløb“.

En anden Sag var det jo, om et Lønord Abracadabra forud for Sammonicus var konstateret i magisk Brug; men vor Lægedigter er den første der omtaler det. At hans Fader skulde være blevet dødsdømt for Brug af dette Ord (jfr. Clément S. 152) har ikke gammel Hjemmel og forekommer i høj Grad usandsynligt.

Et andet Ord mod Feber, *Calamaris*, som Clément nævner S. 152, og som hos er kendt allerede i 16de Hundrebaar, turde være Tiltale til Ondet paa „Doktorlatin“; *calmaris*: du lader dig stille, du bliver stillet, jfr. italiensk *calmare*, at berolige, fransk *un calmant*, et feberstillende Middel. Som latinsk kendes Ordet ellers ikke; middelalderlig-latinsk *calmare* betyder noget helt andet, nemlig at sanke Aks (Straa). — Sideformen *calemeris* er da Ønske-maade: du blive stillet, — som naar det rasende Hævnersværd besværges i Folkevisen:

Stil dig nu, Sværdet hint brune,
du stille dig i Vorherres Navn!

OLE WORM OG RUNEINDSKRIFTERNE

TRE BIDRAG TIL OPLYSNING HEROM

AF

MARIUS KRISTENSEN

I.

I den Arnamagnæanske samling findes tre små foliohæfter, som forhen har ligget i beskrevne pergamentsomslag, men nu er indbundne i papbind med shirtingsryg. Katalogen meddeler intet om oprindelsen til disse hæfter (366, 367 og 369 fol.), men deres udseende — den ensartede skrift og de ganske godt udførte blyants- (sjældent blæk-) tegninger af runemindesmærker, som de indeholder, synes at vise hen til, at de har haft et aldeles bestemt formål. Hvilket dette har været, skal jeg søge at finde ud af og vise i det følgende.

Først lægger vi mærke til indholdet. Foruden enkelte tegninger af andre mindesmærker indeholder de følgende runeindskrifter¹:

AM. 366 fol.: Tillese (96), Bregninge (86), Skovlænge (87), Tirsted (90), Rønninge (82), Allerup, Flemløse (77), Avnslev, Ålebæk — alt fra Låland og Fyn, d. v. s. det daværende Odense stift.

AM. 337 fol.: Gæssingholm (189), Øster Alling (33), Glenstrup (26), Hobro I (249), Hobro II, Randers I ([54]); Hune (17), Vrejlev, Øster Brønderslev (226), Hillerslev (191), Torup i Ty; Hjærmind I (24), Le, Torup i Middelsom herred, Gunderup II (247), Gunderup I (2), Ulstrup (11), Langå V-VI, Grensten (58); Oddum (64), Horne (8), Haverslund (69), Jælling I-II (4-5) — alt i Nørrejylland's fire stifter².

¹ De tilføjede tal henviser til Lis Jacobsens håndudgave af Wimmers runeværk.

² Haverslund-stenen er, ligesom hos Worm, urigtigt anbragt under Ribe stift.

AM. 369 fol.¹: Tulstorp (122), Bjersjö I-II (107-108), Dybäck (117), Sjörup (112), Skårby (106), Åsum (225), Hunnestad (104-105), Hoby I, Köpinge (123), Strö (127-128), Gårdstånga II (120), Allerum, Uppåkra (129), Valkärre (136), Hyby (136), Fuglie (131), Fosie (130) — alt runestene fra det skånske fastland.

I rækken mangler altså runestene fra Sjælland og Bornholm, så vel som fra Norge og Gulland.

Da der ingen findes af de indskrifter, som først kom med i Addimenta (1650), ligger det nær at antage, at disse hæfter er ældre end 1650. På den anden side må det nævnes, at der mangler enkelte af de jyske, særlig skal jeg fremhæve, at Stenalt-stenen mangler. På den ene side viser både tekst og afbildninger nært slægtskab med Worms Monumenta, på den anden side viser dog en række enkeltheder, således også udeladelsen af Stenalt-stenen, afgjort, at direkte afhængige af Worms værk kan de her give tekster og afbildninger ikke være.

Endnu mindre er de dog kopier af præsteindberetningerne. Sammenligner vi f. ex. den række tegninger af Århus stifts runestene, som glarmesteren i Hornslet, Albret Holst², har forsynet præsteindberetningerne af 1623 med (Rigsarkivet, fh. Gl. kgl. Saml. 739 fol.), står de Arnamagnæanske afbildninger Worms træsnit langt nærmere end de står Albret Holsts billeder, og er vist i reglen afgjort bedre end disse.

Imidlertid er der en omstændighed, som ved sammenligningen med Worms trykte værk er blevet mig påfaldende. Det var *Øster Allingstenen* (33), som først vakte min opmærksomhed for sagen. På denne har Worm i første linies andet ord binderunen *as* for *is*, både i billede og tekst, men i teksten nævner han, at også anden linies første ord har binderune („combinatio“) *ta*, medens billedet, lige så vel som Albret Holsts tegning og stenen selv, kun har *t*, og endelig har billedet som de to sidste runer *ml* i stedet for Albret Holsts og tekstens rigtige *mi(uk)*. *På begge disse punkter stemmer tegningen i AM. 367 med Worms tekst.* Er dette nu en tilfældighed, eller er det noget helt andet, en oplysning, som har værdi for forståelsen af vore håndskrifers forhold? Vi må undersøge dette spørgsmål videre, og jeg skal for nemheds

¹ Desuden Holm-stenen fra Halland og nogle blekingske mindesmærker (og Runamo).

² Albr. Holst har også Stenalt-stenen, som altså 1623 endnu var bevaret.

skyld tage mindesmærkerne i samme rækkefølge, som de har hos Worm, idet jeg forbigår dem, hvor der intet er at bemærke.

Valkärra-st. (126) Afbildningen hos Worm (s. 145) stemmer med tegningen i AM. 369 fol., med undtagelse af *stina* for *stana* som tredje ord. Worms tekst har (både med runer og latinske bogstaver)¹ *stina* (*stino*). Dærimod har AM. som fjerde ord *pisia* ligesom Worms billede (men teksten udelader *a*, som heller ikke findes på stenen).

På *Gårdstånga*-stenen (120) har Worms afbildning og gengivelsen med runer (det rigtige) *filaka*, men tekstens gengivelse med latinske bogstaver ligesom afbildningen i AM. *filaga*. Om dette har nogen betydning, er dog tvivlsomt, da også afbildningens og runetekstens uk gengives ved *u* med latinske bogstaver.

Allerum-ligstenen har hos Worm på afbildningen sidste ord som *uapir*, teksten med runer *uapar*, = AM., og den samme læsning ligger bagved den latinske gengivelse under. Dærimod har det tredje ord hos Worm alle tre steder formen *gratia* (*kra-tia*) mod AM. *kragia*. Hvad stenen har haft, kan nu ikke afgøres.

På *Hoby*-gravstenen (Worm s. 180) har Worm både på billedet og i runegengivelsen *pase*, medens AM. og lat. geng. har det måske rigtigere *paze*.

Med hensyn til *Skårby*-st. I (106) er det tydeligt, at der intet nærmere forhold er mellem Worms behandling og den i AM. 369 — alene den omstændighed, at det firbenede dyr og de to runelinier over det er blevet forvandlede til et bispebillede (!) er bevis nok.

Sjörup-st. (112) er væsentlig ens på de to afbildninger, således har de bægge *sun* i lodret linie, utvivlsomt fejlagtigt, da både tegningen i Bantil og den, LagerBring har udført², har dette ord i den vandrette linie, og de bevarede dele af stenen viser i samme retning. Små forskelle i skilletegningenes anbringelse findes dog, og en enkelt runeafvigelse, idet sidste rune i *flu*, som af Worm er opfattet som en binderune *tu*, i AM. er gengivet som *ti*. På de to punkter, hvor Worms tekst afviger fra billedet, *auftir* for *huftir* og *sam* for *sar*, stemmer AM. med Worms billede.

Hunnestad-stenene (104-105) stemmer også med hensyn til

¹ Hvor runegengivelsen og den med latinske bogstaver stemmer med hinanden, bemærkes intet herom i det følgende.

² Se Tuneld, Hist. tidskr. för Skåneland 1909 s. 292.

runerne (men rigtignok ikke med hensyn til billederne på de runeløse stene). De eneste afvigelser er på I det urigtige *a* for *n* (o: a) og på II det rigtige *aftir* for Worms tegnings *aftir*, i bægge tilfælde væsentlig i overensstemmelse med Worms tekst.

Dybäck-stenen (117) er ganske ens hos Worm og i AM. 369. Det var på denne sten, Herman Chytræus havde læst de mærkelige ord: *sier gudor sin erde: gudor uor bor i kri*, eller med moderne retskrivning: *siger guder sin ære! guder[ne er] vor borg i krig!*

På *Fosie*-st. (130) har tegningen i AM. 369, ligesom Worms tekst, *g* i *gupan*, men i det fejllæste navn (Wimmer *tuark*) *iingark* for Worms *ungarga*, som Worm beholder i teksten. Ved denne sten giver den danske tekst i AM.: „ved bønderniß *gildiß huuß*“ vist den rigtige forklaring af Worms „*rusticorum taberna*“; der er næppe tale om en kro, men om den gård, hvor bønderne holdt deres videgilder.

Vi går så over til Odense stift. De fynske fræmbyder ingen afvigelser fra Worm; dog er de rettelser, der er foretagne på *Flemløse*-stenen hos Worm (og som Worm omtaler i teksten), ikke gjorte på tegningen i AM. 366.

Allerede den første af de lålandske, *Tillese*-st. (96) har dærimod i overensstemmelse med Worms tekst *hialpi* for *hiapi*, *eaftir* (urigt.) for *eftir* og *stiub* for *stiur* på Worms billede.

Bregninge-st. (86) stemmer i det væsentlige med Worm; dog har AM. 366 urigtigt *ali* for *asa*, som Worm har overalt; rigtigt har AM. og Worms tekst *haklaks* for træsnittets *hakiaks*.

Ved *Tirsted*-st. (90) har AM. 366 de samme afvigelser fra Worms billede, *hiltuun* for *hiltur* (rigtigt *hiltulfa*) og *raispu* for *rispu*, som Worms tekst har¹.

Endelig skal vi se på de jyske mindesmærker.

Hobro-stenen II (Worm s. 280) har i AM. 367 og Worms tekst de tre sidste runer i yderste kreds *nar* mod afbildningens *aar*.

På *Gæssingholm*-st. (189) stemmer Worms runetekst med sit *beþar* med AM. 367, medens afbildningen har *beþar* urigtig.

¹ Om denne sten meddeles i AM. 366 (og i Worms tekst): „om denne steen er ingen saun vijder end den siigiß ath være fløth fra en høy som ligger østen fra kirken och kaldiß samme høy Runesteenß høy.“ Endnu i 1889 kaldtes en bro (forhen et vad) mellem Geringe og Nebbelunde bymarker Runestensvad (Generalstabens Arkiv).

Om *Øster-Alling-st.* (33) er allerede talt.

Hune-st. (17) har fjærde ord rigtigt satu i AM. og i Worms tekst, skönt Worms billede har sati.

På *Torup-st.* i Ty (Worm s. 293) findes overensstemmelse mellem Worms tekst og AM. i det første ord *asa* (træsnittet *fsa*) og mod slutningen af yderste kreds i *iauaír* (ua binderune, men træs. har binderunen un).

Om *Øster-Brønderslev-st.* (226) skal jeg blot bemærke, at runernes lange, slanke former er langt bedre gengivne i AM. end på Worms træsnit. Billedet i AM. gör indtryk af at være gjort efter stenen.

På tegningen af den store *Langå-st.* (Worm s. 312) har AM. afvigende fra Worm (både træsnit og tekst) en *i*-rune med en lille lige sidestreg til venstre i stedet for *a* i stan.

Om tegningen af *Gunderup-st.* II (247) gælder ganske det samme som om tegningen af *Ø. Brønderslev-st.*, at den langt bedre end Worms træsnit giver indskriftens karakter, bl. a. også de krydsende rammestreger, som helt er forsvundne på Worms billede.

På *Gunderup-st.* I (2) finder vi et par afvigelser i AM. 367, stini for stin (rigt. stain), aufatar for auftar (rigt. auk:kar), hvor Worms tekst stemmer med AM.; måske også den lille bistav til venstre i anden rune af *biþi* (Worms tekst med runer *biþi*, men med lat. bogst. *bedi*, rigt. *baþi*) har nogen betydning. Ellers stemmer tegningen og træsnittet med hinanden overfor Worms vilkårlige ændringer i teksten.

Ved *Oddum-st.* (64) har AM. rigtigt omvendt *s* et par gange og hin for Worms urigtige *sin*, men stemmer ellers med Worm.

Atter på den store *Jælling-st.* (5) har AM. sammen med Worms tekst *kurm* for *furm* (!), og *f..k* (tekstens folk) for *ka:tąsk*, og på den lille (4) *turui* urigt. for *þurui*.

Endelig kan det bemærkes, at *Haverslund-stenen* har den samme fejl som hos Worm, *i* for *ai*, hvad Worm selv har en mistanke om.

Det vil af det anførte være klart, at de Arnamagnæanske håndskrifter ikke kan være afskrifter efter Worm — alene det, som er bemærket om stenene fra *Øster Brønderslev*, *Gunderup* og *Oddum* viser, at ialfald delvis selvsyn ligger til grund. På den anden side er det tydeligt, at de har noget med Worms værk at gøre, og at de må stamme fra Worms samtid — de fra *Additamenta*

kendte indskrifter er jo ikke med. Endvidere er de formodentlig fra tiden efter at Stenalt-stenen var forsvundet, da man ellers skulde have ventet at finde denne. Den omstændighed, at deres læsemåde ofte genfindes i Worms tekst, skönt hans træsnit har noget andet, har ført mig ind på den tanke, at de er kladdetegninger, som Worm har ladet lave til brug for træskæreren. At han ikke som Wimmer har gennemgået hver afbildning efter dens reproduktion og fået ændret mulige småfejl, er vel sikkert nok, ja måske har han end ikke set på afbildningerne, før de gik i trykkeriet, men holdt sig til de tegninger, de var udført efter, og stolet på, at de fulgte dem. Dette vilde forklare en hel del af de ejendommeligheder, vi ovenfor har fundet.

Jeg er imidlertid klar over, at denne forklaring også vil fræmbyde vanskeligheder. Især for Skåne-afbildningerne er der ikke tvivl om, at de trykte afbildninger ofte har — om ikke det bedste, så dog det, som Worm anså for det bedste. For Flemløse-stenens vedkommende har Worm ladet reproducere en „rettet“ tekst, medens vi har den urettede i håndskriftet. Og dog kan jeg ikke komme bort fra, at vi virkelig har noget af kladden til Worms hovedværk i disse håndskrifter, afbildninger, som Worm har ladet en student eller lignende udføre for sig, da han selv blev hindret i at foretage sine runologiske rejser i det påtænkte omfang.

Ikke mindst lægger jeg her vægt på, at hvor det drejer sig om stene, som Worm selv har haft lejlighed til at undersøge, stemmer tegningen i håndskrifterne med hans resultater, hvor disse afviger fra træsnittet. Jeg tænker her særlig på Tillese- og Jællingstenene; for Gårdstånga-stenens vedkommende er afvigelserne for intetsigende.

Alle de sjællandske stene havde Worm selv undersøgt; af disse havde han vel selv afbildninger, som han kunde lade gengive, og behøvede ikke at tage en mand til at rejse ud og tegne dem. Men de runestene udenfor Sjælland, som han selv havde set, har han dog ladet gengive i disse hæfter. For Stenalt-stenen, som var forsvundet, siden han så den, har han ud over sine egne optegnelser også haft Albret Holsts tegning at holde sig til.

Hvorfor Bornholm mangler, er ikke godt at vide. Måske er det hæfte, som rummede de bornholmske stene gået tabt; snarere tror jeg, at Worm ikke har haft nogen særlig tegner på Bornholm. Herpå tyder den uensartethed, som præger de bornholmske gengi-

velser i Monumenta. Han har vist fået sine billeder fra forskellige, der hørte hjemme på øen, og har måttet tage dem, som han fik dem. At imidlertid præsteindberetningerne ikke har været hans eneste kilde, men at han virkelig har fået ny tegninger lavet af adskillige bornholmske stene, ser man let, når man sammenligner hans træsnit med ridsene i præsteindberetningerne.

Alt vel overvejet, mener jeg, man foreløbig bør gå ud fra, at de tre Arnamagnæanske hæfter er (en del af) *Worms* forarbejder til sit store runeværk, og at de skyldes en eller et par af hans hjælpere. Den travlt optagne mand kunde jo ikke udføre alt selv.

At Bertel Knudsen Aquilonius skulde have noget direkte med disse håndskrifter, eller ialfald med AM. 369 fol., at gøre, som Otto von Friesen antager¹, er måske rimeligt; muligt er det i det mindste, at dette hæfte, der som ovenfor nævnt ikke helt står i samme forhold til den trykte tekst som de jyske og fynsk-lålandske, kan være ældre end disse, ja måske endog kan gå tilbage til 1620-erne, da hr. Bertel berejste provinsen for at aftegne runemindesmærkerne. At det jyske ikke kan være så gammelt, har jeg ment at finde et bevis for i Stenalt-stenens fraværelsen, men forarbejderne strakte sig jo også over en længere årrække. Imidlertid vilde det sikkert være umagen værd at forsøge at sammenligne det med en utvivlsom prøve fra Bertel Knudsens egen hånd, om en sådan findes.

II.

Da Worm fik kong Frederik III til at udsende kongebrevene af 9. februar 1652 til lensmændene om at indsende runestene til København², håbede han åbenbart at få en vældig runestenssamling omkring Rundetårn. Det var med meget få undtagelser alle de runestene, som fandtes i kongeriget Danmark, så vidt han vidste.

Der indkræves ingen fra Norge, Gulland og hertugdømmet, heller ikke fra Halland, som jo var under svensk styre. Fra Skåne og Bleking indkræves omtrent halvdelen, de store mindesmærker i Björketorp, Strö og Hunnestad får lov at være i fred, og runestenen i Uppåkra betragtes vel som et led i Strömonumentet. Af nærliggende grunde skånes også Absalons sten i Åsum og de to latinske ligstene i Allerum og Hoby, ligesom døbefonten i Sallerup

¹ Lister- og Listerby-stenarna i Blekinge (Upps. Univ. Årsskr. 1896) s. 21 flg.

² Se Werlauffs aftryk i Nord. Tidsskr. for Oldkyndighed I (1833) s. 324 flg.

og søjlen i Lunds domkirke. Muligvis undtoges endnu et par skånsk-blekingske stene af ukendte grunde. På Bornholm undtages kun den ubetydelige Rø-sten, på Sjælland, Fyn og Låland ingen. I Jylland undtages de stene, som formodedes at minde om konger (Jælling I-II, Gunderup I, Landerup), kirkesøjlen i Vrejlev (og vist Guds-lam-stenen i Vamdrup). Om Gudum-stenen er undtaget, er måske tvivlsomt; under Lundenæs len nævnes Gøding-stenen, som enten må være den (altså på urigtig plads) eller den hos Mejer omtalte Sædding-sten. De tre fra Addimenta kendte jyske stene er ligesom den skånske i Glemminge blandt de indkrævede. At Stenalt-stenen ikke er med, er en selvfølge, da den alt for adskillige år siden var forsvunden, hvad Worm godt vidste.

I alt indkræves af de 98 runestene indenfor Danmarks daværende grænse omtrent 70, altså langt den største del af dem.

Men som bekendt var i de tider en kongelig forordning et, og dens overholdelse noget ganske andet.

Lensmændene i Skåne, på Bornholm og i Vestjylland sad alle den kongelige befaling overhørigt. Det samme gælder lensmændene på Ålborghus og Kalø slot, ligesom på øerne dem på Hagenskov, Ringsted og Sorø klostre. I store dele af Danmark gjorde lensmændene altså intet som helst for at lyde kongens bud, ialfald ikke så meget, at en eneste sten blev flyttet. Hvad der blev gjort, er med mere eller mindre sikkerhed følgende.

Hr. Niels Krabbe på Sølvesborg indsendte *Gummarp*-stenen, som kom i god behold til København, men forsvandt efter 1728.

Frederik Reedtz på Vordingborg indsendte *Vordingborg*-stenen, som endnu findes i København.

Christen Skeel på Tryggevælde har måske sat *Tryggevælde*-stenen i bevægelse hen imod Køge havn, men i så fald kom den ikke længere end til Vallø, hvorfra den først 1810 førtes videre til København.

Hr. Henning Walkendorf i Odense skulde indsende tre. Af disse kom *Ålebæk*-stenen til København, hvor den forsvandt efter 1728; *Rönninge*-stenen blev vist ført til havnebyen Kærteminde, hvor den blev glemt og senere benyttet til husbygning. Den blev genfundet 1853 og er endnu i Kærteminde. Den tredje, *Allerup*-stenen, siger Bircherod, kom ikke af sted, fordi den sad i kirkemuren. Om den sidder der endnu, synes ingen at vide noget om; det kan jo også tænkes, at den har delt Rönninge-stenens skæbne, men endnu

ikke har fundet lejlighed til at dukke op af sit gemmested (i Nyborg?).

Hr. Mogens Kaas i Nyborg indsendte *Avnslev*-stenen, som forsvandt efter 1728. Da han har handlet så resolut, er der måske grund til at tro, at han ikke vilde have glemt Allerup-stenen, om den var kommet til Nyborg. Måske den altså dog ikke er blevet afsendt.

Frederik Barnewitz på Ålholm skulde indsende fire stene. De to (*Tillese-* og *Skovlænge*-stenene) fik han intet gjort ved. De to andre (*Tirsted-* og *Bregninge*-stenene) fik han ned til Nysted havn, men han fandt måske ingen passende skibslejlighed til dem, de blev til sidst glemt, sank ned i jorden, blev genfundne 1765 af Abildgaard, og endelig 1815 nåede de, fem år efter Tryggevældestenen, deres bestemmelsessted, København.

Erik Rosenkrantz på Havreballegård nåede omtrent lige så vidt; han fik runestenene fra *Århus Frue Kirke* og fra *Vejlby* ned til Århus havn. Dær blev de liggende, kom ned i vandet og blev først fisket op igen i 1866 og 1859. De står nu i Århus museum.

Frands Powisch på Hald skulde indsende ikke mindre end 10 stene. Af disse kom fire til København, stenene fra *Le* og *Torup* (i Middelsom herred) og den ene af *Hjærmind-* og af *Langå*-stenene. De forsvandt alle efter 1728. Hvorfor den anden *Hjærmind*-sten blev uafsendt, er det vanskeligt at begribe; den findes endnu i Hjærmind præstegårds have. Den store *Langå*-sten er nu forsvunden, men endnu i 1838 så P. G. Thorsen den på sin oprindelige plads¹. „Gröndal“-stenen sidder nu i herregården *Ulstrups* havemur, nær ved findestedet. *Grensten*-stenen, som har været glemt, blev igen fræmdraget under våbenhusgulvet i 1842; og af *Hobro*-stenene findes den ene endnu på stedet, den anden — som desværre ikke er aftegnet af præsten Joh. S. Fogius, der i præsteindberetningen har givet en fortræffelig tegning af den endnu bevarede — er forsvunden, men kan måske endnu engang komme for dagens lys.

Henrik Thott på Dronningborg skulde indsende tre. En, *Glenstrup*-stenen, kom til København og er bevaret dær. *Randers*-stenen blev liggende i stenbroen på Randers gade. Flyttet blev den dog, idet den allerede o. 1800 lå i fortovet og havde fået

¹ Thorsen, De danske Runemindesmærker II, Texten s. 123.

kanten op ad i stedet for den brede side. En god tegning fra 1820 af J. M. Thiele findes i Nationalmuseets arkiv. Før 1848 blev den taget op og findes nu i Randers museum. *Gæssingholm*-ligstenen blev også foreløbig liggende, men kom 1821 til København hvor den nu findes.

Erik Juel på Ålborghus indsendte *Øster-Brønderslev*-stenen, som endnu er bevaret i København.

Endelig indsendte Jørgen Seefeld på Koldinghus den sten med de sære tegn, som stod ved Landerupgård, og *Vamdrup*-stenen I; bægge forsvandt efter 1728. Den anden *Landerup*-sten (runestenen) var kløvet i det 18. årh.; et større brudstykke blev genfundet nær den oprindelige plads i Sønder Vilstrup 1910. Om den og den mindre *Vamdrup*-sten, som nu ikke kendes, hørte til de indkrævede, er meget usikkert.

Resultatet var altså magert. Af de c. 70 indkrævede runestene kom kun 11 til København, 5 eller 6 begyndte på rejsen, men nåede kun kort, og resten synes aldrig at have været på vej engang. Årsagerne hertil kan have været forskellige, men hovedårsagen har vel været, at hvad der ikke straks blev indsendt, snart blev glemt, og efter Worms død i 1654 var der ikke længer nogen, som kunde drive på indsendelsen. Snart kom jo også de urolige tider, som måtte gøre, at alle den slags sager gik helt i forglemelse.

Ser vi hen til den skæbne, som ramte de indsendte stene, kan vi ikke beklage dette. Kun tre af de elleve indsendte er nu i behold, resten forsvandt efter den store ildebrand i 1728, hvad enten det nu er Sören Mathiesen eller nogen anden, der har brugt dem til grundsten i deres ny huse. Af dem, der ikke blev indsendt, er dærimod langt det største antal endnu i god behold, selv om også enkelte af dem i tidens løb er gået til grunde.

Men også uden dette hensyn må vi nærmest regne det for heldigt, at de ikke blev indsendt. Det er for os ikke en tiltalende tanke, at næsten hele landets mindesmærker skulde samles på ét sted. Allerhelst så vi dem bevarede i de oprindelige omgivelser, og kun når de stedlige forhold ikke frembyder tilstrækkelig sikkerhed for deres bevarelse, må vi hilse det med glæde, når de anbringes på et sikkert sted, helst ikke for langt fra findestedet.

III.

I sin behandling af Gummarp-(„Gommor“-)stenen¹ har Otto von Friesen søgt — så vidt det nu er görligt — af de gamle tegninger at udfinde, hvorledes stenen har set ud, og hvad der muligvis kan have stået på den.

Han går derved ud fra den tegning, som findes i det ovennævnte håndskrift AM. 369 fol., og som utvivlsomt ligger til grund for træsnittet i Mon. Dan. s. 219, men sammenligner den med Peder Syvs tegning i Rostgd 21, 4to, som jo er gjort, efter at stenen var kommen til København.

Den ordning af runerækkerne, han får fræm, kan dog dårligt forliges med aftegningen i Ny kgl. Saml. 752 b, anden paginering s. 276, som kun har to af indskriftlinierne:

h u w o l a f a
s a t e

Den rimeligste forklaring af, at denne afskrift kun har de to linier, er vel den, at disse har ligget opad, da den blev afskrevet; men i så fald må de have stået på to sammenstødende sider. Dette får betydning, fordi dette håndskrift, i modsætning til Peder Syvs, er uafhængigt af Worms Monumenta (som jo igen går tilbage til AM. 369 fol.), og at afskriften er gjort direkte efter stenen, har vi også vidnesbyrd om i den omstændighed, at linierne i håndskriftet står på hovedet, hvad aftegneren selv har opdaget, som man ser af hans anbringelse af de latinske gengivelser af runerne. Hvis von Friesens rekonstruktion af stenen er rigtig, er det umuligt, at disse to linier samtidig har kunnet være synlige, da de står på de to modsatte sider.

Jeg tør ikke nægte muligheden af, at forfatteren af runestensfortegnelsen i Ny kgl. Saml. 752 b kan have nøjedes med at afskrive disse to sider, fordi de to andre har været så utydelige, at han slet ikke har kunnet få noget ud af dem, ligesom han har opgivet at få noget som helst ud af nr. 13 (Le-stenen?) og nr. 6 (Landerup-stenen med de runde tegn); men jeg synes, den anden forklaring er den rimeligste, og det er vel også i sig selv naturligt, at sate kom lige efter h a p u w o l a f a r og för objektet.

¹ Lister- och Listerby-stenarna s. 21 flg.

Dærimod må vel den gamle tegning respekteres med hensyn til liniernes retning, således at *sate* har stået til venstre for *hāpuwolafar*, når vi regner liniernes retning fra neden op ad.

Hvad der har stået i tredje linie, bliver det vanskeligt at afgøre, men von Friesen har utvivlsomt ret i, at de to gamle tegningers ufuldstændige *b*-rune har større rimelighed for sig end Worms ufuldstændige *þ*-rune, som kun beror på vilkårlig ændring i for-tegningen.

De tre *f*-runer i fjerde linie, som efter min formodning går i modsat retning af de tre andre linier, er jeg ikke tilbøjelig til at tillægge stor pålidelighed, ja jeg er ikke engang vis på, at *Syv* har dem fra stenen; han *kan* have dem fra Worm.

Formodningen om, at stenen har haft *hāpuwolafar | sate | staba þ . . .*, må siges at være så rimelig, som en formodning kan være, men dærunder bliver alt kun gisning, så meget mere, som muligheden for, at indskriften er fragmentarisk, er ret stor.

Som helhed er denne stens og dens afbildningers historie ret oplysende med hensyn til de spørgsmål, vi ovenfor har beskæftiget os med. Den belærer os påny om, hvor vigtige kilder til kendskab om vore runeindskrifter der gik tabt, da runestenene på Regens-kirkegården forsvandt, og den henviser os igen til at prøve på at gå bag om og ved siden af Worms trykte arbejde, hvis vi vil have nogen udsigt til at få besked om de stene, der siden er gået tabt.

BJARKEMAALS »HJALTE«

AF

REGINALD FOG

I overført Forstand har vi nylig¹ højsat den danske Sagnforsknings-Høvding, Professor Axel Olrik.

Vide om Lande vil hans Kæmpehøj i Nutid og Fremtid mane til yderligere Forskning i vore rige Mindeskatte, og idet man følger de af ham anviste Veje, kan det ventes, at meget, som endnu er uklart, vil kunne blive forstaaet og forklaret.

Der er næppe Tvivl om, at Bjarkemaal har haft A. Olriks største Interesse; han skriver selv², at hans Forsøg paa Gendigtning er Frugten at et gennem ret mange Aar fortsat Arbejde paa at udrense Digtets Tanker; fatte dets Aand og forme dets Udtryk. — Der er vist heller ingen Tvivl om, at hans Gengivelse i Nutidssprog vidner om en Indtrængen i Datidens Historie og Tankegang, som endnu ingen anden Forsker er naaet til, og at hans Udlægning af Oldkvadet er saa poetisk og smuk, at den sikkert vil blive af varig Betydning.

Naar der, trods dette, nedenfor søges givet en noget afvigende Opfattelse af Bjarkemaals Hjalte, end den A. Olrik har givet i Danmarks Heltedigtning I, saa er det kun et Forsøg paa at give en Fremstilling af Hjalte fra et andet Synspunkt end det, som har været Udgangspunktet for A. Olrik.

Her maa straks anføres, at nedenstaaende Fremstilling i korte Træk har været forelagt A. Olrik; men der blev paa Grund af hans hurtige Bortgang ikke Tid til den Drøftelse af Spørgsmaalet, som jeg havde ønsket.

¹ Artiklen er skrevet i Marts 1917.

² Danmarks Heltedigtning I S. 44.

I Danmarks Heltedigtning I Side 69 staar:

„Mens Bjarke-skikkelsen står omgivet af gamle sagntræk og gamle navne, der peger tilbage mod folkevandringstiden, har kvadets anden kæmpe intet af alt dette. Han bærer ingen anden historie med sig, end den rolle digteren lader ham spille i kvadet.“

og

„Denne ungdommelige frejdige kæmpeskikkelse, som digteren har lagt alle sine bedste og ædlestes følelser i munden, han er netop skabt for dette samme, for at være talsmand for Rolfskæmpernes troskab.“¹ og endvidere

„En senere tid opfattede Hjalte som lige så historisk en person som Bjarke, og den kårede ham næsten til yndlingshelt. Men sådan går det jo med heltedigtningens skikkelser overfor en senere tids betragtningsmaade. Dette er kun et vidnesbyrd om, at digteren har fremstillet sin tanke sådan, at han blev forstået, at han har talt sine landsmænd til hjærte, så at de troede ham.“

Her er ingen Tvivl mulig; A. Olrik vil, at Hjalte skal opfattes som en opdigtet Person, skabt af Bjarkemaalsdigteren. A. Olrik skriver yderligere paa samme Sted, at Digteren ikke nævner nogen Daad af ham i Slaget og tilføjer: „Han er, når vi skal holde os til Bjarkemål, en helt, der aldrig har udført noget heltæværk.“²

Herefter skulde det synes ugjærligt at finde Holdepunkter for en anden Opfattelse; jeg drister mig dog dertil ved at betragte Hjalte med mit Soldaterøje.

Den ældste udførlige Beskrivelse af Forholdene i Lejre finder man i „Beovulf“. Det falder straks i Øjnene, hvor gennemført Sikringsforanstaltningerne er, og den store Orden, der er overalt.

Saasnart Beovulf og hans Flok er gaaet i Land, bliver han udspurgt af en Strandvagt; ved Lejreborg bliver han udspurgt af en Borgfoged. Alt er gengivet saa nøjagtigt, at det endog nævnes, at Skjolde og Spyd ikke maa medtages til den Hal, hvor Kongen er.

Denne Ordning var udmærket om Dagen; men om Natten maa der yderligere have været stærkere Vagt ved Borgled og Adgangsveje, saaledes at man var sikret imod Overfald, der særlig kunde ventes fra Fjorden.

¹ fremhævet af A. Olrik.

² fremhævet af Forf.

I Bjarkemaal har vi den ældste Beskrivelse af Overfaldet paa Lejreborg. „Intet digt har været elsket som det. Vi finder det på Island såvelsom i Danmark; Olaf den helliges skjald kvad det før Stiklestad-slaget, og det klinger igen i Norges heltedigtning så vel som i en af Færøernes folkeviser.“¹

Alt dette kunde ikke være, om Bjarkemaal ikke var i nøjeste Overensstemmelse med de ældste Traditioner, og selv om Bjarke-maalsdigteren, som de fleste Digttere, har taget sig nogen Frihed i Fremstillingen, saa kan Afvigelserne ikke være store.

Bjarkemaal giver (Vers 6, 9 og 10) Oplysning om, at Hjarvard kom udefra, altsaa fra Skibene. Det er aldeles umuligt, at Hjarvard og hans Folk ubemærket har kunnet liste sig fra Borgen til Skibene, thi dersom alle paa Lejreborg havde været saa berusede, at dette kunde ske, saa vilde det have været klogere, hurtigere, simplere og lettere blot at sende Bud efter flere Folk.

Det passer ogsaa hermed, at Hjarvard, da han kom til Borgledet, fandt dette besat af en Forsvarsstyrke, der øjensynlig var større end den almindelige Vagt. Fremrykningen maa altsaa i Tide være meldt; formentlig ved en Strandvagt eller Spejder.

Paa dette Tidspunkt var der altsaa alarmeret paa Lejreborg, og hvem havde gjort det?

Det er en Selvfølge, at Rolf personlig havde Kommandoen over al Styrke paa Lejreborg; men ligesom han, som ovenfor omtalt, havde overdraget en af sine Huskarle at passe Kystbevogtningen og en anden at være Borgfoged, saaledes havde han selvfølgelig betroet en af sine alldygtigste Huskarle at kommandere Vagten og derunder at samle og ordne Forsvaret, til han selv kom tilstede.

Den Huskarl, som denne Nat havde Kommandoen over Vagten, var Hjalte. Jeg skal nedenfor vise, hvorledes han paa beundringsværdig Maade udførte alle sine Pligter og er med i Kampen fra først til sidst,

„søndret er mig skjoldet.
skåret og kløvet;
syn for sagn gælder:
selv du det skuer.“

Vers 20.

og til han sluttelig falder og efter Bjarkes Anvisning lægger sig ved Kongens Fødder.

¹ Danmarks Heltedigtning I S. 28.

Uagtet det ligger saa snublende nær, at Hjalte kan optræde tidligst i Kampen, naar han har Kommandoen over Vagten og er paa sin Post, saa er det interessant at se, at Eftertiden har søgt om særlige Grunde til, at Hjalte kunde optræde saa tidligt; jfr. Saxes Krønike om, at Hjalte var hos en Frille udenfor Borgen og derfor kunde gribe ind i Tide.

Da Hjalte er klar over, at Hjarvard rykker mod Lejreborg med en bevæbnet Skare, alarmerer han.

Han kalder:

„Vågner, vågner,
venneskare!
alle i ypperste,
ædlingens følge.
o. s. v.

Vers 1.

Herefter holder han, medens Huskarlene samles, saaledes som Tidens Skik var, en kort Tale til Kongens Pris og om Pligterne (Vers 3—5), instruerer om Fjenden (Vers 6) og følger nu sammen med alle Huskarlene Rolf, der imidlertid er kommet og selv fører Fylkingen frem.

Da Kongen falder i Kampen ved Borgledet, strømmer det ind med Pligter paa Hjalte, og han udfører dem alle i god og naturlig Følgeorden.

Først er det hans sørgelige Pligt at kundgjøre Kongens Død (Vers 8); derefter kalder han paa Kongens Søster, Rut, (Vers 9); da dette er gjort, og Faren er overhængende, stikker han Ild paa Lejreborg (Vers 11), at dets rige Skatte ikke skal falde i Fjendens Hænder, og straks derefter kalder han paany paa Bjarke (Vers 11), der synes at være falden i Søvn igen (Vers 2).

Hjalte har nu bragt alt i Orden bag Kamplinien og iler til Huskarlene, der haardt trænges af Fjenden. Han fylker dem paany til Kamp og opildner til Hævn for Kongens Fald ved at fortælle om hans Bedrifter og Gavmildhed (Vers 12—18).

Intet Øjeblik taber Hjalte Besindelsen; midt i den hidsigste Kamp glemmer han ikke sine Pligter overfor Kongens Svoger; han iler tilbage og kalder for 3. Gang paa Bjarke (Vers 18).

Da dette er gjort, kaster Hjalte sig paany i Kampen; men vi træffer ham nu ikke mere som Fører; det er Bjarke, der nu er Fører, efter at han endelig er kommet.

Bjarke kan ikke staa sig i Kampen (Vers 27 og 28) og spørger efter Hjalte, der svarer med en Redegjørelse af Situationen:

„Lidet er nu følget,
fjært er dog jeg ikke,
tung er os trang til
tapreste Kæmper;
Vers 29.

og da Spørgsmaalet er personligt, viser Hjalte sit Skjold frem; det er søndret, skaaret og kløvet.

Bjarkemaals sidste Billede er de døende Kæmper om Rolf's Lig (Vers 34 og 35). Det er en Genspejling af Forholdene i Hallen, hvor det var Rolf, der bestemte Gæsters og Kæmpers Plads paa lignende Maade, som der staar i Beovulf:¹

„Snelt blev i Hallen paa Herskerens Bud
Rum for den farende Flok gjort rede.“

Her er det Rolf's Svoger, der, selv læggende sig ved Kongens Hoved, anviser Hjalte Plads ved Kongens Fødder, men vel at mærke som en Anerkjendelse af Hjalte, en Hædersplads.

I korte Træk er der nu gjort Rede for Hjaltes Optræden; der skal endnu kun tilføjes, at det ikke kunde være overladt enhver Huskarl at alarmere ved Angreb udefra, det maatte være Føreren for Vagten, altsaa Hjalte, og hvem andre end Hjalte turde have stukket Ild paa Lejreborg? det var ham, der havde Ansvaret, nu Kongen var falden, og Bjarke stadig sov. Man lægge Mærke til, at Hjalte ikke veg tilbage for dette store Ansvar!

Denne nu omtalte Hjalte skulde ikke være nogen Person, men en digtet Repræsentant for Huskarlene!

En saadan Opfattelse kan jeg militært set ikke dele, da Hjalte gjennem hele Bjarkemaal viser sig som en Fører af første Rang; han har Ro, Omtanke, Beslutsomhed, Mod og Staalnerver.

Hvorfor skulde Bjarkemaalsdigteren i al denne Virkelighed behøve et tildigtet Væsen? Han vilde jo kun derved komme i Strid med den almindelige Tradition. Hjalte maa have været kjendt, lige fra de første Beretninger om Rolfs Død kom ud blandt Folk;

¹ Adolf Hansen og V. J. von Holstein Rathlon's Oversættelse Vers 1975 og 76; Side 70.

Rolfs Fald og Lejreborgs Brand var jo en Begivenhed af en saadan Betydning, at der straks overalt er talt derom.

A. Olrik skriver, se ovenfor, at Digteren ikke nævner nogen Daad af Hjalte i Slaget.

Hjaltes Optræden er militært set Daad helt igjennem. Jeg skal særlig nævne:

Han reddede hele Lejrehoffet fra den forsmædelige Død at blive dræbt under Søvn og uden Kamp. — Eftertiden vilde have sagt, at de alle, fra Kong Rolf og nedefter, var blevet slaaet ned under Drukkenskabens Følger! Hvor var saa den Glans, der, trods alt, stod og staar om Rolfs Fald blevet af? Hvorledes skulde et Kvad om den døddrukne Kong Rolf og hans Kæmper kunne komme til at staa saaledes: „Intet digt har været elsket som det“ (se ovenfor).

Det er med andre Ord Hjalte, der har reddet Kongens og hele Hirdens Ære ved rettidig at alarmere; det skyldes ham, at Bjarkemaal er blevet en „Opsang“ for danske „huskarle“ og ikke et Sørgedigt, eller værre: et Smædedigt!

Hvorledes kan man fastholde, at Hjalte er en Helt, der aldrig har udført noget Helteværk, naar Bjarkemaal særlig fremhæver hans Udholdenhed i Kampen fra først til sidst? hans søndrede Skjold er hans Vidne!

At flette Hjalte ind i Bjarkemaal alene som en Repræsentant for Huskarlene, er det dog ikke for poetisk?

Det kunde være fristende at sammenligne, hvad Hjalte udrettede i Slaget, med hvad Bjarke, der sov, medens hans Konge blev dræbt, udrettede; eller hvis man vil gaa endnu højere, med hvad Rolf udrettede; jeg skal ikke uddybe dette nærmere; men jeg skal dog henlede Opmærksomheden paa, at Rolf har hele sit Ry af Gavmildhed og af, at han var en dygtig Anfører; der kjendes heller ikke nogen personlig Kampdaad af ham (jeg ser bort fra Drabet paa den fejge Kong Rørik). Dette viser, at man i den daværende Tid fuldt ud forstod at vurdere de militære Føreregenskaber. Jeg skal vel vogte mig for at sammenligne Hjalte med Rolf, men jeg vil slutte med at udtale, at det netop var som Fører, at Hjalte udmærkede sig, og dette har sikkert bevareret ham i Traditionen.

¹ Danmarks Heltedigtning I S. 104.

Jeg er hele Tiden gaact ud fra, at Bjarkemaalsdigteren har maattet have en Tradition for sig.

For mig staar altsaa Hjalte som en levende, daadrig Kæmpeskikkelse, hvem vi skylder, at Bjarkemaal kunde digtes.

Gid denne lille Artikel maatte give en videnskabelig Forsker Anledning til at tage Hjaltespørgsmaalet op til ny Undersøgelse, saa Hjalte kunde faa sin Plads i Bjarkemaal endelig bestemt; han fortjener, synes jeg, at der skaffes fuld Klarhed om ham. Med Henviisning til Bjarkemaal vil jeg sige:

Hjalte kalder for fjerde Gang!

[Som Forfatteren ovenfor anfører, havde han i korte Træk fremlagt denne Opfattelse af Hjalte-Skikkelsen for Axel Olrik, og han modtog som Svar et Brev, der er dateret 12. 2. 1917. Nedenfor aftrykker vi dette Brev, der rimeligvis er det sidste Brev, Olrik har skrevet. Han blev nemlig syg den 13. Februar om Aftenen og døde den 17. Februar.

G. K.]

Gammelbo, Holte

12—2—917.

Hr. oberst R. Fog.

Tillad mig at svare Dem i få ord, heller end at lade Deres brev ligge og vente på et udførligt svar.

For sagnforskeren er der tre ting at holde ude fra hinanden: 1) historisk grundlag, 2) den gennem århundreder rækkende sagnoverlevering, 3) den enkelte digters (her Bjarkemåls) fremstilling af æmnet.

Da Hjalteskikkelsen mangler (2) og for resten også (1), nemlig det virkelighedsindtryk, der påvirker eftertidens sjæle, således at de fastholder person og begivenhed, bliver den at betragte som henhørende til (3), så meget mere som den digtersk er udført med stor interesse for skikkelsen.

At Hjalte i nogen grad er en hövding for Rolfs kæmper, skal jeg gerne indrømme Dem. Som kommandant vil jeg ikke betegne ham, da jeg efter den tids forhold ikke kan tænke mig ham skilt fra Rolf, når denne er på tog. At bestemme hans myndighed nærmere lader sig vanskelig gøre, da mangan kriger i gamle dage (efter sagaens vidnesbyrd og desl.) har situationens og sin personlige anseelses myndighed. Men den tanke er mig ikke fremmed, at han kan være nattens vagtmand, eller om man vil fører for vagtmandskabet. På den anden side er hans rolle i så henseende ikke sikker: gildet har jo begravet hilden i ørsövn;

og Hjarvard, som deltager for en af deres egne er jo indenfor den plads, hvor en dansk hestvagt til udkig mod tilsejlende fjender kan tænkes anbragt.

Men, som sagt, for alt dette må jeg gøre Bjarkemåls-digteren ansvarlig; den væsentlige handling, som udtrykkes i varigt sagn, har Hjalte jo ikke.

Deres meget ærbødige

Axel Olrik.

FRA SPROG OG LITTERATUR

DANSKE ORDBØGER

Otto Kalkar: *Ordbog til det ældre danske Sprog*, femte Bind, Kbh. 1908—18, Trykt paa Carlsbergfondets Bekostning.

Ordbog over det danske Sprog, grundlagt af Verner Dahlerup, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. I Bd.s 1ste Halvbind. A—Anledning. Red. af H. Juul-Jensen. Kbh. 1918, Gyldendal.

Saabys Retskrivningsordbog, udg. af P. K. Thorsen, 7. Udg. Med en af Rektor, Dr. phil. Henrik Bertelsen udarbejdet og af Undervisningsministeriet approberet Retskrivningsvejledning. Kbh. 1918, Gyldendal.

J. Byskov: *Fremmed- og Retskrivningsordbog* med en kortfattet Retskrivningsvejledning. Kbh. 1918, Gyldendal.

Med et stort Tillægsbind foreligger nu Kalkars Ordbog afsluttet. Med utrættelig Flid har Forfatteren efter Udgivelsen af det omfangsrige Værk fortsat med at supplere det, og det er blevet til et Bind paa 1222 Sider, større end noget af de fire foregaaende. Den oprindelige Plan gik ud paa kun at medtage de Ord, som i Form og Betydning afveg fra det nuværende Sprog. Men denne Plan har hele Tiden, ogsaa for Udgiveren, haft noget utilfredsstillende ved sig. Vilde man vide, om et eller andet af de Ord, som nu er almindeligt anvendte, var gammelt i Sproget, gik man tit forgæves til Kalkars Ordbog. Denne Ulempe i sproghistorisk Henseende er nu for en Del afhjulpet ved Tillægget, idet Udgiveren her optager en Mængde af vore Nutidsord i gamle Citater. Ogsaa Benyttelsen af Ordbogen er blevet lettere meget ved de mange Henvisninger, Tillægget bringer; det volder jo ellers tit nogen Vanskelighed, at afledte Ord altid anbringes under Stamordene. I Efterskriften skriver Udgiveren: „Mit Arbejde blev paabegyndt af en forholdsvis ung Mand, men sluttes nu efter 49 Aars Forløb af en Olding.“ Der ligger en samlet Menneskealders Flid bag dette store Værk, og vi maa lykønske Pastor Kalkar til den heldige Fuldendelse af det. Hans Arbejde vil ikke være gjort forgæves. Hans Værk er blevet til et uvurderligt Hjælpemiddel ved Studiet af det danske Sprogs Historie.

Da Kalkars Ordbog gaar til Aar 1700, er det ganske naturligt, at „Ordbog over det danske Sprog“ tager fat netop paa dette Tidspunkt, saa faar vi gennem disse to Værker tilsammen en righoldig Skildring af det danske Sprog fra Middelalderen til vore Dage. Nu foreligger det for-

ste Halvbind af den med megen Spænding imødesete Ordbog, omfattende A—Anledning og redigeret af cand. mag. H. Juul-Jensen. Forarbejderne til Værket blev paabegyndt for 35 Aar siden af Prof. Verner Dahlerup, og i 1901 begyndte den systematiske Udskrivning af Litteraturværker til Brug for Ordbogen. Seddelmængden voksede ustandseligt i de følgende Aar, og Professor Dahlerup havde i dette Arbejde værdifuld Bistand af sin Hustru Marie Dahlerup og desuden af forskellige yngre studerende. I 1909 udsendte Prof. Dahlerup et Prøvehæfte, A—Åarefistel, men allerede under Redaktionen af dette indsaa han, at det vilde overstige Enkeltmands Kræfter at føre dette Værk til Afslutningen. Udgivelsen blev da overdraget „Det danske Sprog- og Litteraturselskab“ under Ledelse af Fru Dr. phil. Lis Jacobsen. Der blev skaffet flere Pengemidler til Sagens Fremme, og mange Medarbejdere blev knyttet til Ordbogen. Seddelmaterialet blev systematisk suppleret paa flere Punkter, hvor det viste sig ønskeligt, og man gik i Lag med Udarbejdelsen af Ordbogsartiklerne, idet dette Arbejde blev fordelt paa flere Redaktører. For at faa Arbejdet udført saa ensartet som muligt fastsattes bestemte Arbejdsregler.

Det udkomne første Halvbind ser særdeles lovende ud. Hvert Ord er forsynet med stedfæstede Litteraturciter, der er valgt med Omhu for at illustrere Ordets Betydning, og Ordbogen rummer en saadan Mængde fyndige og klangfulde Citater, at den næsten kan gøre det ud for Morskabslæsning. Og i Citatmængden ligger dens store og blivende Værdi. De etymologiske Oplysninger, som indleder Artiklerne, er mere knappe, undertiden lovlige knappe, men en vis Forsigtighed paa dette Omraade er ogsaa prisværdig, da den etymologiske Forskning stadig bringer nye Resultater, og i et Standardværk som dette er det rigtigt at holde sig til det mere afklarede Stof. Af meget stor sproghistorisk Værdi er de Oplysninger om de forskellige Ords Alder i Sproget, man søger at fremskaffe; hidtil har man staaet blottet for Hjælpemidler, naar det drejede sig om at skaffe den Slags Oplysninger.

Ved de fleste Ord anføres med Lydskrift Udtalen paa dansk Rigsmaal; det vil især for Fremtidens Fonetikere være en fortrinlig Stofsamling. Naar Rigsmaalsudtalen om et Par Menneskealdrer har udviklet sig andre Retninger, vil Fonetikerne med største Sikkerhed paa vise Udviklingens Love paa Grundlag af dette omhyggeligt behandlede Stof. For Nutidens Sprogforskere vilde det have været værdifuldt at have haft noget mere af denne Slags fra ældre Tider, men vi maa nøjes med Høysgaards, som ganske vist ogsaa er udmærket og med Rette er optaget i Ordbogen. Det vilde ogsaa have været rart at have de forskellige Dialekters Udtale af Ordene, men dette Stof er dog saa stort og vanskeligt tilgængeligt, at det ikke er til at tænke paa. Ordbogen er ogsaa kun anlagt paa Rigsmaalet, men Grænserne er vanskelige at drage; Dialektord trænger sig ind i Rigsmaalet og vinder Borgerret der, og Ord, som tidligere har tilhørt Rigsmaalet, kan ofte kun spores i Dialekterne. Ordbogen optager derfor mange Dialektord, og for saadanne vilde det i hvert Fald være berettiget ogsaa at faa Dialektudtalen.

Man føler sig ganske overvældet af det danske Sprogs Frodighed, naar man lader Blikket glide hen over Ordbogens tættrykte Kolonner. Navnlig S sammensætningernes Mangfoldighed viser Sprogets Vækst, og der fremkommer stadig nye Dannelser. Nogen Fuldstændighed paa dette Omraade kan ikke naas, hvad Udgiverne ogsaa er ganske paa det rene med. Man har derfor i mange Tilfælde indskrænket sig til Eksempler, hvor S sammensætningerne er utallige, og hvor Betydningen er indlysende, naar man kender Betydningen af de enkelte Led. Hvor fuldstændig det er lykkedes at faa Samlingen i Stand, vil man ikke kunne udtale sig om før efter længere Tids Brug; jeg har dog for Morskabs Skyld prøvet første Halvbind paa et Par Aviser og derved fundet enkelte Ord, som mangler i Ordbogen. Saaledes i Sorø Amtstidende 15. Febr. 1919: *Andels-svin, Afdragsskala, Afsætningsmuligheder, Amtstidende, Aars-Abonnement, Aars-Kvie, Afkomstpræmie* (Ordb. har Afkomspræmie), og i Randers Venstreblad 14. Febr. 1919: *Aandskultur, Agitationsforslag, Agitationsmøde, Agitationsskrift, Amtsunderstøttelse og Andelsbygning*. Endvidere savner jeg et Ord som *Aasyn* ['d'sy'n] i Betydn. Vandløbsbesigtigelse. Men alt dette er dog kun S sammensætninger og derfor af underordnet Betydning, et Par af dem vilde dog nok have kommet med, om der havde været Eksempler paa dem i Samlingerne.

Det er Hensigten, at Ordbogen skal udkomme forholdsvis hurtigt, i Løbet af en halv Snes Aar, det maa ikke som med den ganske vist ogsaa større anlagte „Svenska Akademiens Ordbok“ tage flere Menneskealdre, og det kan kun glæde os nulevende, at vi har Udsigt til at faa det færdige Værk i Hænde. Alt i alt kan det siges, at Begyndelsen tegner godt, og Fortsættelsen vil blive fulgt med udelst Opmærksomhed af alle Danske, for det er en national Kulturopgave, som her søges løst. „Danske Studier“, som i 1907 bragte Professor Dahlerups første Planer for dette Værk, giver det hermed de bedste Ønsker med paa Vejen og skal altid følge det med varm Interesse.

Med *Saabys Retskrivningsordbog* kommer vi ind paa det pædagogiske Omraade. I hvert Fald har jeg hørt Udgiveren, Mag. P. K. Thorsen, i anden Forbindelse udtale, at Retskrivning ikke har det fjærneste med Videnskab at gøre. Og dog er det lykkedes ham at faa anbragt en ikke helt ubetydelig Mængde Sprogvidenskab i denne fasttømrede skeletagtige Bygning. En hel Del etymologiske Oplysninger, i flere Tilfælde originale Bemærkninger, findes ved Siden af mere almindelige refererende Oplysninger fra andre Ordbøger, men den knappe Plads tillader i Reglen kun Antydninger. Og selv om disse Oplysninger maaske strængt taget ikke hører hjemme i en Retskrivningsordbog, er dog sikkert mange Lærere glade over dem, for det er jo ikke alle, der har etymologiske Ordbøger til Raadighed.

Men Bogens egentlige Mission er at være praktisk Retskrivningsvejledning, og nu fremtræder den med en betydelig Autoritet, idet den er blevet autoriseret af Undervisningsministeriet. Den vil altsaa blive fulgt ved den alm. og højere Skoleundervisning og faa en overvejende Indflydelse paa den kommende Slægts Retskrivning. Gennemgaaende er den

ogsaa ret forsigtig og opstiller i mange Tilfælde tilladte Dobbeltformer, hvor der i Øjeblikket er stærk Vaklen i Skrivebrugen, saaledes navnlig ved Anvendelsen af *e* og *æ*, men ogsaa i mange Enkelttilfælde. Dog skulde man synes, at det var unødvendigt at anføre Dobbeltformer som *Mansket* (Manchet), *Persilje* (Persille) og *Løverdag* (Lørdag), der er dog næppe nogen Vaklen. Heller ikke i alle Tilfælde synes Ordbogen at være i Overensstemmelse med Skrivebrugen, som naar den paabyder Former som: *Cykel*, *Radise*, *Bulevard*, *Donkraft*, *Droguer*, *Floret*, *Francæse*, *Karri*, *Ketsjer* og *Semulje*. Dog, herom kan der maaske diskuteres.

Udgifveren har gjort sig megen Flid for at faa medtaget saa meget som muligt af moderne Ordstof, men visse praktiske Ord savnes dog endnu, og det tør vel haabes, at det kommer med i følgende Udgaver. Bl. a. savnes Ord som Karbid, Benzol, Knækflip, Slippers, Ulster, Motorcykle, Rekylgævær, Undervandsbaad o. lign. — Af særlig Interesse er den Retskrivningslære, hvormed Dr. phil. Henrik Bertelsen indleder Bogen; det vil være en velkommen Vejleder for alle Dansklærere. Et Afsnit som Lydbetegnelsen har dog ingenlunde været let at affatte paa Grund af vor Retskrivnings (og Ordbogens) Vaklen mellem *e* og *æ*, Dobbelt- eller Enkeltkonsonnant, og stumme *d*'er, og Reglerne fremtræder derfor med talrige Undtagelser. Men klare og instruktive er Afsnit som Ordbøjning og Tegnsætning.

J. Byskovs Fremmed- og Retskrivningsordbog følger i det hele Saabys. Som Fremmedordbog er den dog for knap til at kunne vente at faa større praktisk Betydning, men af særlig Værdi er et lille Udvalg af Dialektord, hentede fra skønlitterære Forfattere, som skriver dialektfarvet Rigsmaal. Ogsaa Etymologier giver Byskovs Ordbog, men i en endnu knappere Form end Saabys, og det maa atter fremhæves, at denne Form, som siger lig eller fra, hvor der maaske foreligger et mere indviklet Slægtskab, let kan blive misvisende.

Gunnar Knudsen.

EN TYSK AFHANDLING OM „ST. HANSAFTENSPIL“

Wilh. Dietrich: *Oehlschlägers „Sankt Hansaftenspil“ im Abhängigkeitsverhältnis zur deutschen Literatur.* Disp., Borna-Leipzig 1916.

Midt under krigen har en ung tysk litteraturhistoriker, Wilhelm Dietrich, fra det westphalske Wilhelmsuniversitet i Münster, erhvervet sig doktorgraden ved en afhandling, som p. gr. af sit æmne bør omtales i et dansk tidsskrift. Hans disputats behandler „Oehlschlägers ‘Sankt Hansaftenspil’ im Abhängigkeitsverhältnis zur deutschen Literatur“ (1916), Digtets forhold til tysk romantik er allerede belyst fra dansk side — af Kr. Arentzen i biografien, af Gigas i „Literatur og Historie“ I. og mere indgående af Vilh. Andersen i hans doktordisputats om „Guldhornene“, men med ikke ukendt tysk grundighed mener Dietrich imidlertid, at der endnu kan sankes adskillige *ax* paa den samme ager, og har man læst hans lille skrift, må man ogsaa indrømme ham, at han

udfra sit mere detaljerede kendskab til den tyske romantiske litteratur på flere punkter har kunnet supplere de danske forskeres resultater. Det virker ret forbløffende på ett sted at se samlet de talrige „Anregungen“, som Oehl. har modtaget fra de tyske romantikere. Hvad der fremføres om afhængighedsforholdet til Goethes „Jahrmarktsfest zu Plundersweilern“ og Tiecks „Prinz Zerbino“ er kendte ting, derimod har det hele nyhedens interesse at få noget at vide om tilknytningen til andre Goethe'ske og Tieck'ske digtninge.¹ Når det hidtil har været god lærdom på hjærget, at Rahbek har været forbilliget for kritikeren, der efter Poppes hymne fremsætter sine stileretterbemærkninger:

i første Vers kom „ganske“ lidt
(efter min individuelle Mening) for tidt,

så henleder Dietrich opmærksomheden på en tilsvarende situation i Tiecks „Tagebuch“, hvor forfatteren kritisk siger om sit værk: „Ich bemerke, dass im Tagebuch der Ausdruck 'im Grunde' zu oft vorkömmt, und dass fast alle Uebergänge durch 'Aber' gemacht sind“; sandsynligheden er dog vel stadig for, at det er svogerens recensioner, Oehl. gør halloj med. Til tider virker forf.s iver for at føre alt tilbage til litterære kilder noget pudsigt, som når han fx. vil aflede „Konen“s bemærkning om Marias sang:

Den er mig alt for melankolsk,
jeg kunde blive i Hovdet catholsk

af Nestors replik i „Zerbino“:

„Ei, darüber könnte man katholisch werden.“

En svaghed ved undersøgelsen er det, at forf. ikke forstår at skæln mellem hvad der er lån i snævrere forstand, og hvad der er almindeligt litterært fællesgods, uafhængigt af alle nationale grænser. Det er fra litteraturvidenskabens synspunkt misligt stadig at ville oplede de enkelte steder hos Tieck, hvor der spottes over oplysningsideerne, i stedet for at formulere problemet således, at en fælles tendens gør sig gældende. Når Dietrich i begyndelsen af sin afh. vil hævde, at Oehl. skylder de tyske Romantikere „vieles, ja das Beste seiner Dichterkraft“, er der al mulig grund til at protestere, ikke af nationale grunde for at forhindre et tysk annexionsforsøg, men fordi forf. har en utilladelig udvortes forestilling om, hvorledes et digterværk opstår. Det er jo ikke gjort med, at man med filologens opdagerblik kan påvise en hel række slående, til dels verbale overensstemmelser, som i sig selv er særdeles interessante; om hele den sjælelige proces, hvorved digtet er blevet til, får man intet at vide. Der er vistnok få digtninge, der i så høj grad som „St.

¹ Det oplyses i Boyesens folkeudg. af digtet, at Oehl. har udtrykket *sub rosa* i „Poppes hymne“ fra Goethes digt „An die Günstigen“, men ingen af kommentatorerne gør rede for den skik, der ligger til grund for det: at man i gl. dage ved gildelag ophængte en rose over gæsternes sæder som symbol på tavshed.

haar denne paa schrift, Gorm Koning bad gjorde denne Høye ofuer Tyra kone sin, Tyra Danmarcks Bod, den Storé, som haar 3 sider, haar denne paa schrift med Runckbogstafuer: Harolts Koning bad giøre Kybl. disse ofuer Gorm fader sin, og Tyra moder sin, saa Gorm Kees. af Dannemareck og Norge, og ofuer alle de Ny Tydsche Christene, dette waar ald paa en Tafle i Kirchen, paa Kongl. Maytt. bekostning af schreffued (sic!), hvilchen Tafle brente af tillige med Kirchen A° 79 den 1. July, vñurliger finder mand hos Wormium, som har maalt Høyene og afmaalit alting.“ Protokollisten går derefter over til igen at skrive tysk og tilføjer: „Obgedachte Kirche ist zwar wiederumb auff gebauet, alleine es fehlet annoch viel darein, als Predigstul, Altar und der Tauffe.“

Denstensætning neden om de to høje, der nævnes i beretningen, var bleven påbudt af Christian IV (10. Marts 1636).¹ I det af præsten i Jellinge, M. M. Høyer, forfattede Encomion Jellingense², dediceret 1722 til dronning Anna Sophia, anføres det, at stengærden på den tid er forfalden, og at højene ligger uden indhegning. Den såkaldte kilde på den nordre høj, som traditionen anså for Tyres, betragtede man jo som en hellig kilde. Efter de gravninger i højen, der fandt sted af bønderne år 1704, hørte den op med stadig at holde vand. Høyer nævner, at den to gange i hans tid — han blev præst i Jellinge 1705 — havde været tør.

Den tolkning af slutningen af indskriften på den større runesten, beretningen anfører, har jeg ikke fundet andre steder. Worm, til hvem beretningen henviser, har den jo anderledes.³ Måske kunde man jævnføre den med den, der angives i en præsteindberetning til O. Worm: . . . Auk: tinika: tusk: kristna⁴. Når Gorm nævnes som kejser i stedet for Harald, så findes dette også hos Lindeberg.⁵

Beretningen siger, at alt dette var afskrevet på en tavle i kirken på kongens bekostning. Om dette er rigtigt, får vel foreløbig stå hen. Ganske vist udgik der en kongelig befaling^{28/9} 1648 om, at den tavle, på hvilken beretningen om lensmanden Caspar Markdanners opgravning af den store runesten og indskriften på dennes forside fandtes⁶, skulde erstattes med en anden, hvorpå begge runestenes fuldstændige indskrifter skulde sættes, men om dette er sket, ses ikke.⁷

Holger Hjelholt.

HVAD ER EN PAPEGØJE?

Forfatteren af en Artikkel i Danske Studier, 3.—4. Hefte 1918, med ovennævnte Overskrift skriver, at jeg som Forfatter af en Afhandling

¹ Danske samlinger I., s. 101.

² Gl. kgl. saml. fol. 740 (kgl. bibl.)

³ Worm: Monumenta danica. 1643, s. 333.

⁴ Danske samlinger, 2. række, IV., s. 67.

⁵ Worm: Monumenta danica, s. 327.

⁶ Denne tavles indskrift anføres hos Worm, s. 329.

⁷ Se O. Nielsen: Bidrag til Jellinge og dets mindesmærkers historie i „årbøger for nord. oldkynd. og historie“, 1895. s. 267.

om Fyrvæsen i Tidsskrift for Søvæsen (33. Bind 1898, Side 434) ikke har lagt Mærke til, at der i Kancelliskrivelsen om Fyret paa Skagen staar: „at Hensigten med at anvende en Papegøje er, at Lampen, som maa tænkes ophængt ved en svær Jærnkæde i Papegøjebommens fri Ende, skal kunne sættes til Vejrs — hele 20 Alen — og nedlades, medens den anden Ende (med Papegøjegabet) støtter ind imod Masten“, og dermed slaar han fast, at min Antagelse, at det første Fyr paa Skagen var et Vippefyr, ikke er rigtig, thi Vippefyret havde ingen Brug for en Papegøjebom.

Denne Beskyldning kalder mig frem paa den sproglige Arena, hvor jeg ellers ikke hører hjemme.

Jeg kan ikke tro, at Forfatteren har læst den Artikel i Tidsskrift for Søvæsen (35. Bind, 1900, Side 525), i hvilken jeg imødegik Dr. Sechers Kritik af min Afhandling i 33. Bind og hans Benyttelse af Oberst Bloms Forklaring af en Papegøje, thi saa vilde hans Artikel næppe være fremkommen.

Jeg skrev her: „Nej, jeg vil slet ikke indvende, at det efter Oberst Bloms Forklaring konstruerede Papegøjefyr er et Vippefyr; jeg vil derimod indvende, at det er en søgt og upraktisk Maade Dr. Secher anvender Oberst Bloms Forklaring af en Papegøje paa til at bevise, at de første Fyr ikke vare Vippefyr. Hvorfor ikke konstruere Papegøjen paa den Maade, som Oberst Blom siger var den almindeligste, nemlig at op-hænge Raaen eller „Sprydet“ ved Midten i en Strop, saa har man nemlig Vippefyret, i Stedet for at lave en Gaffel, som Obersten betegner som et moderne Apparat.

Jeg tænkte, da jeg læste i Kongens Missive om Papegøjen: Kongen har ment den Konstruktion, den agterste Mast med Raa havde i store Skibe paa den Tid. Se f. Eks. J. C. Tuxens „Søfarten og Skibsbygningskunsten“ S. 18, paa hvilket Skib man ser agten for Mesanmasten en Mast med en skraatstillet Raa med et Sejl, hvis Skøder blive holdt ud til Nokken af en (fastsiddende) Bom, der ligger ud over Hakkebrædtet, paa samme Maade som senere Tidens Papegøje i mindre Fartøjer. Den søfarende Mand, der skulde raadspørges, har da givet Anvisning paa at oprejse en Stub (Masten), paa hvis øverste Ende der anbragtes et Beslag eller en Strop, hvori huggedes den øverste Blok af en Tallie, hvis nederste Blok huggedes i et Beslag eller en Strop paa Midten af Raaen. Paa den ene Nok af Raaen ophængtes Fyrkurven, paa den anden en Kontrævægt.

Raaen hejstes op og ned ved Hjælp af Tallien og holdtes ind til Stubben ved en Strop, der lavedes saa svær, at Raaen kunde hænge i den. Da Raaen ikke skulde fires ned, hvad der oftest var Tilfældet i Skibene for Sejlbeslaaningens Skyld, anvendte man den fra Brøndvippen indhøstede Erfaring og vippede med den for at faa Fyrkurven ned. Tallien kunde borttages, indtil Raaen skulde fires ned til Eftersyn.“

Det kunde aldrig falde „forfarne Mænd“ ind at anvende en Gaffelkonstruktion i det omhandlede Tilfælde. En Gaffel af svært Egetømmer, paa hvis Nøk der skulde anbringes en i Jærnkæder ophængt Jærntønde

1½ Alen dyb og fyldt med Brændeknuder, og som skulde hæves 20 Alen i Vejret, vilde være et ganske uhaandterligt Apparat for en enkelt Mand. At Fyret skulde kunne passes af en enkelt Mand fremgaar nemlig af Kancelliskrivelsen: „. . . at du lader bygge en bo ved stranden, om der icke er husse saa nærværende, som dend karl kand være udi om natten, som skal vare samme lampe og holde ved macht met ved . . . at du derfor bestiller en god, tro karl, som kand vare samme lampe oc hafve tilsun met, at hand met ved holdis ved macht natten egien- nom“

Forfatteren nævner som Grund for sin Anskuelses Rigtighed, at Gaffelkonstruktionen tillod, at Fyrstangen kunde drejes i alle Retninger, men dette var ikke Tilfældet, da Ophejsningsmekanismen forhindrede det. Raaen havde ligesaa stor Bevægelsesfrihed til Siderne som Gafflen.

Jeg tror hermed at have bevist, at Gafflen ikke kunde anvendes som Fyrkonstruktion, og at Forfatteren derfor ikke kan anvende de til Lensmanden paa Aalborghus givne Anvisninger til Støtte for sin Teori, at Papegøjenavnet i Sømandssproget stammer fra Gaffelkloens Form.

Men hvad er det iøvrigt jeg ikke har lagt Mærke til? Det kan ikke være „at Papegøjens anden Ende støtter ind mod Masten“, thi det staaer der slet ikke noget om i Skrivelsen, det er noget Forfatteren har lagt i Ordene for at faa „Papegøjen“ anbragt, men paa den Maade kan han ikke „klare“, hvorfra Navnet Papegøje i Sømandssproget stammer.

Jeg skal derefter give mit ringe Bidrag til Spørgsmaalets Løsning, thi noget ligger der naturligvis til Grund for Papegøjenavnet i Sømandssproget.

Papegøjer har stedse været velsete Passagerer i Skibe, der for paa Varmen, saa Sømanden havde rig Lejlighed til at lære dens mest fremtrædende Egenskaber at kende, nemlig dens Evne til at klatre og til at snakke.

Papegøjeraaen vandrede i gamle Dage ofte op og ned ad Masten baade af Hensyn til Sejlets Manøvrering og til Signalbrug. I Frankrig kaldes ogsaa Bramstangen, Bramsejlet o. s. v. for Papegøje. Naar et Orlogsskib laa til Ankers, toges Bramræerne tildæks hver Aften og hejstes igen hver Morgen, i Søen vandrede Bramsejlene ligeledes hyppigt op og ned, dels for at mindske eller øge Farten for at holde bestemt Afstand mellem Skibene, naar de sejlede paa Linie, og endelig til Signalbrug. Det er denne Papegøjeræernes evindelige Vandren op og ned ad Masten, der for Ophejsningens Vedkommende foregik i Ryk, der sandsynligvis er Aarsagen til Papegøjenavnet for visse Dele af Rejsningen. Iøvrigt minder Papegøjeraaens Udseende med det beslaaede Sejl og skraa Stilling til Masten ikke saa lidt om en Papegøje i siddende Stilling, hvor Krop og Hale danner et let krummet Legeme i skraa Stilling over Benene nærlig under Midten.

Navnet har ogsaa været knyttet til en anden Indretning ombord i gamle Dage. Papageyestock paa Tysk og Papagaaysstok paa Hollandsk var ifølge „Rödings Wörterbuch der Marine“ en Stang, der gik fra Skibets faste Stævn til Bagkant af Gallionsfiguren paa begge Sider af

Sprydet. Dette Sted benyttedes i Orlogsskibene af Matroserne, naar de forrettede deres Nødtørft, og Papegøjestokken tjente som Rygstød under denne Forretning. Her er det sandsynligvis Papegøjens Snakkésalighed, der har givet Anledning til Navnet. Stedet, der senere fik en bekvemmere Indretning og fik Navnet „Gallionen“, var et meget yndet Opholdssted for Sømændene, navnlig i Arbejdstiden; her kunde de i Fred og Rø sidde paa Rad med Snadden i Munden og faa sig en hyggelig Passiar. Ligheden med en Flok snakkende Papegøjer synes mig at ligge nær.

C. Bloch.

Redaktionen har ønsket samtidig at bringe Hr. Oberstløjtnant Flindts Replik for ikke at forlænge Diskussionen; Spørgsmaal om Fyrkonstruktioner hører imidlertid ikke hjemme i dette Tidsskrift; skulde der komme flere Indlæg, maa vi bede de ærede Indsendere holde sig til den sproglige Side af Sagen.

Red.

Kommandør Blochs trang til et indlæg er forståelig. For så og så mange år siden har han resolveret, at fyret, som 1560 skulde rejses på Skagen, skulde være et vippefyrt — og så prøver man nu at rokke ved denne afgørelse. Til overflod har han da nu „bevist, at gaffelen ikke kunde anvendes som fyrkonstruktion“. Hvis nu også dette er en illusion! beviser plejer i alt fald at se anderledes ud. Hr. Blochs bevis er affattet i to punkter:

1. „Råen havde lige så stor bevægelsesfrihed til siderne som gaffelen.“ — Dertil skal jeg bemærke, at man kan få ubegrænset omdrejningsfrihed ved gaffelen, der løst hviler på en vult på masten og under brugen bliver trykket ind på sin plads. Da taleblokken på mastens top kan drejes i alle retninger, kan hele bommen med tilbehør køres rundt efter behag.
2. „En gaffel . . . vilde være et ganske uhåndterligt apparat for en enkeltmand“. Jeg er ganske af modsat mening: med en talje lader denne ordning sig meget godt bruge. Blusseren skulde vel ikke alene være en god tro karl, men også en før mand, der var i stand til at tage et tag; og der var jo ingen, der forbød ham at have en „drenge“ til hjælp. — Dermed forlader jeg beviset.

Vanskeligheden for hr. Bloch består i, at han straks, da han „læste kongens missive“, fik den forestilling, at det var et vippefyrt, der skulde opføres, og den kan han ikke blive kvit. „Hvorfor ikke konstruere papegøjen på den måde, som oberst Blom siger var den almindeligste, nemlig at ophænge råen eller „spsydet“ ved midten i en strop, så har man nemlig vippefyret?“ — Ganske simpelt paa grund af bestemmelsen om, at fyrkurven skal „hænge 20 alen højt i vejret“. Dette lader sig ikke gøre med en vippe, der er ophængt ved midten i en strop. Det er dette, jeg mener, at hr. Bloch ikke tilstrækkelig har lagt mærke til, men

sligt tør en konstruktør ikke lade uønsket. Lad os tænke os, at sprydet — eller råen, som hr. Bloch foretrækker at kalde den — er 20 alen lang. Antagelsen er noget uvovet; thi man skulde vist søge længe i Vendsyssels skove for at finde en eg, der kunde yde „et godt stort egetømmer“ af den længde. Selv om nu vippen kunde stilles lodret, hvad den selvfølgelig langt fra kan, navnlig når der er blus på kurven, vilde denne knap kunne komme i 20 alens højde. Vi må nemlig huske, at stroppen på råens midte ikke kan anbringes højere, end at kurven kan nedlades helt ned til standpladsen for at forsynes med brændsel. Praktisk talt får man under den givne forudsætning ikke fyrkurven mer end 10—12 alen til vejrs. Man har nemlig forødt den halve længde af råen til modvægt og barduner. Holder man derimod den ene ende af sprydet helt ind til masten, opnår man nøjagtig den dobbelte højde.

Derfor valgte jeg denne sidste konstruktion, da jeg for en snes år siden efter dr. Sechers anmodning udarbejdede den tegning, som findes side 339 i hans afhandling, og jeg holdt mig til det af Bloms alternativer, der er udtrykt ved: „ved en strop enten ved den nederste ende . . .“. Da denne løsning imidlertid ikke helt tilfredsstillede mig, udarbejdede jeg den lille opsats, som på ny har kaldt hr. Bloch frem, og jeg skal kun dertil føje den bemærkning, at Blom ikke har betegnet gaffelen som „et moderne apparat“; han har slet ikke udtalt sig om dens ælde, men kun sagt: „i stedet for som nu om stunder, under en gaffel“. Selvfølgelig er gaffelen et moderne apparat i forhold til oldtid og middelalder: men den har sikkert adskillige hundrede år på bagen og stammer nok fra opdagelsesrejsernes tid. Sådanne begivenheder plejer at afføde nyttige konstruktioner.

„Noget ligger der naturligvis til grund for papegøjenavnet i sømandssproget“, siger hr. Bloch. Men kan man da ønske sig et bedre fingerpeg i den henseende end en regeringsskrivelse fra 1560, hvori der gives ordre til, at en bom skal bygges som en papegøje. At en papegøje i sømandssproget ikke var ensbetydende med en rå, så at man i flæng kunde bruge den ene eller den anden benævnelse, tror jeg endog at kunne læse ud af hr. Blochs indlæg. Skrivelsen siger altsaa ikke, at denne bom skal bygges som en almindelig rå; den siger heller ikke, at den skal ophænges enten som en rå eller som en papegøje. Nej, der står, at den skal bygges som en papegøje; og jeg kan ikke indse, at der kan forbindes nogen anden mening dermed end den af mig fremdragne.

Nu vil jeg gøre hr. Bloch en indrømmelse, siden det er ham så meget om at gøre, at det fyr, der skulde rejses, var et vippefyr. Nu vel! det var virkelig et vippefyr med enarmet vægtstang. Så beholder hr. Bloch sit Karl den førstes hoved.

Da hr. Bloch beskedent betegner sit bidrag til løsning af spørgsmaalet, hvad der ligger til grund for brugen af papegøjenavnet i sømandssproget, som ringe, skal jeg ikke komme nærmere ind derpå. Dog kan jeg ikke tilbageholde den bemærkning, at den omstændighed, at man lod papegøjeråen „vandre“ op og ned ad masten, ikke hos mig vilde kunne

fremkalde en slående lighed med papegøjers klatren; thi disse fugle klatrede jo ikke op og ned ad masten, hvilket kun kæmpemæssige fabeldyr vilde formå, men i takkel og tov, der sandelig ikke alle gaar langs med masten.

At et dyrenavn i overført betydning bruges om flere højst forskellige begreber, er langt fra noget ualmindeligt. En bjørn betegner saaledes både en rus og en støtte, som man rammer ned klods op ad en løs eller knækket stolpe for at stive den af; måske det bruges i endda flere betydninger — ganske som papegøje.

Henrik E. Flindt.

Replik. Ligesaalidt som der i Regeringsskrivelsen staar, at „Bommen skal støtte sin ene Ende mod Masten“, staar der, at den skal være bygget som en Papegøje. Der staar nemlig: „oc skal tømmerverket, som samme Lampe skal hænge udi, være af got stort Egetømmer och være bygt som en papegøje“. Ved Tømmerværket menes selvfølgelig hele Indretningen, saavel Masten som Bommen og ikke denne alene.

Som Bevis for min Konstruktions Mulighed kan jeg anføre følgende Maal fra en officiel med Maalestok forsynet Tegning af et Vippefyrr fra 1708, der findes paa Søkortarkivet: Fyrpandens Højde over Jorden 20 Alen; Vippens Længde 25 Alen, Vippen forfærdiget af eet Stykke Tømmer. Derimod vilde Konstruktionen af Hr. Flindts Mast volde nok saa meget Besvær. Den skulde være meget høj, for at Bommens Ende kunde blive holdt 20 Alen i Vejret, og den skulde være godt tyk for at kunne modstaa det svære Sidetræk fra Bommen og for at kunne afgive Leje paa Toppen for et drejeligt Blokhuis — et Apparat hvis Tilværelse paa den Tid jeg iøvrigt betvivler. — Dens Bygning vilde have krævet en hel anden Instruktion end den, der gives i Skrivelsen ved Udtrykket: „den skal være bygt som en papegøje“. Hvorfor ikke anerkende den toarmede Ophængning, da den var i Overensstemmelse med Datidens Papegøjerigning og var lettere at haandtere end den eenarmede, og da det fra Tegninger og Beskrivelser vides, at Vippen paa de 60—70 Aar senere byggede Fyr af samme Slags var toarmet.

Jeg hævder stadig, at Skrivelsen intet Fingerpeg giver i Retning af, at Gaffelkloen skulde have givet Anledning til Papegøjenavnets Indførelse i Sømandssproget.

C. Bloch.

PRIORENS DISPUTATS MED GUIDOS SJÆL

AF

GUNNAR KNUDSEN

Det er kun sparsomme Levninger, der er tilbage af den middelalderlige Litteratur i Danmark, og de Rester, der har overlevet uforstaaende Tiders Vanrøgt og Ødelæggelse, bliver derfor i vore Dage Genstand for særlig Interesse og indgaaende Studium. Af middelalderlige Skrifter paa Modersmaalet er vel nok det meste nu udgivet eller beskrevet, men alligevel hænder det nu og da, at der fremkommer noget hidtil ukendt. For nogen Tid siden gjorde Dr. phil., Frk. Ellen Jørgensen mig opmærksom paa et Haandskrift, Ny kgl. Saml. 236, 4to, som hun ved sit Katalogiseringsarbejde havde fattet Interesse for, og som ikke hidtil var omtalt i Litteraturen, og henstillede til mig at skrive lidt om det i „Danske Studier“, da Bogen fortjente at blive kendt. Det er mig en Glæde at efterkomme denne Henstilling, og jeg benytter samtidig Lejligheden til at takke Frk. Ellen Jørgensen for den hjælpsomme Interesse, hvormed hun har fulgt mit Arbejde med dette Haandskrift.

Haandskriftet indeholder en dansk Oversættelse af Bogen Sydrak, den vise Mester Sydraks Svar paa Kong Bochtus's Spørgsmaal. Det er en Bog, som i Middelalderen havde en meget stor Udbredelse over det meste af Europa; den synes at stamme fra Frankrig, men at have bredt sig til Italien, Nederlandene, England, Tyskland og Danmark; vi har saaledes i den Arnamagnæanske Samling en nedertysk Tekst, der er skrevet i København 1479 (A. M. 807, 4to), og den danske Sydrak er efter alt at dømme oversat fra nedertysk. Et Brudstykke af en senere nedertysk Tekst findes i Ny kgl. Saml. 285 Fol., det er fra 16. Aarh.s sidste Halvdel.

Sydrak er i mange Henseender en lærerig Bog, den rummer i sine Spørgsmaal og Svar Summen af Middelalderens almindelige

Dannelse i folkelig Tillempning. Vi bliver indviet i Teologiens, Moralens, Astronomiens, Fysikkens og til Dels Lægekunstens Videnskab, ogsaa den æventyrlige Geografi er repræsenteret af Skildringer, som staar paa Højde med dem, der findes i Mandevilles Rejse. Formen med Spørgsmaal og Svar minder stærkt om Lucidarius, men Indledningen og Rammen har et orientalsk Præg. I den interessante Indledning gøres Rede for Bogens Skæbne fra dens Tilblivelsestid, der sættes til 847 Aar efter Noas Tid, indtil 1248 efter Kristi Fødsel, da den kom til Ære og Værdighed igen, og dette sidste Aar anses nu almindelig for at være det virkelige Affattelsesaar. Derefter følger Rammefortællingen om den vantro østerlandske Kong Bochtus, som søger vise Mænds Raad for at fuldføre et Taarn, der stadig rives ned om Natten, efterhaanden som han bygger det. Dette Taarn skal være Indfaldstaarn i den fjendtlige Kong Garabs Land. Han faar Hjælp af Sydrak, som omvender ham til den rette Tro, og bag efter underviser ham i Religion, Moral og al anden Viden, og det er denne Undervisning, der tager Form af Svar paa en uendelig lang Række Spørgsmaal, som Kongen stiller. Rammen lukkes med en kort Beretning om, at Kongen faar Held til at bygge Taarnet færdigt og undertvinge Kong Garab, og Sydrak bliver alle Dage hos ham og virker for Udbredelsen af den sande Tro. Slutningen mangler dog i det danske Haandskrift.

Bogen er imidlertid saa interessant, at den ikke kan nøjes med en kort Omtale i „Danske Studier“. Den maa udgives i sin Helhed, og jeg har derfor ogsaa taget fat paa Udgivelsen og haaber inden lang Tid at kunne begynde paa Udsendelsen af Bogen. Den har betydelig sproglig Interesse, dels fordi den i sig selv er en omfangsrig Tekst i middelalderligt Dansk, rimeligvis fra Slutningen af det 15. Aarh., og dels fordi den er oversat fra nedertysk, og hvis jeg kan faa Lejlighed til at aftrykke den nedertyske Tekst som Paralleltæst, vil det være af Værdi til Bestemmelse af de nedertyske Laaneords Alder i Dansk; det vil ganske vist forøge Bogens Omfang til henved det dobbelte.

Haandskriftet, der er i Kvartformat med 2 Spalter paa Siden, indeholder 122 Blade, alle skrevne med samme Haand. Som anført mangler lidt af Slutningen, men at Bogen har været fuldstændig, kan ses af Indholdsfortegnelsen, som staar foran. Haandskriftet har tilhørt Klevenfeld og opføres i Auktionskataloget over hans

Bøger som: Codex chartaceus cui titulus: Shydrac, continens qvæstiones qvas rex Bochtus proposuit sapientissimo Shydraco. Liber scriptus danice seculo circiter 15to tractansque res theologicas, morales, physicas &c.“ Det kgl. Bibliotek ejer Suhms Eksemplar af dette Katalog, og heri har Suhm bemærket, at han har købt Bogen for 5 Rigsdaler. Fra hans Bogsamling er den saa kommet til Kgl. Bibl. Men mærkeligt er det, at den ikke tidligere synes at have været omtalt eller benyttet.

Det sidste Blad i Haandskriftet, Blad 122, hører imidlertid ikke til Sydrak. Det er ganske vist skrevet med samme Haand, i samme Format og paa lignende Papir, men ses at være tilklæbet. Det er derfor sandsynligvis Rest af et andet Skrift, som har staaet i samme Bind. Hvad selve Indbindingen angaar, er de gamle skindklædte Træplader aabenbart bevarede, men Ryggen er nyere; Bogen har vel derfor engang været tykkere, men er gaaet itu i Ryggen, og noget af Slutningen er gaaet tabt, derved er tilfældig bevaret et løst Blad af de sidste.

Dette Blad 122 indeholder et Stykke af Priorens Disputats med Guidos Sjæl, og da jeg ikke har fundet nogen Oplysning om, at dette Skrift ad anden Vej er bevaret i dansk Oversættelse, skal jeg aftrykke det her, idet jeg dog for Sammenhængens Skyld refererer Bogens Indhold efter en trykt latinsk Udgave fra 1486 (Incun. Haun. Nr. 1157).

Bogen begynder med den hellige Augustinus' Forklaring paa, hvad man forstaar ved et Mirakel, og hvad man skal lære deraf, og gaar derefter over til at berette om et saadant. Aar 1324, den 16. December, døde en Mand ved Navn Guido de Corvo i Byen Alais i Nærheden af Avignon. I de følgende 8 Dage efter Begravelsen forfulgte den afdødes Sjæl usynligt den efterladte Hustru som en Røst og plagede hende frygteligt. I sin Nød klagede hun til Naboer og Venner, og 3die Juledag begav hun sig sammen med Naboerne til Prædikebrødrenes Hus i samme By, fremstillede Sagen og bad om Raad. Prioren, Johannes Goby, trøstede hende og raadførte sig med sine Klosterbrødre. Man enedes da om, at Prioren sammen med Magistren i Teologi og Lektoren i Filosofi skulde henvende sig til Byens Borgmester og anmode ham om at udpege nogle troværdige Folk, som kunde ledsage dem til Guidos Hus, dels som Værn for deres Sikkerhed, og dels for at

være Vidner til det, som skulde ske. Borgmesteren var meget imødekommende og anviste dem 200 bevæbnede Mænd.

Derpaa gjorde de sig paa bedste Maade rede til Færden. De holdt Sjælemesse for alle trofaste Sjæle, skriftede og gik til Alters, for at ikke Djævelens Blændværk skulde skade dem. Prioren hængte en Kapsel med Kristi Legeme paa sit Bryst, og de gav sig da alle paa Vej til Guidos Hus. Prioren anbragte de 200 Mand i Grupper paa tre og tre — til Ære for Treenigheden — rundt omkring, lod nogle staa i Vinduerne, nogle under Huset, nogle udenfor og nogle paa Taget for at afvente det vidunderlige. Han stænkede overalt med Vievand og spurgte Enken, hvor Røsten mest hørtes. Hun viste ham Værelset, og i Indgangen lyste han Fred over Huset og læste Messe. Derefter stænkede han selve Værelset med Vievand, og bad Enken vise Sengen, hvor Guido døde. Hun bad Prioren om at bede nogle Bønner for Guidos Sjæl, saa vilde han maaske træffe den ved det Sted, hvor han døde. Og Prioren læste Evangeliet: I Begyndelsen var Ordet — og fremsagde med sine Ledsagere hele Dødsmissen. Da man kom til Ordene: „O du Guds Lam, som bærer Alverdens Synder“, hørte de en spæd Stemme, som en Barnestemme, sige Amen henne i Sengen. Derefter var der stille, men ved Midnat hørte de en Lyd som af en Kost, der blev fejlet hen over Gulvet, og dog var der intet at se. Enken blev meget forskrækket, kom hen og sagde: „Se, Prior“. Og de andre, som hørte Lyden, forfærdedes og tav stille. En Mand, som hed Petrus de Burgundia, instruerede da Enken om, hvad hun skulde sige, og hun sagde: „I Jesu Navn, sig, hvem du er“. Straks svarede en spæd og svag Stemme ligesom i Midten af Værelset: „Det er mig“, og hun fortsatte, som hun var blevet belært om: „Jeg besværges dig i Jesu velsignede Navn, i hvis Varetægt jeg stiller min Sjæl og mit Legeme, at du ikke paa nogen Maade gør mig Fortræd, og at du siger, om du er Guido, min Mands Sjæl, eller om du er en anden“. Sjælen svarede: „Tvivl ikke, jeg kan ikke skade dig. Jeg er Guidos, din tidligere Mands Sjæl“.

Saa traadte Prioren og hans Ledsagere til og besværgede Sjælen: „Jeg besværges dig, Guds Skabning, ved Treenighedens og alle Himlens Dyder, at du, hvis det er dig muligt, taler til mig og ikke forlader dette Sted, før du har fortalt os alt, hvad vi vil spørge dig om“. Saa talte Røsten højere end før og sagde:

„Hr. Prior, spørg kun hurtig, hvad du vil vide, og jeg skal svare dig i den Udstrækning, som det efter min Natur er mig muligt og tilladt“. Nu strømmede alle, som hørte Røsten, sammen i Værelset og ventede at faa Aanden at se, men heri blev de skuffede, de hørte kun Røsten. Da de alle var bragt til Tavshed, begyndte Prioren at stille Spørgsmaal til Sjælen, som besvarede dem alle med stor Dygtighed, og der udviklede en sig længere Diskussion om mange af Punkterne. Det vil her føre for vidt at referere alt dette; kun skal det tilføjes, at Læseren unægtelig bliver forbløffet over al den teologiske Lærdom, som Sjælen har tilegnet sig under de 8 Dages Ophold i Skærsilden, for der forlyder intet om, at Guido i levende Live har syslet med Teologi. Men til en Oversigt skal Spørgsmaalene anføres.

1. Er du en god eller en ond Aand? — 2. Hvis Sjæl er du? —
3. Hvorledes kan nogen efter Døden være ond, naar han i Live har skriftet og nydt Sakramentet? — 4. Ved du, om nogen er blevet frelst eller fordømt, medens han opholdt sig i Skærsilden? —
5. Hvor er du? — 6. Hvor er Skærsilden? — 7. Hvorfor straffes du der? — 8. Hvad tynger eller skader Mennesket mest i Dødens Stund? — 9. Hvad trøster Mennesket mest i Døden? — 10. Kan Mennesket i Døden se Jesus, Maria og de øvrige Guds Hellige i deres rette Skikkelse? — 11. Kender Sjælene, efter at de har forladt Legemet, noget til andre Menneskers og til deres Venners Gerninger? — 12. For hvor mange Mennesker eller levende Sjæle kan een Præst holde Gudstjeneste, saa at alle i lige Grad faar Del i Messens Virkninger? — 13. Ved du, om Gud er i Himmelen, hvor alle de Hellige er? — 14. Hvad kan mest hjælpe Menneskene i Skærsilden? — 15. Hvorfor siger du, at særlige Messer hjælper Sjælene mest i Skærsilden? og næst efter Messerne, hvad er det saa for Bønner, som hjælper Sjælene mest i Skærsilden? — 16. Hvad gavner det Sjælene i Skærsilden, at der siges for dem: Placebo et dirige og hele denne Dødemesse? — 17. Kan Djævlene se Kristi Legeme paa Alteret? — 18. Kan Djævlene hindre Indvielsen af Kristi Legeme i Messen? — 19. Har du set Kristi Legeme, efter at du forlod denne Verden? — 20. Hvorfor kom du ikke før til gejstlige Personer end til din Hustru og fortalte om din Tilstand? — 21. Hvordan kan du tale, naar du mangler Tungen, Talens Redskab? — 22. Dømmes Sjælene til Skærsild, medens de er i Legemerne, eller naar de har forladt dem? — 23. Hvilke er

de Gerninger, hvorved Mennesket hurtigst kommer i Himmelen? — 24. Af hvilken Slags Mennesker er der flest i Skærsilden? — 25. Hvem i hele Verden har den bedste Livsførelse? — 26. Hvilken Stilling i Verden er den mest fuldkomne? — 27. Hvilket er Skærsildens største Pine? — 28. Er Gud mere barmhjærtig mod nogle Sjæle i Skærsilden end mod andre? — 29. Hvilken Pine lider du?

Som det 30te Spørgsmaal spørger Prioren: „Vil Sjælen straks efter sin Udgang af Legemet faa Viden om alle Ting i Naturen?“ Dette bekræfter Sjælen. Prioren spørger da: „Hvorfor taler du da ikke frit til mig om alle Ting, da du er i Besiddelse af saadan Viden?“ Sjælen svarer: „Fordi det ikke er Guds Vilje, at jeg skal svare paa alt“. Og efter at have sagt dette begyndte Sjælen at sukke og klage sig. Men Prioren blev bange for, at han trættede den altfor meget med sine Meninger, og sagde: „Som Guds Skabning sender jeg dig til Gud, som vil give dig den Fred, du ønsker“. Dermed slap Sjælen fri, og fra da af hørte de intet videre den Nat.

Den 5. Januar 1325 drog Prioren atter derhen for at faa større Sikkerhed i Sagen. Han havde med sig de samme Brødre som første Gang og mange Lægfolk, og i alles Nærværelse afholdtes Dødsmesse og mange Bønner blev fremsagt. Da endelig Midnatsklokkerne i St. Germani Kloster havde lydt, hørte de den samme Lyd som ved Sjælens forrige Tilkendegivelse. Saa fremtraadte den afdødes Hustru, ledsaget af en stor Kvindeskare, meget frygtsom og gjorde straks Korsets Tegn for sig, men Prioren . . .

Her begynder det danske Brudstykke.

[Bl. 122. r. a.] badh henne tale til siælen Sa¹, estu myn husbondes siell, Som heet gwido? Sielen swaredhæ: Jaa. Tha ginge the alle till, som nærwerendes wore, Ok stodhe omkring, Som the hørde thettæ swar ok stæmmæ. Tha tæncktæ prieren², Ath hun skulde sa lenge bliffwæ, Som hwn bleff til foren, Ok ey formanedhe henne Ath bliffwe, Vden sadhe til hennæ: Jegh formaner tegh meth ihesu christi pinæs krafft Ok meth hans werdighe blodh, Ath thu sier megh om thu kienner megh. Siælen swaredhe: Thu est pri- [122 r. b.] or. Tha spurdehe prieren framdeles: Troor thu pa gudhs søn, Ath han toog mandom aff jomfru maria, Ok fød aff

¹ Her mgl. vist Ordene: som hun havde gjort den første Gang. Hun spurgte: — ² Her og de fleste Steder i det følgende i Hsk. rett. fra prioren.

henne reen møø. Sielen swaredhe *meth* høgh røst: *Thet* see ok widhæ ænglæ j *hemmele*, Siæle j skæræs eldh fyynnæ *thet*, Ok diefflæ j helwedhe troo *thet*, Ok menniske j jorden bethe till *thet*.

Ttridæ¹ tiidh *spurdhe prieren*: Mwndæ *thet* affladh, Jegh hawer fortient, kunne hielpæ tegh noghet? Siælen swaredhe: Ja. *prieren* sadhe: alt *thet* affladh, Jegh hawer fortient aff then alzmeghtugheste gudh, *Thet* giwer iegh tegh til hielp, Sa fræmt *thet* ær megh mwælight for hans werdighæ aasyn. [122 v. a.] Siælen swaredhe: Jegh takker gudh ok tegh, Fforthii iegh ær nw gantze well trøsteth ok hughswaleth.

Fiærdæ tiidh *spurdhe prieren*, Om the synder, Som skriffedhe *Ære*, thees ok kynnes for mennisketh j døtzens timæ. Sielen swaredhe: Jaa, Ok ee the helzt, for hwilkæ menniskæ ekki hawer² giort fulkommeligh boodh.

Fæmtæ tiidh *spurdhe prieren*, Hwij siælen wilde ey tees vden j mørke. Sielen swaredhe: Fforthii ath gudh hawer megh skikket til een tiidh Ath were j mørketh Ffor mynæ synder, Jegh hawer ey fullelighæ bæthreth.

Sjættæ tiidh *spurdhe prieren*: [122 v. b.] Hwat gøre ihesu *christi* legemmes sacrament wedh diefflæ? Sielen swaredhe: *thet* ær them græsælight.

Sywndæ tiidh *spurdhe prieren*: Ffor hwilke synder pinæs siælen mæst j skæræs eldh Ok nøthæs effter dødhen? Siælen swaredhe: *Thet* ær for store owerwettes lønlighe synder, Hwilke man hawer forglømt ath scriffæ sigh, ther han leffde, Ok forthii Ath man forsmaar then helie kirkes skellighe budh Ok forthij Ath man banner fadhær ok modher Ok *thet* ey fullelighæ bædhres J moth gudh ok them.³

Her slutter Brudstykket. Det hedder nu videre: For det ottende spurgte Prioren, hvorfor netop denne Sjæl havde aabenbaret sig.

¹ Kap. 3 og 4 er ombyttede i den danske Oversættelse. ² herefter Rasur.

³ Sidste Linie er ikke skrevet fuld, og næste Blad har sikkert begyndt med Initial for det ottende Spørgsmaal.

Men saa forsvandt Sjælen pludselig, og alle mærkede det, idet der fra Midten af Kredsen udgik en meget svag Vind, som blæste paa dem alle. Fra den Tid af blev der ikke hørt mere om Sjælen, hvorfor man antog, at den havde fuldbragt Resten af sin Bod i Skærsilden. Lad dem hvile i Fred. Amen.

Hermed slutter Bogens egentlige Tekst, men hertil er der i Nr. 1157 føjet et Tillæg. Dets Indhold lader sig ikke helt forene med Grundteksten, det maa være en senere Tilføjelse, hvad der ogsaa let ses, naar man faar fat paa de latinske Haandskrifter; her mangler det gerne. Det indeholder nogle Spørgsmaal, som Prioren skal have stillet Sjælen ved den første Aabenbarelse, men efter de 30 anførte Spørgsmaal. Heri tilraades det bl. a. Hustruen at føre et rent Levnet og sørge rigelig for Sjælemesser, da dette vil være af største Betydning for Sjælens Fremtid. Endvidere skildres et nyt Møde med Sjælen d. 7. Januar, hvor Sjælen bl. a. indrømmer, at han allerede føler Virkningerne af disse Foranstaltninger. Paaskedag blev der igen sendt Folk til Huset, men disse mærkede intet til Sjælen, hvorfor det maatte antages, at den da var kommet i Himmelen.

I Efterskriften anføres der, at paa Pave Johannes XXII's Tid fremkom der nogle vildfarende Meninger om de lutrede Sjæle og de Hellige, at de ikke vilde se Guds Herlighed og Kristi Aasyn før Dommedag, og at selve Paven skal have været vildfarende paa dette Omraade, men være bragt paa den rette Vej af dette Skrift, for her bevises det, at Guidos Sjæl ved Paasketid var i Himmelen med de Hellige og Englene.

Brudstykket er ikke langt eller interessant, men det er tilstrækkeligt til at vise, at denne Bog har foreligget paa dansk; det føjer et nyt Nummer til vor Liste over gammeldanske Bøger. At Bogen paa Latin har været læst og afskrevet i Danmark, er der gode Vidnesbyrd om;¹ den findes i flere danske Haandskrifter, saaledes i A. M. 792 4to, et Haandskrift fra 15. Aarh., i Thomas Gheysmer-Haandskriftet fra 1431, Addit. 49 Fol. samt i Harpestrængbogen Thott 710 4to (hvor dog Begyndelsen mangler);² alle tre Steder paa Latin. Endvidere har vi den i et tysk Haandskrift fra 15. Aarh., Gl. kgl. Saml. 82 Fol., og det kunde jo ligge nær

¹ Ellen Jørgensen: Helgendyrkelsen i Danmark, 1909, S. 78. ² efter Meddelelse af Dr. Marius Kristensen.

at antage, at den danske Oversættelse var foretaget fra tysk, da dette jo aabenbart er Tilfældet med Sydrak, som staar i samme Bind. Dog afviger vort Brudstykke lidt fra Teksten i det ovennævnte tyske Haandskrift.

Bogen om Guidos Sjæl har været kendt og skattet over Størstedelen af Evropa; den findes bevaret i en Mængde Haandskrifter, især paa Latin, men ogsaa paa Tysk, Fransk, Engelsk, Hollandsk og Svensk. I en Afhandling af H. Brandes¹ og i G. Schleich's Indledning til Udgaven af den middelengelske rimede Tekst² nævnes tilsammen over en Snæs forskellige Haandskrifter, men der er ikke medtaget de i København bevarede, fraset det tyske, saa der findes rimeligvis en Del flere. G. Schleich har i sin Udgave forsøgt at istandbringe en latinsk Normaltekst paa Grundlag af et omhyggeligt tekstkritisk Studium, og det viser sig der, at der er ret store Forskelligheder i de latinske Tekster, en Følge af, at Bogen har været saa udbredt og er blevet afskrevet saa ofte. Afvigelserne viser sig for en Del i Navnene. Der er ingen Tvivl om, at Guido stammer fra Alais, som ligger i Nærheden af Avinion; det er paa fransk Grund, Historien foregaar. I enkelte Haandskrifter er Navnene noget forvanskede; „Avinionia“ bliver ændret til Boiana, Bononia, Vienna, Verona, og Stedet misforstaas, saa det hele endog henlægges til Italien: i Verona, 30 Mile fra Rom, som bl. a. den svenske Oversættelse fra 1491 har.³ En Del Haandskrifter har kun Navnet Guido, uden Tilnavn, og nævner heller ikke Priorens Navn eller Navne som Petrus de Burgundia og Monasterium S. Germani; det ser ud til, at man senere har udsmykket Beretningen med Navne og Tilføjelser, som i den ovenfor refererede trykte Tekst fra 1486. De ældre Hsk. henlægger ogsaa Begivenheden til 1323.

Det er af Betydning at lægge Mærke til, at vistnok de fleste af Hsk. ikke nævner Priorens Navn, men en Del af dem kalder ham Johannes Goby. Skriftet antyder ikke, at han er dets Forfatter. Dog findes der en helt igennem afvigende Affattelse fra 1441 hos Bower i Fortsættelsen af Joannis de Fordun: Scotichronicon.⁴ Han gengiver Beretningen om Guidos Sjæl paa den Maade, at han lader Prioren Johannes Goby skrive et langt Brev til Pave

¹ i Jahrb. des Vereins für niederdeutsche Sprachforsch. XIII, 1887, S 81.

² The Gast of Gy, Palästra I, 1898. ³ trykt i Svenska Fornskriftsällskapets Samlingar XX. ⁴ anført af G. Schleich, Palästra I, LII.

Johannes XXII og deri i første Person fortælle om alle de vidunderlige Tildragelser, og faar denne Rapport bekræftet med Staden Alais' Segl. Han har ogsaa flere Navne og Enkeltheder, som savnes i den alm. Tekst. Vi kender ikke Bowers Kilde, men det vilde være en meget nærliggende Tanke, at Prioeren har sendt Paven en Rapport over det forefaldne, og at denne Rapport senere var blevet litterært behandlet, udformet som en Traktat, hvori det dogmatiske er stærkere understreget.

Om Prioeren Johannes Gobii, den formodede Forfatter, søger man forgæves Oplysninger i fransk Litteraturhistorie. Kun enkelte Forfattere, som specielt beskæftiger sig med Dominikanerne, synes at kende noget til ham. Mortier¹ anfører kort Hovedtrækkene af hans Levnet efter Kilder, som ikke er tilgængelige i danske Biblioteker. Johannes Gobii skal være født i Alais og have givet sig i Kloster der; derefter blev han 1273 Under-Lektor ved Klosteret i Sisteron, 1281 Lektor i Teologi ved Klosteret i Marvejols og 1285 ved Klosteret i Alais; i 1291 studerede han ved Studium generale i Paris, 1293 blev han Lektor i Teologi ved Klosteret i Béziers, og disputerede; i 1300 blev han Generalprædikant, senere Prior ved Klosteret i Avignon og derefter Prior ved Klosteret i Montpellier 1302—04, og gjorde sig da bekendt ved sin Opposition mod Kong Filip den Smukke. Fra 1304 til 1312 var han Prior ved Saint Maximin, og lod da anbringe en Trappe til den hellige Magdalenes Grotte i Bjærgene, saa at det blev muligt at valfarte dertil. Fra 1312 til 1314 var han Provincialprior over Provence, og derefter Prior ved Saint Maximin til 1328, og lod bygge Klosterbygningerne, Biblioteket og Kirken. Man faar Indtrykket af, at han har været en meget betydelig Mand, og hvad Tiden angaar, er der ikke noget i Vejen for hans Optræden 1323 ved Disputatsen med Guidos Sjæl. Det eneste, der ikke rigtig passer, er, at han paa det Tidspunkt er Prior ved Klosteret i St. Maximin, og i Skriftet anføres udtrykkeligt Prioeren fra Prædikebrødrenes Hus i Alais. Der er imidlertid en anden Udvej. Quétif & Echard² anfører, at han havde en Brodersøn, Johannes Gobii den yngre, der omtales som Forfatter af et Skrift og har levet ca. 1350. Men der meddeles ellers intet om hans Levnet. Der er saaledes en Mulighed for, at det er den

¹ Mortier: Hist. des Maîtres Généraux de l'ordre des Frères Prêcheurs. III, 160, Paris 1907. ² Quétif & Echard: Scriptorum ordinum Praedicatorum I, 633, Paris 1719.

ynge Johannes Gobii, vi har med at gøre. Det maatte vel imidlertid gennem et fransk Arkivstudium eller gennem pavelige Brevbøger i det mindste kunne afgøres, om der i 1323 har været en Prior i Alais af dette Navn, for ikke engang dette Forhold er ganske klart.¹

Skriftet om Guidos Sjæl har sine egne Forudsætninger. Sagen var, at Middelalderens Teologer ganske vist antog Skærsilden, som allerede antydes af de oldkristelige Forfattere, men hævdede, at man ikke kunde vide noget bestemt om den eller hvor den var. Menneskenes Tanker kredsede bestandig om dette Problem, og Visionslitteraturen voksede frodigt i Vejret paa dette Omraade. Om Ansgar fortælles det, at han havde et Syn: han døde og paa kaldte St. Peder og St. Hans, som indfandt sig og ledsagede hans Sjæl til Skærsilden, hvor den forblev i 3 Dage, der forekom ham mere end 1000 Aar, hvorefter han blev ført til Himlen;² det er et Træk, vi genfinder i flere Folkeæventyr. Berømt er den irske Adelsmand Tundalus' Syn, som henlægges til 1149.³ Hans Sjæl gennemvandrede i Følge med en Engel de Steder, hvor Sjælene opholder sig, og han giver en meget rig Skildring af de forskellige Pinesteder og af Paradis. Kendt er Sagnene om St. Patriks Skærsild, der henlagdes til en Ø i den røde Sø (Lough Derg) paa Irland, hvor der er ejendommelige Naturforhold til Stede, og hvortil der gik en meget betydelig Valfart, i det Haab, at man ved den Møje og det Besvær, man udstod i denne jordiske Skærsild, kunde frikøbe sig for den tilkommende.⁴ I Solsangen (Solarljóð) i Eddaen og i den irske Brandanus-Legende er der Skærsildsforestillinger blandet med ældre Folketro og mytologiske Elementer.

Det samme er Tilfældet med den allermeste af Visionslitteraturen, den bevæger sig ganske vist indenfor den overleverede kristelige Forestillingskreds, men sprænger stadig Rammerne og henter sit Stof udenfor denne, og tyr da ofte til gammel folkelig Sjæletro, noget som Feilberg har gjort omhyggeligt Rede for i sin fortrinlige Bog om „Sjæletro“.⁵ I Fortællingen om Guidos Sjæl er især Rammen af let kendelig folkelig Oprindelse. Guido er en Gen-

¹ Benediktinerværket „Gallia christiana“ har ikke medtaget Dominikanerklostret i Alais og dets Priorer. ² Remberts Levnedbeskr., Kap. 2. ³ refereret i H. F. Feilberg, Sjæletro, S. 101. ⁴ Saml. utg. af Svenska Fornskriftsällsk. II. 1844 S. XXX. ⁵ Jfr. ogsaa C. Fritzsche: Die lateinischen Visionen des Mittelalters, i Romanische Forschungen II og III, 1886 og 87.

ganger. Han har begaaet en Synd, der antydes, men ikke nærmere forklares; det synes at være i Forholdet til Hustruen, og han gaar derfor igen og plager hende. Han kommer stadig i Midnattimen, den for alt Spøgeri naturlige Tid, og hun søger Præstens Hjælp for at faa manet Genfærdet bort. Vi ser ogsaa tydelig Priorens Angst for det overnaturlige og hans Sikringsforanstaltninger til Afværgelse af dets Magt; han bærer Hostien paa sit Bryst som Amulet. Havde vi ikke haft den lange teologiske Diskussion, kunde det hele godt have gaaget for en almindelig dansk Spøgelshistorie.

Bogen om Guido hører vel nok oprindeligt til den Litteratur, som Dominikanermunkene særlig arbejdede paa at udbrede; Prioren nævnes jo udtrykkelig som Medlem af denne Orden, og i denne Forbindelse er det ikke uden Interesse, at ogsaa et Kapitel af Sydrak-Bogen har en Omtale af Dominikanermunkenes Orden, medens ingen andre Ordener nævnes. At nu disse to Bøger paa dansk foreligger i eet Bind og skrevet med samme Haand forekommer mig at tyde paa, at Dominikanerne ogsaa her kan have haft en Finger med i Spillet, og at Haandskriftet maaske stammer fra et af de danske Sortebrødreklostre.

FRA DEN YDERSTE SPROGGRÆNSE

AF

F. OHRT

HVOR Land og Hav mødes, kan Overgangen være ret forskellig. Vi kender Kyster hvor Bøgeskoven strækker sig tæt og frodigt helt ud paa Yderbrinken, der sænker sig stejlt ned i Vandet. Ved andre Kyster forberedes Vandringsmanden lidt efter lidt paa, at han nærmer sig det aabne, vilde Hav. Først hører den lune Skov op; men ude i Blæsten trives endnu Egepur, og Vangen grønnes; længer ude kigger kun spredte Straa paa hverandre i Sandbæltet, hvor Havet slikker til sig Tomme for Tomme eller sluger Favn paa Favn. Men helt ude ved Havstokken kan ældgamle, tykke Stammer stikke frem af Sandet og minde om, at helt herude brystede engang Jorden sig i sund Avlekraft: Det hænder, at en brat Overgang mellem de to Magter i Tidernes Løb flyder ud til en jævn. Noget lignende Love gælder for en helt anden Art Grænse, Skellet mellem Nationer, ogsaa for Skellet mellem dansk Folkemuld og Tyskhedens mod Nord skyllende Bølger.

Hvor gaar Sydgrænsen for hvad der er dansk? I en fjærn Tidsalder var Svaret let givet; Grænsen hørte til første Type: der var kun ett, klart Skel; dansk Rige, dansk Folk og dansk Maal, alt havde sin Yderrand ved Ødemarken langs Ejders Bredder, dær hvor Jærnskoven, Mosedrag og Heder sagde Stands til alt sammenhængende Bygge. Siden mødtes Hundredaar paa Hundredaar Dansk og Tysk i lange Tag, snart Favne-, snart Brydetag — farligst for os de første. Og efter alt dette maa Svaret i vor Tid (1913) lyde: Grænsen er ikke længer een, men mange. Bedre: den er et Bælte med flere Overgange. Vandrer vi nordfra, kommer først det eneste bratte Skel, Grænsepælene: Danmarks Rige ligger bag os. Vi gaar en Del Mil sydpaa, stadig mellem dansk Folk med samme Sind

som vi for hvad dansk er; saa føler vi lidt efter lidt den stille Samhu glippe og briste: vi passerer Sindelagsgrænsen, Flensborg-Tønderstrøget. Vi gaar endnu længer mod Syd, og stadig lyder det tilvante, danske Sprog paa vor Vej; men Mil for Mil begynder hervede det Plattyske at svulme frem. Først hører vi endnu Børn og Unge paa Landsbygaden tale Dansk; siden maa vi mismodige gaa den opvoksede Slægt forbi og lytte til de Fuldvoksne og de Ældre; til sidst tyr vi til Gamlinge alene, og endelig — tier alt levende Dansk: Selv de Ældste ryster paa Hovedet ad os; kun Markers og Byers Navne vidner (som Egetømmeret i Strandkanten) om, at vi endnu færdes i Egne, hvor Dansk var frødigt engang; og visse Egenheder ved det plattyske Maal ned mod den ældgamle Folkegrænse kan røbe, at Forfædrene har talt vort eget Sprog.

Det sydligste Sogn, hvor dansk Maal endnu i 20de Hundredaar bjærger Livet, er *Fjorde* i Midtslesvig, c. 15 Kilometer NØ for Husum. Sprogligt indtager dette Dansk i flere Henseender en Særstilling; det er den sidste Levning af en ejendommelig Maalgruppe, som omfattede Fjorde (nordligst), Olderup, Svesing (og Trejaa?), henholdsvis i SV, Syd (og SØ).

Naar vort Sprog endnu lever i Fjorde — om end kun den druknendes Liv — ikke i de tre andre Sogne, hænger det naturligvis sammen med det geografiske Forhold, i nogen Grad vistnok ogsaa med Stemningen overfor det Danske, vel at mærke den Stemning, som eengang var. En Mand der er vokset op i Fjorde i Fyrerne, L. Petersen, udtaler i sine interessante „Ungdomsminde“ (Sønderjydske Aarbøger 1895 S. 251 fl.) om Olderup og Svesing, at slesvigholstenske Sympatier dengang „utvivlsomt vare meget mere udbredte der end i Fjorde Sogn“; her derimod fandtes der ikke faa „ægte dansksindede Folk“, selv om „kun faa havde Mod til at fremtræde som Bekjendere“. Og C. Mule, Præst i Fjorde 1852—64, skriver i et Brev af $\frac{1}{4}$ 1856 (nu i Rigsarkivet) om Olderup-Svesing: „Det daglige Omgangssprog er vanskeligt at fastslaa; især Svesing Sognefolk skjuler i Almindelighed meget omhyggeligt“, at de kan tale Dansk. $\frac{2}{4}$ skriver han, at i Svesing Sogn frister Dansk „en kummerlig Tilværelse blandt den ældre Slægt i de sydligere Byer“ (i dets nordligere var det vel altsaa noget bedre). I Fjorde derimod, hvor dengang endnu de voksne yngre taler Dansk, gælder, at „ikke i alle Byer taler Forældrene Tysk til Børnene“. —

Alle tre Sogne saa vel som Trejaa hørte mellem Krigene til de „blandede“ Egne, hvor Kirkesproget skiftevis var dansk og tysk, Skolen dansk med 4 Ugetimer i Tysk. Og i Tiden ned mod 1864 synes Hadet til det Danske at være uddybet søndenfor Fjorde.

I Nutiden maa dansk Folkemaal regnes for uddødt i de tre Sogne. I Svesings nordligste By, Arnfjolde, lykkedes det hverken J. Høyer i 1907 eller nærv. Meddeler i 1912 at faa det gamle Maal at høre (Sønderj. Aarb. 1908 S. 191; Tilskueren Juni 1913; vi blev aabenbart tildels ført til de samme Mennesker). Olderup synes i vort Hundredaar slet ikke sproglig afsøgt nordfra; her var vel en svag Mulighed for, at et enkelt Menneske mindedes noget. H. Rosendal er endnu 1884 bleven tiltalt paa Dansk af en Mand fra Trejaa (Grænsevagten 1918, S. 122); var det i det gamle Trejamaal? Det er ikke meget vanskeligt syd for Sproggrænsen at finde nogen der kan Dansk, være sig Rigssprog eller nordligere Sognes Maal, lært i Skolen før 1864 eller ved Samkvem mod Nord; dette har i og for sig intet med Egnens Arv at gøre. — Men i Fjorde er Forholdet et andet. Nedenfor skal meddeles nogle Indtryk fra et lille Ophold dær i Sommeren 1913¹.

Fjorde Sogn ligger paa Højderyggen i Mellemslesvigs Indre, paa cengang centralt og dog ret ensomt. To Gange aarlig afbryder fra gammel Tid et Marked i Kirkebyen den daglige Ro; og Hovedlandevejen Flensborg-Husum skærer gennem Sognet; de store Landeveje er jo endda ikke længer som i Jærnbanernes Tidsalder øde og tomme; Automobiler kan nu suse gennem Fjorde, men de standser bare ikke. Og ellers ligger Sognet ret isoleret; mod Nord spærrer store, næsten vejløse Mose- og Hedestrækninger; mod Syd danner Arl Aa med sine Enge samt Immingsted Skov en naturlig Afgrænsning. Sognet er meget udstrakt (Trap opgiver: c. 17000 Tdr. Land) og tæller hele 15 større og mindre Landsbyer. Ret mager er Jorden; Mose og Lynghede breder sig opad Markerne; et Par Idyller er Norsteds Enge og Elle i Vest, Paabøls lille Skov i Øst. Egnen er ret flad, man ser milevidt; helt ude fra Vesterhavet skal man kunne øjne Kirkens Kampestenstaarn; Kirken ligger

¹ De har været trykte, i noget anden Skikkelse, i Sorø Skoles Aarskrift 1914, der ikke er i Boghandelen.

i Sognets sydlige Rand. Indbyggertallet er vel c. 3000; for Oplysningen sørger (mindst) syv Almueskoler, ikke for mange til de store Afstande.

Og Menneskene? Legemlig er de en prægtig Type; høje, spændstige Folk, gjerne værdige og rolige i Optræden; Mænd og Kvinder kan holde sig ranke og rødmossede, næsten rynkefri, til langt ind i de 70, ja længer. Ætlinger af en sej Kæmpeslægt. — Indtil ned mod vore Dage har disse Mennesker i Sprog, Sæd og Folkeminder været et Led af vort Folk. Og endnu kan det hænde, at man uforvarende en Søndag ved Kirkegaardsdiget hører et Par Kvinder tale Dansk sammen; endnu kan vi, naar vi søger paa rette Sted, i de fleste af de 15 Landsbyer, faa en Samtale paa vort Modersmaal med Folk der har taget det i Arv fra Barndommen. Inden vi tager disse vore sidste efterlevende Sprogfæller for, vil vi dog se et Øjeblik paa de mer forstenede Vidner der ligger i Sognets Stednavne. —

De allerfleste af de 15 Landsbynavnes danske Præg er utvivlsomt. Byerne grupperer sig paa en noget centrifugal Maade i en Ring om et ret øde Indre. (I Klammer sættes efter Rigssprogets Form det stedlige danske Folkemaals, hvor der er større Afvigelse). I Sydøst ligger *Fjølde* (*Fjål*) Kirkeby, *Bjærndrup* (*Bjærp*), *Bondelun*, ældre *Bondholm*; i Øst *Solved* samt *Kollund* (*Köllin*) der næsten gaar i ett med *Haselund* (*Hæslin*); i Nordøst og Nord *Paabøl*, *Østenaa*, *Lyngsted* (*Lawnste*; sml. at „langt“ i flere sønderjyske Maal hedder „lawnt“); i Vest *Norsted* og *Spinkebøl* (*Spømbel* eller *Spøbbel*; oprindelig frisisk? Friserne var nære Naboer i Nordvest); i Sydvest *Kragelund* (*Kraglin*), *Bogslund* (*Bokstin*) og *Hokstrup*; nær Centrum ligger det lille *Brook* (*Bruog*; oprindelig en nedertysk Koloni?); endelig hist og her nogle mindre Gaardsamlinger (*Egstok*, *Agebro* o. a.). For *Fjål* siges i S sammensætning *-fjöl*: *Hyfjöl* = Höjffjölde, *Arrenfjöl* = Arnfjölde, begge i det sydligere Svesing Sögn, *Østenfjöl* = Østfjölde, fortysket Ostefeld, et Sogn mod SØ. Begge Former, Fjölde og Fjöl, kendes allerede fra Middelalderen. De to udensogns Byer Hjoldelund og Goldelund hørte jeg udtale som *Jöllin* med Tryk paa förste, og *Gol-de-lun* med Tryk paa sidste Stavelse. — Paa Plattysk bruger man nu, saa vidt jeg kan skønne, altid de officielle tyske Navne for disse Byer; de er iøvrigt kendte fra meget gammel Tids Dokumenter, og de fleste er næsten lig de „rigsdanske“; nogle af dem støtter sig

til det danske Folkemaal: *Viöl* (udtalt *Fjöl*), se ovenfor; *Lövenstedt* med underlig Menageriodeur i Stedet for den hjemlige Lyngduft; dansk officielt Sprog skrev med artig Efterligning: *Løvested*. — Ejendommeligt er det, at hvor en ældre Slægt kort og godt sagde *Bjærp*, *Spømbel* dær siger Bonden nu *Behrendorf*, *Spinkebüll*: Paa de gamle Former (Bjerndrup, Spinkebøl) havde Sogneboernes danske Tunger slidt i Hundreder af Aar, saa det fik Klem; nu da Traaden er klippet over, begynder den ny Slægt forfra med de officielle, gammeldags, lange Navne.

Gamle hjemlige Navne interesserer Almuen. For at komme i Gang med Folk hvor jeg som vildfremmed traadte ind, tog jeg da gerne og med Held først den Ting op: Hvad kalder I Jere Marker og Moser, Stier og Lunde? Først lidt senere i Samtalen kom vi saa ind paa det andet Æmne: Hvem her i Byen taler vel endnu Dansk og hvormeget? — Marknavne o. l. var det let at faa i Hobevis; om de lød fra dansk eller fra plattysk Tunge, gjorde i mange Tilfælde næsten intet til Sagen: Adskillige har overlevet Sprogskiftet uforandrede og kan længe vidne om hvad Maal Forfædrene har talt. Her kun nogle faa Eksempler, alle givne af Plattysktalende der ikke kunde tale Dansk; i Norsted: *Hörtåwt* (= -toft), *Jåtkil* (Hjortkile), *Tjær* (Kær); i Paabøl: *Turstjær* (Tords Kær?) og *Mikkelstjær*, *Ry* (Ryd), *Klåver-æng* (Kløver-eng). Danske Marknavne vilde utvivlsomt kunne hentes helt nede i det sydlige Nabsogn Svesing, hvor vort Sprog nu er aldeles uddødt. — Personnavnene i Fjolde har visse Ejendommeligheder (mulig tilfælles med Nabsogne). Carsten og Albert er meget hyppige, *Synne* er et gængs Kvindenavn i al Fald i den ældre Slægt. Den tyske Endelse *-chen* synes tidligt at have faaet Indpas; den findes i gamle Rim o. l.: Hansjen, Lawsjen; fra Arnfjolde: Pederken. Og nu selve de levende Vidner. —

En Tysker vilde formodentlig — med lidt Held — kunne opholde sig Maaneder igennem i Fjolde Sogn og komme en hel Del rundt blandt Folk uden at faa nogen Anelse om, at et for ham fremmed Sprog endnu kendtes og taltes hist og her. Saa dybt i Skyggen lever det Danskes Rester¹. At fastslaa hvem der taler Dansk i Fjolde, er en noget vidtløftig Sag; „tale Dansk“ er et ret rummeligt Begreb. I første Række kommer de faa Personer der i

¹ Med det følgende bedes sammenlignet H. V. Clausens Oplysninger (i Procenttal) fra c. 1890 i Sønderjydske Aarbøger 1892 S. 184 og 208.

indbyrdes dagligt Samvær taler vort Sprog. Det er kun gamle Folk, omtrent fra 60 Aar og opefter (og vel at mærke ikke alle gamle Folk), Mand og Kone, Søkende eller andre Gamle der bor sammen; i ett eneste Tilfælde meddeles et c. 50-aarigt (barnløst) Ægtepar, som jeg ikke naaede at gæste, at tale Dansk indbyrdes. Yderst faa er de Huse hvor der til daglig kun lyder Dansk: Saa snart der tillige bor yngre Folk i Huset, har dermed Tysk Indpas. Paa en Gaard i Norsted taler saaledes Manden kun Tysk, Konen Synne taler Dansk med sin i Huset boende Søster Bothilde; „dog kommer der efterhaanden mere Tysk i“, tilføjer de selv. Et Værn af egen sørgmodig Art har det gamle Sprog vistnok i — Døvhed; tunghøre Personer lader sig bedst raabe op i deres tilvante Maal og venner dermed enhver der ævner det, til at bruge det overfor dem. — I anden Række kommer saa de der nok fra Barnsben af har Dansk til Modersmaal, men nu kun lejlighedsvis, naar de træffer dansk-talende Kendinge, taler det, medens Tysk til daglig er bleven den normale Kost. De nævnte Søstres Broder paa Nabogaarden taler saaledes Tysk med sin Kone, Dansk med Søstrene. — Disse to Rækker tilsammen tæller vel ca. 90 Personer; lidt under Halvdelen af disse vilde jeg regne til første Række; men Grænsen er naturligvis vanskelig, ja umulig at trække skarpt, endog for hvem der kender Forholdene nøje. Den solideste By hvad de absolute Tal vedrører (Procenttal kan jeg med mine herværende Midler ikke give), er Lyngsted i Nord med 10 „første Klasses Folk“ (hvoraf 4 Ægtepar)¹. De eneste Byer hvor formentlig ingen taler Dansk, er Brook og Paabøl.

Hermed er vi dog ikke helt færdige. Vi stiger ned i de langt talrigere Lag der ikke fra Barnsben har talt Dansk, men dog endnu kender Sproget. Som en tredje Række træffer vi da her dem som kan tale Dansk og i Ny og Næ gør det overfor ældre Personer eller Fremmede; samt som en fjerde dem der uden Evne til at tale det dog forstaaer det danske Maal. Jeg blev efterhaanden klar over, at saa at sige hele den midaldrende (indfødte) Be-

¹ Nøjere saaledes, idet Tallene udenfor Klammer giver „første og anden Klasse“ tilsammen, indenfor Kl. de formentlig sikre første Klasses: Lyngsted 12 (10), Norsted 13 (2), Kollund med Haselund 14 (9), Østena mindst 2, Spinkebøl 5, Bokslund 2, Hokstrup 3, Kragelund 6 (4), den store Fjorde Kirkeby 12 (8), Solved 4, Bjerndrup 7 (2), Bondelum 6 (2). Paaafaldende vilde det være, om Østena ikke skulde rangere højere. Fjorde Bys høje Tal skyldes delvis inden-sogns Tilflytning.

folkning, vel fra 30—40aars Alder af, maa regnes til disse Klasser: Saa kort ligger den Tid tilbage, da Dansk var almindeligt Tale-sprog i hele den ældre Slægt, saa de Unge ikke kunde undgaa at lære det. Men det er for dem en væsentlig død Skat, og deres Fjoldedansk har næppe den Friskhed og Renhed som de Gamles; de der vil granske det gamle mærkelige Maal af helt rene Kilder, maa haste.

Og endelig Børnene. Til dem taler ingen Dansk. At de smaa Gryder i ett og andet Hjem, hvor „Oldefar“ og „Oldemor“ indbyrdes danskes, fanger noget med deres Øren og forstaar lidt, er muligt; jeg veed ikke noget Eksempel derpaa. Man kan rolig sige, at Traaden for næste Slægtled som Helhed vil være fuldstændig overklippet. —

Helt nede i Bjerndrup, tæt ved Arlaa, bænkes jeg hos et Par fattige Husmandsfolk (af første Række) hyggeligt ved Kaffen og Smørrebrødet. En Gæst er der iforvejen, en yngre Mand fra Fjælde By; af Hensyn til mig slaar han straks over i helt godt Maaldansk; og vi snakker alle fire løs, som sad vi i ærkedansk Land og ikke i det sydligste Hus i hele Slesvig hvor Dansk endnu lyder. Marknavne hagler ned over mig. Talen falder paa Pastor Mule, hvis første Hustrus Grav ligger ynkelig forsømt paa Kirkegaarden; selv faar han det Lov af Værtinden, der har tjent i Præstegaarden: „O hvor var det en goj, goj Mand!“ — Jeg vandrer østpaa over Engen til Bondelum, til den gamle C. C. og Kone; han sidder nu og fletter („fli-er“) Kurve til Salg i Husum. De to taler ypperlig Dansk med mig, men til daglig Tysk sammen. Manden synger endda den danske Tids Pris, men rigtignok nærmest med Portemonnæ-Lyrik: Vi var danske, siger han, saa blev vi „dröwen“ til Tyskerne og skal jo lystre; men vi havde det bedre dengang; nu er Skatterne bleven saa haarde.

Tydelig Uvilje mod det danske mærker jeg kun ett eneste Sted; det er i Sydvesthjørnet. I en Gaard i Hokstrup sidder jeg og taler Dansk med den 80aarige Ejer. Saa træder en jævnaldrende af ham, en rask gammel Mand, H. ind. Det var blevet sagt mig, at netop disse to plejede at tale Dansk sammen. Men da H. hører, jeg er fra Danmark, kommer han hurtigt i Krigshumør. Om den „gode“ Pastor Mule fortæller han: Der var een der sagde til ham Goddag, Pastor Snut' (o: Snude; Vittigheden vil paaskønnes); men det fik han Bøde for. Tiden mellem de to Krige var en slem Tid;

de danske Myndigheder ophidsede Befolkningen ved at lade Gensdarmere overvære Ringridninger og andre Fester; saa blev der netop Optøjer og Politisager. Til sidst slog H. over i Plattysk: Jeg vilde gerne leve „Vier un søstig“ om igen; det var en Spas dengang vi smed Danskerne ud. Adjøs! Og rask sejlede han ud af Stuen: Hjærtet var lettet, og det lille Danmark overvundet endnu engang.

Flere Steder nævner man mig en Mand i Kollund-Haselund: Gaa til ham; han har endog opdraget sine Døtre paa Dansk. Og man fortæller videre: men dær hvor de nu boer — spredt inden (og uden?) Sogns — taler de allesammen Tysk med deres Mænd. Jeg træffer Manden, Tømrer Joh. Fr. Petersen, en smuk og rank, ottiaarig Kæmpe med stort sølvgraat Skæg og et udtryksfuldt Ansigt. Han og Konen, der synes menneskesky, taler altid Dansk sammen. Jeg staar overfor det sidste Par Mennesker der saa langt sydpaa, men forgæves, har stræbt at holde paa vort Sprog. Der er en mærkelig Forening af lun Humor og Sørgmodighed over den gamle Mand. Andre fortæller mig endnu enkelte af de lystige Vitigheder han sprudlede med som ung; og danske Remser og Viser kan han som vel ingen anden i Sognet. Men Hjemmet synes trist og stille; og kun tyske Billeder og Paaskrifter ser jeg paa Væggen. Selv taler han ikke et Ord om Døtre eller Sindelag, men er ellers livlig nok. Den Maler som kunde fæstet denne Oldings Træk paa Lærredet — og de var det nok værd — vilde dermed i een Skikkelse give os den gamle Sydgrænsedanskheds sidste Glimt og endelige Resignation. —

Her er en lille Sprogprøve fra hans Mund (let tilnærmet til Rigsmaalets Stavemaade), et „Hyrdedrengerim“ fra Østena (hvor P. stammer fra); det kunde som Motto have Jepes Ord til Advokaterne: „Ach gid de kunde komme i Haar sammen —“

*Æ fæk Morr å æ fæk Knorr;
 ek vess' æ, vo de' vå får.
 Da vå de' får en gammel Vo'ld:
 Krisjen saw, æ ha lat æ Kyør rænd' indynder;
 Hante saw' næj, Krisjen saw' ja —
 hælle di Døjger, va sjældtes di da!*

Vo'ld her: Gærde; Hante skal være Husbondens, *Krisjen* (sj i dette Ord stemt: z) Madmorens Navn; *hælle di D. o*: hille-mænd, Døjger vel af plattysk *Deuwel*, Djævel.

En Skæmt om to andægtige Koner fortalte M. S. i Fjorde By saaledes:

(A:) *Va gys vo' Præst dåg en Prietje edav, va gö' han 'et då' vigte* (vægtigt!) — (B:) *Ja de' vår en dæjle Prietje. Ku du hyør' vat* (plattysk: noget) *aw?* — (A:) *Næj ek et Ord; ku du?* — (B:) *Næj, æ ku åg ek.*

Mærkeligt nok gæmte den gamle Tømrer i sin sikre Hjørne endnu nogle Smaasætninger paa Svesingmaal (Arnffjorde), hvis Forskel fra Fjordes Dansk han var klar over. Indholdet er ubetydeligt; men det er vel de sidste Ord i det gamle Maal, der vil lyde fra det Sogn som fra gammel Tid var dansk Sprogs aller yderste Forpost. Ett af Stykkerne lyder som en vemodig, selvironisk Gravskrift over de sydligste Sognes Dansk:

Do værst da olle bæt den Kårl, va do hårr væt! (Du „vorder“ da aldrig mer den Karl som du har været). For *hårr* siger Fjorde: *hæ(r)*. — Det er slige Almueminder der hernede betegner den aandelige Tilknnytning mod Nord; der er ogsaa lange Skæmterim om Byfæller, ganske som de der ellers kendes fra Jylland. — Hvor dansk Maal er uddødt, dær er med det samme en stor Del af de gamle Folkeminder forstummede, i hvert Fald alle Rim og Vers, maaske ogsaa en god Del af den prosaformede Overlevering. Næppe uden Føje siger Provst Aleth Hansen (Notat i Rigsarkivet, fra 1850'erne?): „Spørger man Beboerne paa Tydsk om Sagn, Efterretninger i det hele fra Fortiden; da faar man sjeldent noget Svar; indlader man sig derimod med dem paa Dansk, da kan man ikke sjeldent høre ret mærkelige Ting om svundne Tider.“ Her som ved de gamle Stednavnes Form staar vi overfor den afrevne Traåd.

Tillæg. Det er, saa vidt jeg veed, yderst faa sammenhængende Sprogprøver der findes offentliggjort fra Sognene syd for Fjorde¹: Fra Olderup vistnok slet ingen; fra Svesing (Arnffjorde) et lille Stykke om Agerbrug, trykt i Allen Det danske Sprog i Slesvig II S. 699. Her skal meddeles et Stykke af en Prøve helt nede fra *Trejaa*, Begyndelsen til Lignelsen om den fortabte Søn, „oversat fra Tydsk af Claus Hinrichsen, Aftægtsmand i Vester Treja, og Ord til andet

¹ Den vigtigste Litteratur om Maalet er nævnt i Danske Studier 1904 S. 125 og 1907 S. 127.

nedskrevet af Carl Brasen, Sognepræst til Stedet“, indsendt 1856 (Regenburgs Papirer, Rigsarkivet).

„En Mensch han ha to Sønner. Den yngst den snakked mæ sin Faar: Gi mæ Faar den Deel som *mæ hørt*. Saa *deelt han dem*, hva di skull ha. Ikke læng deretter da samled den yngst Søn aalt sammen, saa drog han vidt væk, a som han der var, ferkom han aalt. Som han nu had aalt sit forteert, da vurd aalt dyr i de gansk Land, da fangt han ja an at hungren. Saa gik han hen a førled sæ ve en Børgen i *de samm* Land; den skikkede ham ind aa sin Akker, han skull jætte Sviin. A han forlangte at vill ha sit Luh satt a de, hva de Sviin aaed, a ingen ga ham de. Saa *slaa han i sæ* a sau: Hvo myel Davlønner ha min Faar, te der ha Brød fuldt op, a æ maatt bliv hunger døed. Nu vil æ *gjæer mi op* a gaa hen te min Faar.“

Lydbetegnelsen synes ikke hverken heldig eller følgerigtig. — Den valgte Fremgangsmaade med Oversættelse fra Tysk gör naturligvis Sproget mindre frit og rent; med Kursiv er ovenfor fremhævet de Steder hvor den tyske Bibeltekst tydeligt skinner igennem. Iøvrigt overlades Stykket (og dets Fortsættelse) i Sproggranskernes Hænder. Ovenfor har jeg fulgt Mag. P. K. Thorsens Rettelser (i min Afskrift) efter Originalen.

ET IKKE TIDLIGERE TRYKT BREV FRA RASMUS RASK TIL H. C. ØRSTED

MEDELDT AF

M. C. HARDING

I 1814 udgav H. C. Ørsted Skriftet: Tentamen nomenclaturæ chemicæ omnibus linguis Scandinavico-Germanicis communis. I Skriftet, der udkom i Anledning af Universitetets Reformationsfest, foreslaar Ørsted nye Betegnelser i de skandinaviske og germanske Sprog for en Række vigtige kemiske Stoffer. Forslagene er omhyggelig begrundede og har uden Tvivl kostet Ørsted lang Tids Overvejelse. Af det nedenfor gengivne Brev fra den 24-aarige Volontør ved Universitetsbiblioteket Rasmus Rask ser man saaledes, at Ørsted allerede før den 28. Januar 1812 har afæsket den unge Sprogforsker hans Mening om de tre vigtigste af de nye Betegnelser: *Ilt*, *Brint* og *Ætse*. Brevet giver Bidrag til den kemiske Nomenklatures Historie i Danmark, hvad der formentlig berettiger dets Offentliggørelse. Men desuden vil utvivlsomt Dyrkere af det danske Sprog med Glæde gøre sig bekendt med den senere saa berømte Sprogforskers Udtalelser om Ord, hvoraf de to — *Ilt* og *Brint* — har vundet Borgerret i Sproget¹. Brevet opbevares paa Universitetsbiblioteket blandt H. C. Ørsteds efterladte Papirer.

M. C. H.

Kjøbenh. d. 28. Jan. 1812.

Uagtet det langt fra ikke er noget betydeligt, der er faldet mig ind ved at eftertænke de 3 ny Ord, vil jeg dog tage mig den Frihed at skrive Hr. Professoren Resultatet eller det vigtigste deraf. Jeg haaber, De vil anse det som et Bevis paa, at jeg dog har tænkt derpaa, og til Undskyldning for Ubetydeligheden kan maaskje Begrebernes Nyhed og Ejendommelighed saavel som Sprogets Beskaffenhed tjene mig, ti hvor intet er, der har Kejseren sin Ret forloren.

Imod *Ilt* eller *Ildt* kan siges, at der findes ingen saadan Endelse eller Afledningsmaade i Sproget hvor et Navneord dannes af et andet ved at sætte et *t* til, og hvor det nydannede faar Betyd-

¹ En Skildring af ovennævnte Skrift af Ørsted og hans øvrige sproglige Arbejder findes i Marius Kristensen: H. C. Ørsted og det danske Sprog. DSt. 1904.

ning af Princippet eller Grundstoffet til hint. Det er altsaa om ikke imod saa dog heller ikke efter nogen forhaandenværende Lighedsregel i Sproget. Alle Ord paa t er sikkert enten dannede af Tillægsord eller Gjærningsord og betegne snarere en abstrakt Egenskab eller Virkning end et concret Grundstof. Har jeg ikke fejlet heri saa kan vel Ordet næppe passere som godt dansk. — Men det er lettere at rive ned end bygge op, jeg maa tilstaa, der har intet andet kundet falde mig ind end at tage det samme Ord Ild i en anden ældre Form og tillægge det vilkaarlig en saadan Betydning. Det hedder paa Islandsk *eldr*, kunde man da ikke deraf tage (en) Eld (et Elde), at elde, eldet, *Eldning*, med en *Ælde*, *ældes* osv. kunde det ikke forveksles, ej heller med Ild. Vel kunde dette synes ligesaa uhjemlet af Sproget; men her optages ingen ny Afledningsendelse, ej heller anvendes nogen gammel paa brugstridig Maade. Her gjøres altsaa ikke den allermindste Vold paa Sprogets Indretning. Ej heller er det uden mange lignende Exempler i afledte Sprog at optage et gammelt Ord af Stamsproget med ny Betydning, skjønt man allerede dengang havde det i anden Form. Saaledes have vi af isl. lopt gjort Loft, Luft og Lugt. Af Tysken have vi ligesaa optaget *træffe*, skjønt vi allerede havde *dræbe* o. m. f. Med Navne er det samme hyppig Tilfældet, de nyere ere altid nærmere Grundsproget, og tillige ansete som fornemmere, f. Eks. Anders Andreas, Mads Mathias, Peter Peder Petrus o. m. fl. Det samme er ikke sjælden Tilfældet i Fr. og Engelsk f. Eks. spright og spirit. Det forekommer mig derfor at *Eld* har mindre imod sig og mere for sig.

Brind (eller *Brindt*) har det imod sig at alle de korte Afledsord af Verba betyde en Handling, Virkning el. desl., denne Fejl bliver tydeligere i den sidste Form *Brindt* lig *Flugt*, *Ridt* o. desl. hvorfor jeg og holder *Brind* bedre, det kunde anses som en Variant af *Brand* omtrent som *Eld* af *Ild*, kun skade at man formedelst de øvrige Afledninger ikke kan sige *Brænd*. Saaledes mener jeg altsaa at *Eld* og *Brind* nogenledes i Nødsfald kunde passere.

Dog burde man sikkert ikke saaledes danne eller optage ny Stammeord, uden højeste Nødvendighed; ti de ligge ganske uden for Orddannelsen i Sproget, hvilken blot gaar ud paa at danne Afledsord eller Sammensætninger, og den sidste Kilde er netop i vort Sprog den rigeste, men netop tillige den fjærneste fra ny Stammeords Dannelse.

Der antages sikkerlig og foruden disse endnu endel Stoffer, og disse benævnes vel som sædvanlig med Stof saasom: Lysstof, Varmestof, Kulstof, nu maatte vel alle disse ogsaa have ny Navne eller og man kunde beholde -stof ogsaa i hine to og sige *Ildstof*, *Brændstof*. Dette vilde jeg anse for det allerbedste, dersom det paa nogen Maade gik an, at udtrykke de Ord der skulde afledes deraf ved en nogenledes taalelig Omskrivning, f. Eks. forbinde med, skille ved, Ildstof o. s. v.

Til Alkali, hvorom jeg har et meget dunkelt Begreb, har jeg ikke kundet finde paa noget andet end *en Ætse*; ætse kan dog siges at være optaget i Sproget, og det passer her saa meget bedre som ætsende netop bruges om Alkalierne.

Endelig synes jeg at have bemærket at alle ny Ord af Fælleskøn støder mindre end de af Inletkønnet, man maatte vel altsaa sige en *Ætse*, ligesom og en *Eld*, en *Brind*, hvilket var saa meget mere nødvendig ved de sidste naar de skulde passere som et Slags Varianter af Ild, Brand. Man har virkelig tidt fejlet imod denne Regel ikke blot i ny Ord, men selv i gamle f. Eks. man har sagt et Punkt da dog en Punkt i Isl. Sv. Tysk overalt er af Fælleskønnet ligesom en Synspunkt. — Hauch skriver ogsaa en Stof ventelig efter *der Stoff*, hvorfra det og ligefrem er taget. Dog dette vedkommer egentlig ikke denne Materie, jeg vil derfor slutte med at anbefale Dem

Deres

R. Rask.

P. Sc. Siden Alkalier modsættes Syrerne altsaa ikke passende har Navn tilfælles med dem, kunde man da ikke indskrænke Ordet *Salte* til at betegne Alkalier, og forkaste Ordet *Sursalte*, eller bruge det i stedet for *Middelsalte*. Dog da jeg har saa dunkelt et Begreb om disse Legemer eller Materier og deres Forholde, vèd jeg ikke om dette kan gaa an.

DANSKE STEDSNAVNE I KNYTLINGASAGA

AF

FINNUR JÓNSSON

KNYTLINGASAGAS form Hylingsstaðir har vi god grund til at se bort fra, idet vi beråber os på denne sagas almindelige sløtte behandling af danske stednavne¹. Da jeg hørte disse ord i et foredrag, studsede jeg, idet jeg ikke kunde mindes, at jeg under min tidligere behandling af Knytlingasaga havde fået et lignende indtryk. Og nu da jeg læser disse ord i H. V. Clausens afhandling i Danske Studier 1918 s. 141, studser jeg påny.

I de følgende bemærkninger vil jeg da undersøge, hvorledes det virkelige forhold er. Jeg er nødt til at benytte den gamle udgave — den som H. V. Clausen også må have benyttet —, men er forberedt på, at den nye udgave, der snart kan ventes, på enkelte punkter måske vil give et korrektiv.

Efter registret til Fornmannasögur XI findes der 72 danske stedsnavne i sagaen, idet jeg ikke regner *Bramnes* og *Jóluholmar* (el. *Jólu*?) med, men tager *Járnloka* med, og idet jeg regner *Jótlund* og *Jótlundssíða* som ét navn, ligeledes *Vendill* og *Vendilskagi*.

Jeg skal anføre disse navne efter visse grupper.

Navne på landskaber og øer: *Jótlund* (-*ssíða*, ɔ: vestkysten af Jylland), — *Skáney*, *Skáni* (dette sidste nokså hyppigt, men det kan ikke være dette navn, som de ovenanførte ord sigter til; bægge former er velkendte andre steder fra), — *Slésvík*, — *Vendill* (-*skagi*), — *Apasýsla*, *Hjarrandasýsla*, *Plógssýsla*; disse 3 navne beror på mandsnavne, der er velkendte; de er, såvidt jeg ved, ikke bevarede; de ser ikke ud som forvanskede; da de ellers ikke findes, kan de ikke med nogen ret mistænkeliggøres. — *Alsey* (ɔ: Als), *Borgundarholmr*, *Erri* (ɔ: Ærø), *Falstr*, *Fjón*,

¹ Udhævelserne af mig.

Hlésey, Lálánd, Langaland, Mårsey (ǝ: Mors; findes også andre steder), *Mqn, Sámsey, Sjóland* (ǝ: Sælland; i. udg. er dette den konstante form). *Sjóland* (s. 221—22 og 227) er herfra forskelligt; her foreligger der vist en simpel skrivefejl — begået af de senere afskrivere, der var ukendte med dette navn — for *Smálqnd*, — *Pórslundr* (ur. v. l. *Þjórs-*; ǝ: Tåsinge). Hertil föjer jeg *Valburs herað* (v. l. *-byrs* og *-bys*). I *Regesta geographica* (Sh I XII) foretrækkes *-burs*-formen, ti det identificeres med „Valborg- el. Voldborg-egnen“ (hvor Lyngby er). Navnet svarer nøje til den form, der findes i *Valdemars Jordebog* (Valbus-hæreth, dette senere forvansket til Voldborg-).

Terræn-navne. *Freysmosi* siges i *Reg. geogr.* at være sumpe („paludes“) imellem Mörup og Stenlille. Navnet, der ikke mere eksisterer, er fuldt forståeligt; særlig er her at lægge mærke til den trofaste bevaring af sidste led *-mosi*, dansk ‘mose’, medens det islandske vilde være *myrr* (*mosi* på isl. betyder noget helt andet). — *Gradarheiðr, Hljrskógshéiðr, Jalangrsheiðr* — alle disse navne har hidtil været uanfægtede. Til dem er der næppe sigtet ved de anførte ord. Angående *Jalangr* skal bemærkes, at Saxo skriver (latiniserer) *Ialunga*, men Sven Aggesön skriver *ialang*.

Å-navne og sunde. *Kalfá*, efter *Reg. geogr.* ældre navn på Odenseå, og dette siges også tydeligt i sagaen. Navnet findes ikke ellers, men er fuldstændig gennemsigtigt, hvad enten *Kalf-* er stammen eller står for *Kalfa-*. Der er ingen midler til at erklære navnet for forvansket. — *Skotborgará*, Skodborgå, navnet findes i denne form (rimet viser *Skot-* hos Þjóðolfr; navnet findes også hos Arnórr); hvis formen ikke er rigtig — hvad den dog efter al sandsynlighed er —, er fejlen i hvert fald ikke sagaens. — *Beltisund* (ǝ: Store Bælt), *Eyrarsund, Grænasund* (ǝ: Grönsund), *Medalfararsund* (ǝ: Middelfartsund, Lille Bælt); om disse navne er der ingen tvivl. Hertil skal jeg föje det ganske ukendte *Vikingavogð* (ǝ: Vikinge-vadested); stedet må søges i Sælland, men navnet er af den art, at det næppe kan siges at bero på nogen forvanskning.

Limafjörðr og *Fótvík* i Skåne knytter sig hertil.

Andre navne, der er fuldt ud gennemsigtige, men som ellers er ukendte, er følgende to: *Haraldseid*, om den landstrimmel, hvorover Harald hårdråde trak sine skibe fra Limfjorden ud i Vesterhavet; mulig har dette navn aldrig været dansk, men kun anvendt af Nordmændene. *Lávardsskógr*, skoven, hvor Knud lavard faldt.

Endelig er disse navne velkendte: *Helganes* (Helgenæs) og *Ramsjór* (hos Saxo: Ramsö).

Byers navne og lign.: *Alaborg*, *Aróss*, *Heidabær*, *Hringstadir* (Ringsted), *Hofn* (o: København), *Lundr* (i Skåne), *Lyngbýr* (på Sælland), *Randaróss* (Randers), *Rípar* (Ribe), *Slangaþorp* (Slangstrup), *Suddaþorp* (= Saxo), *Sævarendi* (Sjöring), *Vébjörg*, *Vordungaborg* — alt dette behøves der ikke et ord om.

Asbjarnarbúdir og *Eyvindarbúdir* er gennemsgtige, men ellers ukendte, navne, og kan ikke være forvanskede. *Sundbýr* gælder det samme om; Reg. geogr. henviser til Udesundby i nærheden af Frederikssund, jfr. Oppe-Sundby. Utvivlsomt hænger navnet sammen dermed. Stedet var efter sammenhængen ikke langt fra Roskilde. — *Búaþorp* er også gennemsgtigt, det nuværende Borup (Sælland); det samme gælder *Þorsteinsþorp*, Tostrup (Sælland).

Ganske ukendt er *Ragnarsstadir*, men navnet er gennemsgtigt og i overensstemmelse med dannelsen af navne på *-stadir* i det hele. Dette sidste gælder også *Sumarstadir* (utvivlsomt af et mandnavn Sumarr)¹ i Jylland. Dette svarer til det faktisk eksisterende Sommersted i Sønderjylland, se Reg. geogr.

Óðinsvé, *Óðinsey*; det første findes (efter udg.) s. 266—67. 281. 309, og det er det gamle, rigtige navn. I tidens løb forvanskedes dette eller omformedes til *-ey*, der også findes andre steder, f. eks. i Heimskringla; det kan ikke være denne form, hvortil kritikken siger, da sagaen dog også har det rigtige.

Róiskelda, dette er i udg. den konstante form; men det er netop tillige den danske form, og viser således bedre end noget andet sagaens troskab mod det forefundne.

Endelig er der *Danavirkki* og *Hals* (i Limfjorden), hvorom ingen bemærkning er nødvendig.

Det var nu 64 navne af de 72 ialt. Allerede dette viser, at H. V. Clausens udtalelse ikke kan opretholdes i dens skarphed („ualmindelige slette behandling af danske stednavne“).

Men der er endnu 8 navne tilbage (altså kun $\frac{1}{9}$ af det hele antal), som vi nu skal se lidt nærmere på.

Der er først 5 navne, der er gennemsgtige, hvad betydning

¹ Når H. V. Clausen siger (s. 148), at endelsen *-sted* (o: *stadir*) „ikke er meget udbredt på Island“, så er dertil blot at sige, at intet gårdsnavn kan måle sig med det på *-stadir* på Island i hyppighed. Jfr. min afhdl. Um bæjanöfn á Íslandi.

angår, men som ikke er påviste og som ikke findes i gamle danske kilder.

Geitisey, tilsyneladende sammensat af (mandsnavnet) *Geitir* og *ey*. Dette sted nævnes efter toget til Bramnes (s. 391); det er her de Danske træffer kong Valdemar. Derfra sejler de så til Venden. I Reg. geogr. sættes navnet i forbindelse med Gjedser (-odde); der henvises til et gårdsnavn som Getæsby og Gjedesgård. Ialfald vilde Gjedser passe meget godt til situationen. Ifald der er tale om et andet sted, savner man midler til at identificere navnet; man kan da heller ikke med nogen ret påstå, at det er urigtigt.

Nøjagtig det samme gælder navnet *Hyljumynni*. Umiddelbart måtte dette forstås som (åen) 'Hyljas munding', og *Hylja* måtte utvungent betyde 'åen med fordybning (hul)' (af *hylr*). Det hedder i sagaen, at „da Absalon sejlede [de kom fra Øst-Venden] nordpå til Øresund, lå han i Hyljumynni med 6 skibe“; her findes varianten „Hylju hinni minni“ (∅: den mindre Hylja), men denne variant er sikkert urigtig, ti straks efter tales der om „mynnit“. At der skulde være tale om en å-munding er ganske vist ikke nødvendigt, ti man taler også om *fjardarmynni* 'fjord-munding', men det feminine ord Hylja taler mere for, at der menes en å end en fjord. Således er det også opfattet i Reg. geogr. Her bemærkes det, at Langebek har henført stedet til Skåne, idet han har tænkt på Hölen (Hölevik), medens andre har tænkt på stedsnavnet Hyllen og Hyllekrog på Lolland, hvad der sikkert ikke er grund til. Saxo nævner (s. 812) et sted: Hulyuimmensis portus, i følgende sammenhæng (Winkel-Horns overs.): „Da kongen kort efter havde begivet sig til Skåne“ fik han en falsk tidende om et saksisk indfald. „Han satte sig da selv i spidsen for Skåningerne . . . hvorpå han begav sig til Slagelse, bød Sællænderne gøre sig rede til at sejle og sendte så bud til 'Hurildshavn' — dette er indsat her i oversættelsen i henhold til noten i udgaven — efter Absalon“ osv. Man er gået ud fra, at denne portus H. måtte være på Sællands vestkyst¹, da kongen selv er i Slagelse. Men der står intet hos Saxo, der tvinger til denne antagelse. Jeg indser ikke, hvad der kunde hindre en i at antage, at 'havnen' f. eks. var på østkysten. Selve navnet hos Saxo (udg.) er åbenbart forskrevet, og det ligger overmåde nær at se deri et

¹ Og der er dem, der har villet identificere denne „munding“ med udløbet af Korsør Nor (sål. J. Olrik i overs. II 110 og H. Ussing: Aarb. f. hist. Samf. f. Sorø Amt 1915 s. 27).

adj. Hyllyminnensis, d. v. s. akkurat det samme navn som sagaen har. Jeg tror også, at navnene er identiske, og at Absalon har ligget i denne havn også ved den af Saxo omtalte lejlighed. Hvis ikke det er så, har man ingen ret til at erklære navnet for urigtigt; er navnene identiske, er sagaens velunderrettedhed given¹. De historiske forhold er det ikke her nødvendigt at komme ind på. Jeg henviser til Notæ uberies til stedet, uden at jeg dog vil udtale mig nærmere om det der fremsatte.

Járnloka 'Jærnlukke, Jærnslå' kaldes en 'havn', 'ved Mön' ifg. det gamle håndskrift, som den gamle udgave var trykt efter; og det er vist den rigtige tekst; andre håndskrifter har det intetsigende *fyrir innan* 'indenfor'. Her stod en kamp mellem Daner og Kurer. Hvad enten dette stedsnavn er dansk eller ej, sikkert er, at det ikke ellers findes, og at navnet i og for sig er fuldt forståeligt og naturligt.

Slétti (s. 355); hvis udgavens form er rigtig, må der her foreligge et inletkönsord, dannet af *sléttir* 'jævn'. Dette navn identificeres i Reg. geogr. med „Slæthen“, en egn ved (på bægge sider af) Slien. Den isl. form er, som bekendt, *slétta*, hunk.; hvis *slétti* er sagaens form (udg. har ingen variant), er der da så meget større grund til at tro på formens rigtighed. Kan ordet iøvrigt hænge sammen med Slé?

Kalflundar (s. 359); der står „*við Kalflanda*“; formelt kan der her være tale om acc. sg. af et *-lundi* (svagt til *lundr*) eller acc. pl. af *-lundar*. Stedet er at søge i nærheden af Roskilde. Kong Sven drog (kom) til Roskilde, og morgenen efter sloges han med Venderne „*við Kalflanda*“. Det må således søges nær ved kysten. I Reg. geogr. er navnet, der m. h. t. sammensætning og betydning er klart (hvad enten der er tale om *Kalfr* = kalv eller *Kalfr* som mandsnavn), identificeret med „Kalfslunde eller Kalslunde i Tuneherred på Sælland“. ² Beliggenheden stemmer godt, og der er ingen tvivl om at det er dette sted, der menes. I det danske navn findes genitivendelsen s. Hvis der foreligger en fejl (*Kalf-* f. *Kalfs-*) er den i hvert fald yderst ringe.

Det var altså 5 af de 8 navne; de er af den art, at der ingen virkelige indvendinger mod deres rigtighed lader sig fremføre.

¹ Højest kan man da sige, at sagaen var ukendt med stedets beliggenhed — medens navnet er rigtigt.

² På Generalstabskortet kaldes stedet ved urigtig stavemåde Karlslunde.

Tilbage står altså kun 3:

Geitsbekkr (v. l. *Getz-*); der står, at „*vid Geitsbekk*“ stødte Sven og Valdemar sammen med Knud; kampen omtales også af Saxo men uden stedsnavn; stedet beskrives som *myrlent*, mose-agtigt; hertil passer navnet. Navnet Gjezbec findes, som i Reg. geogr. oplyses, hos Petrus Olai, og det siges at åen (bækken) har været i nærheden af Viborg. Der er dog tvivl om, hvor stedet skal søges; navnet er forlængst forsvundet; er Petr. Olais navn rigtigt, kan der jo ingen bedre overensstemmelse med sagaen ønskes. At formen er rigtig overleveret forekommer mig klart deraf, at forledet *Geits-* ikke er noget islandsk ord. Der kan altså ikke være tale om nogen islandisering. Er det sammentrukket for *Geitis-*? Navnet kan ikke med rette erklæres for urigtigt.

Jgrungr. Det er sagaens navn for Hjörning; det findes 2 steder, bægge gange i dativ (*Jgrungi*). Det er klart, ved første blik, at meget galt kan navnet ikke være. Jeg nærer ingen tvivl om, at det er fuldt ud rigtigt. Den eneste tvivl, der kan være, gælder forlyden. Hvis h her er oprindeligt, så har islænderen fået det gennem en dansk dialekt, hvor det var bortfaldet i udtalen. Efter al sandsynlighed var dette sket i sællandsk i det 13. årh. samt bevislig i sønderjysk, ifølge oplysning af prof. V. Dahlerup. På denne måde mener jeg, at den isl. form snarest må forklares.

Så er der endelig det sidste: *Hylingstadir*. Det hedder om kong Sven (grade) at han „begav sig til Hedeby; han havde en flåde og trak skibene fra Slétti (se ovf.) over til Hylingstad i Frisland“; her findes var. *Hilming-*. I udg. skrives *Hyling-* med langt y; hvorvidt dette er rigtigt, kan være tvivlsomt. Hvis ordet er nordisk, hvad det vist er, lader det sig lettere forstå med kort y. Dette navn er blevet identificeret med Hollingsted, hvad der ligger nær nok. Nu oplyser H. V. Clausen om, at denne by hed i 13. årh. Huglæstath (brev 1285). Forudsat at dette er rigtigt, og forudsat, at det er denne by, sagaen sigter til, så må der foreligge en fejl i håndskrifterne, hvad enten den hidrører fra sagaens forfatter eller ej. Men så må det siges, at det er det **eneste** stedsnavn — jfr. dog hvad der er ovf. bemærket om *Sjálqnd - Smálqnd* —, som er forvansket.

Jeg er dog langtfra overbevist om, at der med *Hylingstadir* menes dette *Huglæstath*. Identificeringen er i virkeligheden kun en formodning — et rent postulat — af H. V. Clausen. I det brev,

hvor navnet findes, hedder det: „... marcha auri in Huglæstath, Danwirky, Hattasæt, Hammathorp, Handwith cum suis attinentiis, Höther osv.“. Her savnes i virkeligheden ethvert bevis for, at Huglæstath er Hollingsted, og dette navn er i hvert fald meget gammelt.

Hvis dette navn er rigtigt i sagaen, bliver der ikke meget tilbage af H.V. Clausens beskyldning mod sagaen for en „almindelig slet behandling af danske stednavne“. Tværtimod. Sagaen viser sig at være ualmindelig tro og pålidelig m. h. t. stedsnavnene.

Tillægsbemærkning. Jeg ved ikke, om H. V. Clausen har sigtet til de anførte sysselnavne. Det sidste (*Plógssýsla*) kan nu sikkert ikke være forvansket. I de to andre findes gamle personnavne, hvoraf idetmindste *Api* er velkendt som dansk. Jeg finder ikke grund til at identificere *Apasýsla* med Obosyssel. Selvom *Hjarrandasýsla* skulde være forvansket — hvad der først burde bevises —, så vilde der dog ikke blive mere end et par stedsnavne i Knytlingasaga, der er urigtige, og det berettiger ikke H. V. Clausens stærke dadel.

AF DANSK FÆDRELANDSSANGS HISTORIE

ET HUNDREDAARSMINDE

AF
TH. ROUST

Som to forskellige Jordlag, der ved Forskydninger er revet ud af deres organiske Leje, saaledes ligger Nationalisme og Kosmopolitisme Side om Side og danner Grundlag for Folkenes aandelige Liv. Enhver Folkestamme drager med tvespaltet Rod Næring baade af det ene og det andet, men sjælden ligeligt af begge Lag. I det 19. Aarhundrede synes Kraften at være tilført Folkene især gennem den Rodgren, der førte ned til det nationale, og den nylig afsluttede Krig har givet ypperlige Eksempler paa i hvor høj Grad de enkelte Dele af et Folk er blevet nittet sammen derved. Dog har den samme Kraft af og til, men især under Krigen, tillige afgivet Næring til frodige nationale Vildskud, der, navnlig i Mitteleuropa, har søgt at kvæle enhver Spire til kosmopolitiske Tendenser. Følger heraf ser vi nu. Da Valpladsen forlagdes ind til visse Hovedstæder, begyndte Nationalismen at forbløde, samtidig med, at den i de begyndende Forhandlinger om Folkenes frie Forbund saa Frugterne af sin Evne til at gøre sig upopulær i alle Verdensdele. Den ensidige, især den tyske Nationalismes Udskejelser synes at have banet Vejen for en kosmopolitisk Renæssance, som mange venter vil tilføre Verdenskulturen store Værdier, ligesom Nationalismen gjorde det i sin grødefulde Vaartid for hundrede Aar siden.

Da havde man, ligesom nu, oplevet en voldsom Brydning mellem Nationalisme og Kosmopolitisme. Slutningen af det 18. Aarhundrede havde været en Glanstid for den sidste. I mange Aar var Folkene rundt om i Europa, baade i Kirke og Skole, blevet belært om, at de skulde være Kosmopoliter, Verdensborgere. De skulde ikke blot gøre sig nyttige for deres eget Lands Skyld, men gennem deres Bestræbelser tilsigte at skabe bedre Levevilkaar

for hele Menneskeheden. Der syntes ogsaa i nogen Grad at være skabt kulturelle Betingelser for det Verdensrige, Napoleon drømte om. Men det gjaldt for Napoleon endnu mere om selv at blive Hersker i dette Rige. Derfor hans hensynsløse Indgreb i Udviklingen; Midlet var Tvang, og Resultatet blev lige modsat det tilsigtede. Følgen af Napoleons Færd gennem Landene blev ikke et Verdensrige, men et forøget Antal Smaariger, der var sig deres Grænser mere bevidst end før Krigene. Kosmopolitismen viste sig kun at være et Overfladelag; dybere i Sindet laa Følelsen af den nationale Ret, som nu paa Napoleons Foranledning kaldtes op af sin Slummer. I samme Grad, Napoleon havde ringeagtet og tilsidesat Nationalfølelsen, vokser den sig stærk og giver sig mange forskelligartede Udslag. Et af de tydeligste er Fædrelandssangen, som omkr. 1800 oplever sit afgørende Gennembrud.

Indenfor de nordeuropæiske Lande er den ældste endnu anvendte Nationalsang „God save the king“, der blev sunget første Gang 1739 ved en Sejrsfest i London. Men først med Marseillaisen fra 1792 bryder Fædrelandssangen igennem. Denne Sang fremkom som Stridssang for den franske Rhinhær, men blev snart en yndet Revolutionssang og er siden som Frankrigs Nationalsang blevet kendt langt ud over dette Lands Grænser. Derefter følger Nationalsangene rundt om i Landene. 1793 slaar „Heil dir im Siegerkranz“ igennem i Tyskland, 1797 kommer Østrigs „Gott erhalte Franz, den Kaiser“, og 1799 Polens „Jeszcze Polska nie zginela“ (Endnu er Polen ikke fortabt). Dette er enkelte af de mange Eksempler paa, at Digtere og Komponister giver den nationale Følelse Udtryk gennem Sang, og naar disse Sange er blevet bevaret af Folkene, gives derved et Bevis paa, at der, den Gang og ned gennem Tiderne, har været en Trang til at synge saadanne Sange; thi hvad Ordet er for Tanken, det er Sangen for Folkesjælen. Vi har imidlertid indenfor vor egen Historie et ejendommeligt Vidnesbyrd om den vaagnende Trang til at give Fædrelandsfølelsen Udtryk gennem Sang.

Ved Freden i Kiel 1814 blev Danmark — mod at afstaa Norge — optaget i Koalitionen mod Napoleon. Danmark skulde stille en Hjelpehær paa 15,000 Md., som dog ikke aktivt kom til at deltage i Fjendtlighederne. Denne Hær, som i Slutningen af 1815 formindskedes til 5,000 Md., kommanderedes af Prins Frederik af Hessen og fik til Opgave — sammen med andre Tropper —

at holde Dele af Frankrig besat, for de Danskes Vedkommende Egnen omkring Valenciennes, nær den nuværende belgiske Grænse. I knap tre Aar maatte de danske Soldater blive paa denne Post, der næppe har bragt dem synderlig Afveksling eller staaet for dem som særlig nødvendig. Vi har i hvert Fald Udtryk for, at de længes hjem, selv om Officererne — som Majoren i „De Danske i Paris“ — har kunnet adsprede sig ved en Tur til Paris engang imellem. Men — som saa ofte hos Folkets store Flertal — Interessen for det nye og fremmede er hurtigt væget Pladsen for Længsel efter Fædrelandet. Imidlertid har de danske Tropper efterladt sig det smukkeste Minde om deres ufrivillige Ophold i Frankrig. De har staaet sig godt med Befolkningen, og Wellington regnede dem til sin Elite. Begge Dele skyldtes især Prins Frederiks faste Vilje og udmærkede Evne til at varetage sine Soldaters Tarv. Af danske Hærførere er han en af dem, der med størst Ret har faaet et uplettet Eftermæle. Som en Bekræftelse herpaa virker ogsaa en til „Selskabet til de skønne Videnskabers og Smagens Udbredelse“ indsendt Skrivelse, der føjer saa smukke Træk til det Billede, vi fra anden Side har af Prins Frederik, og er et saa vigtigt Dokument i dansk Fædrelandssangs Historie, at den meddeles her i sin Helhed:

„Uagtet der i det danske Sprog haves en Samling af herlige Sange, der gør Indtryk paa det følende Hjerte og hvis Melodier hæver Sjælen til glad Begejstring, saa har man ved det danske Troppekontingent, under dets langvarige, fra Fædrelandet fjerne Ophold i fremmed Land og i nær Forbindelse med fremmede Nationers Krigshære, dog ofte følt Manglen af en som Nationalvise almindelig antaget Sang.

Ofte og smerteligen følte dette Savn, naar man ved festlige Lejligheder eller i selskabelig Forening med Fremmede ved en kraftig Nationalsang (saaledes f. Eks. Englænderne ved deres „God save the king“ o. fl., de Franske ved deres „Vive Henry quatre“ osv. — uden dog at opstille disse som Mønstre —) vilde udtrykke den inderlige Fædrelandskærlighed og den tro Hengivenhed til sin Konge, hvorved den danske Nation fra Oldtiden har udmærket sig.

Ønsket om at eje en Nationalsang behøver ej altid at oprinde fra Nationens vigtigste Momenter, hvor enten en truende Fare fordobler Nationalkraften eller hvor Følelsen af en viis og retfærdig Regerings Velsignelser opflammer til Glæde, men dette Ønske maa,

og det saa meget naturligere, finde Tilvækst, jo fjernere hver ægte Dansk føler sig fra det elskede Fædreland. Det er under Følelsen heraf, at Kontingentets Officerer har troet, at en Opfordring til vort Fædrelands Digtere vil stemme dem til at forfatte en Nationen værdig Sang, der fatteligen vil kunne tolke de hellige Følelser, Ønsker og Forhaabninger, der opfylder hver Dannemands Bryst, og ved en kraftfuld indtagende Musik hæve det rørte Hjerte til endnu højere Begejstring.

Til dette Formaal og for tillige at berede sig en behagelig Tilbageerindring ønsker Kontingentets Officerer og militære Embedsmænd at udsætte en Sum af firehundrede Rigsbankdaler Sølv til Præmiefordeling imellem den indenlandske Digter, som i det danske Sprog indsender den bedste Nationalsang, og den indenlandske Komponist, som dertil komponerer den bedste Melodi. Da „Selskabet til de skønne Videnskabers og Smagens Udbredelse“ ved saa mange Lejligheder har opmuntret til sand Fædrelandskærlighed, saa tør jeg med saa megen mere Tiltro henvende mig til samme og bede det behageligst at ville antage sig Kontingentets Ønsker i denne Sag og udsætte Prisopgaverne. Kontingentets Officerer ønsker blot at se denne Sag lykkes og overlader det ganske til det højst-ærede Selskabs bedre Omdømme, hvorledes den bedst kan indledes, Opfordringen affattes, Indleveringsterminen fastsættes osv. De smigrer sig tillige med Haabet om, at Selskabet, saa snart Digtene og Kompositionerne er indkomne, ogsaa vil paatage sig deres Bedømmelse og tilkende det kronede Digt og dets Musik de udsatte Præmier.

Ikke for at vejlede Selskabet i de Bestemmelser, som det maatte finde fornødent at fastsætte for Digterne og Komponisterne, og uden at ville indskrænke disses Frihed tillader jeg mig her at vedføje nogle Hentydninger til Digtets og Kompositionens Udarbejdelse.

1) Digtets Hovedemner maatte vel være Kærlighed til Fædrelandet og Troskab mod Kongen. Det maatte passe til alle Tider og for alle Stænder, ikke være for langt, men kraftfuldt og sjælsbejstrende.

2) Kompositionen, som bør være original og karakteristisk, maatte indleveres i Partitur: eet Eksemplar indrettet for et helt Orkester, eet indrettet for Militær Harmonimusik og eet om muligt indrettet for tre eller fire Syngestemmer med Klaverakkompagnement.

Slutteligen maa jeg endnu bemærke, at de ovenmeldte 400 Rbdl. Sølv skulle blive udbetalt i København naar og hvor Selskabet ønsker det, saa og at det ganske overlades Selskabet at bestemme Forholdet af Præmiernes Størrelse til hinanden, og tilføjer jeg endnu blot Forsikringen om, hvormeget Selskabet vil forbinde mig personligen ved at antage sig Kontingentets Ønske om en Nationalsangs Forfattelse.

Det danske Kontingents Hovedkvarter, Levarde,
18. Sept. 1818.

Friedrich, Pz. Hessen.“

Sammen med Chr. D. og L. Reventlow, Ernst Schimmelmann o. fl. hører Prins Frederik til den Kreds af Datidens Mænd, der nok havde deres nationale Rod i tysk Kultur, men hvis kosmopolitiske Præg var fremtrædende. Gennem Slægtsarv, alsidig Opdragelse og Udvikling havde de modtaget Impulser fra flere Lande og følt sig berigede derved. Prins Frederiks Far var af tysk-engelsk, hans Mor af dansk-engelsk Byrd. Selv havde han — som sin Far — i fire af sine bedste Manddomsaar været i Norge, først som kommanderende General, siden som Vicesatholder, hvilken Stilling han 1813 maatte afgive til den danske Tronarving, den senere Kristian den Ottende. Under Omtale heraf skriver en af Prinsens Biografer følgende:

„Den Forekommenhed og Velvilje, hvormed den hittilværende Statholder, Prins Frederik af Hessen, modtog Prinsen og søgte at sætte ham ind i hans nye Stilling, lader sig ikke beskrive. Der skal maaske i Historien ikke findes andet Eksempel paa, hvorledes den højeste Embedsmand, der mod sin Vilje skal aftræde sin Post til en anden, med saa megen Omhu søger at vinde Folket for dets nye Foresatte, som her den hjertensgode Prins Frederik af Hessen“. ¹⁾

Hjertensgode! Det er ganske kosmopolitisk. At elske sit eget, det er det nationale, som dog for ofte ses forenet med Uvilje overfor det fremmede. Det kosmopolitiske kommer til, naar det fremmede indordnes under Næstefølelsen. Kosmopolitismen er fordragelig, human; den har Hjertelag til, uanset nationale Skranker og Fordomme, at hjælpe alle ulykkelige og forsømte Mennesker — som naar Reventlow'erne reformerer den danske Bondes, Schimmelmann de vestindiske Negeres og Prins Frederik sine Sol-

¹⁾ Hist. Tidsskrift. 5. R. III.

daters Kaar. Prinsens Skrivelse er et af de smukkeste Vidnesbyrd om en kosmopolitisk Aands Tolerance overfor den berettigede Nationalfølelse. Den virkelige Kosmopolitisme giver Plads for denne, ligger som en skjærmende Ring udenom den og føler sig afhængig af den som en Cirkel af sit Centrum.

Med stor Beredvillighed tog Selskabet den modtagne Skrivelse til Efterretning. Den offentliggøres i Oktober, og Fristen for Sangenes Indlevering sættes til 1. Jan. 1819. I Maj samme Aar offentliggør Selskabets Sekretær, Sprog- og Kunsthistorikeren Torkel Baden følgende:

„Ifølge — — — er til den bestemte Termin 59 Forsøg til en Nationalsang indsendte. Blandt disse er det med Devise: Men naar han kan nævne Moder, skal han nævne Fødeland, befundet, som Sang, baade at have mest æstetisk Værd, og at komme Opgaven nærmest. Paa Grund heraf blev den udsatte Præmie tilkendt denne Nationalsang, som man ved Seddelens Aabning saa' at være forfattet af Juliane Marie Jessen. Selskabet forbeholder sig med det første at udsætte den bestemte Præmie for den indenlandske Komponist, som til den antagne Sang komponerer den bedste Melodi.“

Dette Resultat maatte overraske. Selvom Frøken Jessen nød stor Anseelse som Enkedronning Juliane Maries tidligere Lektrise, som Søster til den tapre Kaptajn Jessen og for hendes fine og noble Karakter, saa ansaas hendes digteriske Forsøg dog for mindre heldige. Hendes prisbelønnede Sang, „Dannemark! Danmark! Hellige Lyd!“ er ogsaa, set med Nutids Øjne, kun af historisk Interesse, og naar den er blevet optaget i Danmarks Melodibog I, skyldes det sikkert mest Weyses ypperlige Melodi, der siden vandt den anden Halvdel af det udsatte Beløb. Men ogsaa Samtiden protesterede ivrigt mod Selskabets Afgørelse, dels ved — efter Datidens Skik — Udgivelsen af en Mængde Parodier, der skulde latterliggøre det belønnede Digt, dels gennem en Række Bladindlæg. Den allestedsnærværende Polemiker, Litteratus Blok Tøxen er der straks med „Et Par Ord om Pengebegejstring og Folkesange“. — Skønne Kunstværker — siger Blok Tøxen — betinges af uegennyttig Hengivelse til den begejstrede Genstand, skabes ikke paa Foranledning af en Guldflod. Hvis der, hvad man jo maa tro, ikke fandtes indleveret nogen mere hensigtsvarende end den kronede Sang, da er det den danske Almenheds

samlende indgribende og vægtige Dom, at det havde været bedre, om Prisen var blevet udsat en anden Gang. Nu belønnes en Sang, der udmærker sig ved sin saare misklingende Blanding af Versefødder. Der er for megen Klingklang. Danmark er for os alle et helligt Navn, som ikke bør tages forfængeligt, hvilket dog vel sker, naar det udstødes 13 Gange i 40 Verslinier. Det havde maaske ikke været ilde betænkt, om Teksten til en dansk Nationalsang var blevet digtet til vor sande Nationalmelodi til Ewalds herlige danske Sømandssang. Endelig udtaler Tøxen den Formodning, at mere stemmeberettigede i denne Sag har tiet, fordi de selv var blandt de prissøgende.

Det var nogle Punkter i et enkelt af de mange Indlæg. Blok Tøxen synes at ville forfølge Sagen, idet han opfordrer Forfattere til at indsende deres Arbejder til ham, da han i saa Fald vil udgive „Dana eller Samling af de i Anledning af Prisudsættelsen forfattede Arbejder“. En saadan Samling har dog ikke kunnet opspores og er formentlig aldrig udkommet. Derimod offentliggør f. Eks. J. Jetsmark og Wilster selv deres Digte, henholdsvis „Duftende Enge“ og „O Danmark! Du vort Alt, vor Lyst“, der siden i omarbejdet Form blev til den skattede Sang „Hvor Bølgen larmer højt fra Sø.“ Flere, mindre betydelige, kan fremledes af de forskellige Tidsskrifter fra Sommeren 1819, dels af de til Bedømmelse indsendte, dels skrevne paa Digterens egen Foranledning. Alt imens føres en bitter Strid. Indlægene vokser i Antal og spreder sig efterhaanden mere og mere. Enkelte forsvarer Selskabets Afgørelse, langt den overvejende Del angriber den. Fra Folkets brede Lag kommer nu flere og flere Bidrag til Klaring af, hvilke Krav der med Billighed kan stilles til en Nationalsang. I „Nyeste Skilderier af København“ fremsætter en gammel Landsbypræst f. Eks. følgende Betragtninger:

De mange Nationalsange, man i denne Tid læser i Deres Blad, har i vor lille Landsbyklub givet Anledning til heftige Samtaler om Nationalitet, Nationalaand om mange flere af de Ord, som man plejer at sammenparre med National-. Vor Forvalter, som ellers er en dygtig Mand i sit Fag, har hidtil aldeles ikke kunnet faa ind i sit Hoved, hvad man egentlig vil sige med det Ord, da man her paa Landet ved „de Nationale“ hidtil ikke har forstaaet andet end det unge Mandskab, der skal til Staden for dér at lære Eksercisen. Vor Birkedommer synes meget vel at begribe, hvad

det Ord National i Bogsproget betyder, men han har ondt ved at give sin Lærdom fra sig og synes heller ikke at begribe, hvad en Nationalsang er. En Nationalsang kalder jeg en saadan Sang, der med fyndige Ord og stærke Følelser minder et Folk om dets store Mænd, om de Begivenheder, der udmærker det i Verdens Aarbøger, og om de Fortrin, som dets Fødeland har fremfor andre Lande. En saadan Sang bør kunne synges, føles og forstaas af alle, af de Store i Hoffets glimrende Kredse, af Købstadsmanden i Borgerlivets lavere Sfære og af Bonden bag Ploven. Den bør røre ved sin Jævnhed og hæve Sindet ved sin Dybhed.

Ved det første Indtryk kan hele denne Sag synes rejst paa et noget spinkelt Grundlag. Dog vil de mange Indlægs Omfang og Karakter snart fæstne den Opfattelse, at Samtiden ingenlunde tog overlegent paa de talrige Forsøg til Fremskaffelse af en Nationalsang. Tværtimod. Det er blevet en Folkesag at faa en saadan. Svarende til Tidens Mangel paa politisk-social Forstaaelse var en udpræget litterær Sans. Den seksaarige Baggesen-Oehlenschlägerske Fejde ebbede ud i Begyndelsen af 1819, og det synes, som om den efter Nutidsbegreber ualmindelige Interesse, hvormed denne var blevet fulgt, nu overføres paa Skriverierne om Nationalsangen. Denne Sags Betydning ligger navnlig deri, at vi ser Folket yde et Indskud i det Sammenspil af Kræfter, hvis Resultant blev nogle af vore første og allermest skattede Nationalsange. Hvad H. C. Andersen siger om sine Eventyr af egen Opfindelse, at de laa i Tanken som Frøkorn; der behøvedes kun en Strømning, en Solstraale, en Malurtdraabe, og de blev Blomst — det gælder sikkert ogsaa disse Sange. Folkets vaagnende nationale Interesse virkede paa det digteriske Sindelag som Solstraalen, der faar Knoppen til at udfolde sig. I 1820 blev Poul Møllers „Rosen blusser“ skrevet, Grundtvigs „Langt højere Bjerge“ offentliggjort, og det er en ofte udtalt Formodning, at denne sidste, ligesom Oehlenschlägers „Der er et yndigt Land“, der fremkom (senest) 1823, har direkte Forbindelse med Konkurrencen. En Undersøgelse af denne Formodnings Rigtighed hører imidlertid ikke med til vort Hundreedaarsminde. Kanske herom siden.

FRA SPROG OG LITTERATUR

LIDT OM „HJORTENS FLUGT“

Det Sjælland, „Hjortens Flugt“ skildrer, har ret forskelligartede Træk. Vi ser først det skovrige Nordsjælland med det rige Dyreliv, dernæst det aabne Sydsjælland med Banker og vide Udsigter, og senere den øde Egn om Peder Jærnskægs Borg, hvor Marehalmen gror og Tornskaden bygger i Tjørnen.

Henover dette Sjælland skrider Aaret paa sin Gang. Vi ser det ved Vinter og ved Sommer, ved Nat og ved Dag. Gryet er ved at vaagne den Septembermorgen, da Strange begynder sit skæbnesvangre Ridt, og Kvælden falder paa den Majnat det næstfølgende Aar, da Folmer siger Farvel til sine Venner og forsvinder i Krattet med Fjerbusk og flagrende Baand.

Det menes og er vistnok rigtigt, at Digtets litterære Udgangspunkt er „Mazeppa“. Første Afsnit af „Hjortens Flugt“ og Byrons poetiske Fortælling frembyder overordentlig mange Lighedspunkter. Men medens det er ganske klart, hvorfor Kosakhøvdingen bliver bundet til Hesten og overladt til sin Skæbne, er det alt andet end klart, hvad Strange har forbrudt.

Vi faar at vide at Rhitra elsker ham, og at han ikke gengælder hendes Kærlighed — „thi han var ren som Sne og trofast mod sin Brud.“ Rhitra gaar da ind til Kongen, og hun sætter sig paa hans Skød:

Saa tog hun om hans Hage,
Hun stirrede ham ind
Saa smigerfuld i Øiet
Med Munden paa hans Kind,
Og drypped Gift i Øret
Ved sine lumske Ord. —
Flux fandt de Vei til Hjertet —
Op rasende han foer.

Som afsindig han fraaded,
Og hvid som en Væg
Han greeb sig med Haanden
Om sit frodige Skjæg,
Og mumlede sagte:
„Ja, bort! ja, han maa bort!
Saa fare han ad Helved
Paa den kronede Hjort.

Saa føre man Tøiten bort
Fra Dronningens Buur
Og evigt hende gemme
Bag Laas og bag Muur!“
Saa stønned han stakaandet
Og tumlede som ør.
Da listed Dorrit sagte
Sig ud af Kamrets Dør.

Hvad kan hun have sagt, siden det sagte gør et saadant Indtryk paa Kongen? I al Fald ikke Sandheden. Selv om det maaske ikke har været velset, at der blev holdt Stævnemøde i Gurve Rosenhave ved Nattetid, bliver der dog ingen Mening i at idømme de to unge en saa barbarisk Straf. Og hvor meget Rhitra end kan have sværet dem, lige uforstaaeligt bliver det hele. Kong Erik var jo ikke selv nogen Helgen, og Sæderne ved hans Hof ikke superfine.

Tilbage bliver der to Muligheder, der har det for Muligheder kedelige fælles, at de synes absolut at maatte afvises. Den ene er, at Rhitra har spillet Potifars Hustru og sagt, at Strange efterstræbte hende. I saa Fald vilde man forstaa Kong Eriks Hævn mod ham, men da Ellen formentlig saa vilde være en ret overflødig Tredjeperson, synes det at være at gaa noget for grundigt til Værks at spærre hende inde for Livstid.

Den anden Mulighed er, at Strange, støttet af Ellen, skulde have efterstræbt Dronningen. I saa Fald kunde man forstaa Kongens Raseri. For selv om han var en Ven af Frihed for sig selv, behøvede han ikke at være saaledes sindet, at han fandt sig i, at andre tog sig Friheder overfor ham.

Denne Hypotese finder en svag Støtte andetsteds i Digtet. Da Strange har truffet Peder Jernskæg, fortæller han, hvorlunde

Han for Kongen var beført;
Saa meldte han om Rhitra,
Hvad han selv havde hørt;
End meldte han om Hjorten
Og sit frygtelige Ridt,
Om hvad hans Hjerte frygted,
En Anden havde lidt.

Og Peder Jernskæg svarer:

... Det knuger haardt mit Hjerte,
Hvad du mig har fortalt
Om Konge og om Dronning,
Om Ellen — ...

Dronningen har Strange ikke nævnet. Hvis hun skjules i ovenstaaende Vers, kunde det være i Linierne om „hvorlunde han for Kongen var beført.“ Men herom ved han, som vi andre, kun, hvad Folmer har fortalt. Og denne Fortælling indeholder ingen Antydning af den Art. Ordet Dronning forklares langt naturligere paa anden Maade. Idet han har nævnet Ellen, er Tanken ført hen paa hendes Beskytterinde.

Det sandsynligste bliver, at vi har her et Sidestykke til Forholdet i „Annette“. Som vi der ikke kan gætte, hvorfor de elskende skilles, kan vi her ikke gætte, hvorfor de skal behandles saa haardt.

II.

Den, der i sin Skinsyge sætter Handlingen i Gang, er Rhitra. Men ogsaa over hende er der — som allerede Goldschmidt har bemærket — noget uklart.

Hun ejer fra sit Udspring den frygteligste Magt, siger Gulitza, og

Rhitra selv aabenbarer, at hendes Magt beror paa den Guldsnog, hun bærer i Øret. Mister hun den, er hun kraftesløs, og hendes Fødsel hjælper hende ikke. Det ligger da nær at antage, at Snogen er Gudens Gave til Datteren.

Men Faderømhed faar han ellers ikke Lejlighed til at lægge for Dagen. Det er en Undtagelse, at Gulitza slipper bort fra Templet med Livet. I Almindelighed — maa det antages — bliver Mødrene dræbt, inden Børnene fødes. Der er derfor ingen Grund til at tro, at han skulde gøre noget for Rhitra.

Og Gulitza kender intet til Snogens Magt, og hun er dog den eneste, der kan tænkes at have givet Datteren Klenodiet, for Rhitra er født efter hendes Ankomst til Sjælland.

Om hendes Ankomst fortælles der — lidt forskelligt — paa to Steder. Mølleren siger:

Men da vi kom til Pynten,
Vi ingen Vender saae;
Bag Krattet mellem Buske
En lille Hytte laae,
Opført af Mos og Græstørv;
Foran i Lyngen rød
Der sad paa Huk en Qvinde
Med et Barn paa sit Skjød.

Af dette Sted kan det ikke ses, hvor Rhitra er født. Mølleren og hans Frænder har set en Røg stige til Vejrs paa et ensomt Sted paa Kysten. De gaar derned, men finder ingen vendiske Røvere, som de havde troet, men derimod en Kvinde med et Barn.

Gulitza fortæller selv:

Her under dine Bøge
Mit Fristed da jeg fik.
De Fiskere, de Bønder
Mig gave Mad og Drik.
Jeg læged deres Køer,
Jeg signed deres Garn,
Og her i denne Hytte
Jeg fødte Gudens Barn.

Der er en Uovrensstemmelse mellem hendes Beretning og Mølleren, idet hun selv fortæller, at hun havde truffet Folk, inden Rhitra blev født. Men det fremgaar i al Fald klart af, hvad hun siger, at Rhitra er født paa Sjælland. Og det bliver uklart, hvorfra denne har sin Snog. Den er kun, som Goldschmidt siger, „en Hjælp til at omgaa en Vanskelighed.“

III.

Interdum dormitat bonus Homerus. Og undertiden spilles der ham, mens han sover, større Puds, undertiden mindre. Et mindre er der spillet Chr. Winther med Strange. Han er en Jyde af den ædleste Rod. Hans Far var Niels Strangesøn til Ørum og Hyllerslev — i Thy.

Men da han skal giftes, har han pludselig en Gaard paa Sjælland. Det fremgaar af Landskabsskildringen og af den temmelig korte Vej, hans Venner fra Møllen og Egnen deromkring har til hans Gaard:

Og alle fem kom agende,
Holdt hele Festen ud. .

Men selv om der var flere Unøjagtigheder i Digtet, bliver der nok tilbage at beundre endda.

Olaf Hansen.

TIL GEFJON-SPØRGSMAALET

I „Danske Studier“ 1911 s. 1 f. har Axel Olrik ved hjælp af Sophus Müllers højkort og stednavnenes vidnesbyrd påvist, at der lige øst for Sevel by i Ginding herred har ligget en oldtidshelligdom. Navnene Hellesø („den hellige sø“), Harildsbakke („højen med offerdyssen“) og Lundene [æ lu. n] („offerlunden“) viser efter sit indhold hen til, at der her har været et hedensk gudsdyrkelsescentrum. Når hertil kommer, at højrerækkerne, der markerer oldtidens veje, netop løber sammen på det sted, hvor disse navne findes samlede og undgår Sevel by, så må dette reale forhold gøre det af med de tvivlsmaal man udfra et ensidigt sprogligt synspunkt måtte nære overfor Olriks tydning af dem.

Samme sted findes et par andre navne, som ikke synes at kunne sættes i forbindelse med gammel gudsdyrkelse, æ Gjæv og Gieffnskouff.

Æ Gjæv er navn på en kløft, der krummer sig uden om det bakkedrag, hvis højeste punkt er Harrildsbakke. En bæk strømmer gennem kløften.

Gieffnskouff er navn på den skov, der endnu findes i æ Gjæv og den der engang må have stået i „Lundene“.

Gieffnskouff tolker Olrik som „skoven ved Gævn“, og Gævn er da et andet navn på Hellesø og betyder „den givende“ med hentydning til søens fiskerigdom. „Gævn og Hellesø spænder da tilsammen over søens gamle rolle: dens naturfyldte rigdom og dens betydning som disse egne store dyrkelsessted“.

Æ Gjæv opfatter Olrik som et yngre navn end Gieffnskouff og opstået ved afkorting af dette, velsagtens fordi Gieffnskouff kendes fra en kortskitse fra 1638, medens æ Gjæv kun kendes fra folkemunde og først er optegnet på Generalstabens målerliste 1881 som Gjæven, hvilket dog ved kortets endelige redaktion blev rettet til Gjævet. I en anmærkning efter teksten mener Marius Kristensen, at Gjæven i måleroptegnelsen måske indeholder den „ældre“ form. Men naar vi sammenholder folkemalets [æ gjæv] med generalstabens Gjæven, der bliver rettet til Gjævet, så kan der næppe være tvivl om, at endelserne *-en -et* i de sidstnævnte former skal være en rigsmålgengivelse af folkemålets [æ], idet optegneren har været i tvivl om, hvilket køn han skulde give navnet.

Man kan heller ikke som Olrik gør forklare æ Gjæv som opstået af Gjævnskov ved en bemærkning om, at *n* let kan være tabt i „den

tunge medlydsforbindelse“, idet det er i strid med de faktiske forhold, da *n* netop bevares i „den tunge medlydsforbindelse“, men er „tabt“ i det simple æ Gjøw.

Olrik anfører stadig udtaleformen [æ gjæw'] efter cand. mag. Anker Jensens optegnelser, der nu er deponeret i Stednavneudvalgets samlinger. Den nøjagtige udtale er imidlertid [æ gjæw'] og [gjæw'] er netop den udtale egnens folk har af det velkendte ord *gæw*, svensk *gåf*, nynorsk *gjæv*, og stednavnet forklares rimeligst som værende det samme ord, altså verbaladjektiv til verbet *give* i adjektivisk betydning udgående fra en germansk stamme **gebia-*; den oprindelige betydning af adjektivet *gæw* er „som gerne giver“ og substantiveret til sø- eller strømmavn må det betyde „den som gerne giver“ eller blot „den givende“, den betydning Olrik antager for Gævn.

Der er et andet forhold, som modsiger Olikriks opfattelse af æ Gjøw som opstået af Gjøvn-, og det er det norske elvenavn Gef (O. Rygh: *Norske elvenavne* s. 67 f.), der må opfattes på samme måde som æ Gjøw ved Sevel. Navnet findes flere steder i Norge og der findes ingen grund til at antage, at det skulde være opstået af et **Gefn*, ja en sammensætning som Gevarvand (Rygh, a. st.) taler direkte derimod. Som sønavn optræder i Norge Gjevsjøen og i Sverig i Jämtland Gefsjön (Hellquist: *Svenska sjönamn* opfører det mærkelig nok ikke); det oprindelige navn er åbenbart også her **Gef*, og sø er senere, da navnets oprindelige betydning er udvisket eller glemt, føjet til for tydelighedens skyld.

Men hvorledes skal da formen Gævn- i Gævnskov da forstås? Olrik (DSt. 1910 s. 26 f.) sammenstiller det med første led i tre andre danske stednavne: Gentofte (Sokkelund herred), Gævninge (Voldborg herred) og Gefnewathe, Giafnwath (en del af Gævninge bys område, se DSt. 1910 s. 27). Alle de nævnte steder ligger ved en sø eller å, og deraf kan sluttes, at Gævn- er navn på søen eller åen. Betydningen angiver Olrik som „den givende“ o; „den fiskerige“. Fra disse navne skiller Olrik Gævno i Lyderslev sogn, Stævns herred, der opfattes som sammensat med ploggudinden Gefjons navn. En formel forklaring af Gævn- og Gefjon giver Olrik ikke.

Af Gylfaginning ses, at Gefn er et andet navn på Freyja, men Freyja er væsensidentisk med Frigg. Af Lokasenna 19—21 fremgår, at Gefjon er identisk med Frigg og følgelig maa Gefjon og Gefn være identiske, være forskellige navne på samme mytiske væsen. Gudindenavnet Gefjon tolker Olrik ud fra gudindens væsen og lydligheden med verbet on. *gefa* som „den givende“, et passende navn for en gudinde, der råder for jordens frugtbarhed. Gudindenavnet Gefjon og sø- og strømmavnet Gævn har samme betydningsindhold, men er formelt forskellige. Derimod synes gudindenavnet Gefn og sø- og strømmavnet Gævn at være identiske både i form og betydning.

Gævn-, Gefn kan forklares som dannet med det i germansk sædvanlige suffix *-ni-*, der danner verbalabstrakter og adjektiver både med aktivisk og passivisk betydning. Efter denne opfattelse må Gævn- Gefn være et adjektiv med aktivisk betydning dannet til verbet on. *gefa*, ligesom

adjektivet grøn hører til verbet *on. gróa*. Denne opfattelse støttes af, at vi finder andre mytologiske navne, som er dannet på lignende måde. Rán (Ægirs hustru) tolkes af Axel Kock (*Zeitschrift für deutsches Alterthum* XL s. 205) som **Ráðn* og hører til verbet *ráða*. Lofn (en gudinde, den 8. i Snorres opregning) tolkes af samme forfatter som hørende til verbet *lofa*, og karnavnene Boðn og Són (omtalt i Snorre Edda) som hørende til *boða* og *sjóða* (*Indogermanische Forschungen* X s. 109, herimod Lindroth *Maal og Minne* 1915 s. 174 f.).

På Stævns har Olrik villet finde gudenavnene Gefjon og Thor i stednavnene Gævnø og Torøje. At Torøje indeholder gudenavnet Thor kan ikke med rimelige grunde bestrides, derimod er Olrik i tvivl om hvorvidt Gævnø indeholder Gefn eller Gefjon. Han foretrækker det sidste, da det er sprogligt forsvarligt, og tydingen støttes af myten om gudindens forhold til Sjælland. Da Gefn imidlertid blot er et andet navn på Gefjon og vi ikke kommer i sproglige vanskeligheder ved at antage Gævnø som sammensat med Gefn, synes dette at måtte foretrækkes. Stedets naturforhold tillader en tolkning med sønavnet Gævn, og det må have været dette, der har fået Olrik til at foretrække tydingen **Gefjon(ar)haugar*. I betragtning af det nære naboskab med Thorshelligdommen, er det rimeligst ikke at forklare Gævnø af sønavnet Gævn, men af gudindenavnet Gefn, der er = Gefjon. Gefn er frugtbarhedsgudinde, og Thor optræder også andensteds i nært forhold til frugtbarhedskulten; i den teologiske mytologi har han fået den forhenværende frugtbarhedsgudinde Sif til ægtefælle.

Thor indgår ikke alene ægteskab med frugtbarhedsgudinder, men overgår endog til selv at være frugtbarhedsgud. På Sjælland dyrkes han efter stednavnenes vidnesbyrd sammen med Gefjon, Gefn, og det er sandsynligt, at ikke alene Gefjon, Gefn har været dyrket som frugtbarhedsgudinde, men at også Thor har været dyrket som frugtbarhedsgud, og det er da rimeligt at antage, at de har haft et fælles navn, der udtrykte deres fælles væsen. Dette fælles navn søger jeg i Gefjon, der således skulde være neutrum dualis af et *on. *Gefja* og hvad endelsen angår svare til gotisk *augona*, dansk øjen, øren, der også almindelig antages for at være rester af en gammel dualisbøjning. Gefjon skulde således være et fælles navn for Gefn og Thor og betyde „de to som giver“ (jorden frugtbarhed). En sådan tyding synes at måtte foretrækkes for Axel Kocks (*ZfdA.* XL s. 197), der tolker det som **Gedfjón*; *geð* betyder vellyst og **fjon*, had, afledt af *fla*, hade. Det oprindelig lange *o* skulde være senere forkortet i den relativt uaccentuerede stavelse. Kock anfører som en nøjagtig parallel dannelse som *ryðfjón* og *gudfjón*, men her er *o* ikke forkortet, hvilket turde trænge til en forklaring. **Gedfjón* betød altså oprindelig „had, uvilje mod elskovsnydelse“ og som gudindenavn „den som hader elskovsnydelse“, et underligt navn for en frugtbarhedsgudinde. Kock anser hende da også for „de kyske jomfruers gudinde“, men såvel myttestof som folkeskik henviser hende til frugtbarhedsgudindernes talrige kreds, således som det er klarlagt i Olriks fortræffelige afhandling (DSt. 1910 s. 1 f.), til hvilken det må være nok at henvise.

Knud B. Jensen.

DRONNINGEN, DER AAD AGERKAAL

I det stockholmske håndskrift af Rimkrøniken (Holger Nielsens udg. s. 4) finder vi i fortællingen om Amleds skarpsindighed noget ret uvæntet. Amled har jo set tre trælkvindenoder hos dronningen i England, den første, at hun drager sin kåbe op over hovedet og sidder og skuler fræm under den, den anden, at hun bælder sin kjole op, som piger der går i køkkenet (for ikke at blive våde og snavsede for nedent), og (v. 77 f.):

thredia hwn stanghedhe synæ thændher paa straa
oc agherkool odh, som foræ heunnæ laa.

Den agerkål, som dronningen spiser, synes ikke at have generet udgiveren, der i sin ordbog opfører ordet uden videre. Nu er ganske vist England berømt i gamle dage for sin kåldyrkning (Heimskringla v. F. Jónsson II, 285), og kål har langt senere været en almindelig spise i de jævne folkelag, så man på reformationstiden kan skælde borgerkonerne i Edinburgh ud for *kail-wives*, men at spise agerkål har dog næppe været skik selv blandt de tarveligste. Rimkrønikens ældste udgiver har da også fundet udtrykket mærkeligt og ændret det til raaerkaal (o: rå kål, kål er alm. hankön). Således kan det måske give mening; trælkvinderne, der laver maden, kan vel nok få vane til at smage på den, inden den er færdig — der er jo dem, der sætter pris på at spise rå dej, når de bager småkager — og så har dronningen haft en lille trælkvindelækkerbid i form af rå kål liggende foran sig på bordet. At der må have været nogen, der satte pris på den slags, kan vi slutte af advarselen imod at spise ra kalæstokkæ¹ i lægebogen Thott 710, 4to (Brandt, Glda. Læseb. 284.17).

Alligevel er det håndskriftets læsemåde, der er det oprindelige i Rimkrøniken. Forklaringen ligger snublende nær, blot man ser ned i Holger Nielsens noter. I note 5 oplyses nemlig, at den jyske krønike, Rimkrønikens hovedkilde, har „reliquias cibi inhærentes dentibus stipite eruit et erutas comedit“, dvs.: hun stangede lævningerne af maden ud mellem tænderne og spiste dem, efter at have stanget dem ud. Den jyske krønike stemmer væsentlig med sin kilde, Sakse, men har gjort sproget lidt jævner.

Her har Rimkrønikens digter begået den letteste af alle læsefejl, læst *c* for *t*, og har derved fået *erucas* — agerkål i stedet for *erutas* — de udstangede lævninger.

Således er dronningen da kommet til at æde agerkål ganske uforvarende, og raaer kaal er utvivlsomt kun en gisning af den ældste udgiver, som allerede har set meningsløsheden.

Men derved er sagen ikke til ende. Den plattyske oversættelse har nemlig det rigtige „vnde senckede dat nedder, wat se dar vth stokede so“.

Nu siger ganske vist Holger Nielsen, at den plattyske oversætter må have haft en langt bedre recension af rimkrøniken til brug end de på

¹ Således har håndskriftet (dog sammenskrevet); artiklen rahalestok hos Kalkar III, 548 bør altså udgå.

dansk bevarede; men den fejl, det her drejer sig om, kan ikke være kommen ind i Rimkrøniken ved en senere forvanskning, den må høre den oprindelige form til, da den umiddelbart går tilbage til den latinske kilde. Den „rigtige“ tekst i den plattyske oversættelse kan da kun bero på, at oversætteren har haft en anden kilde ved siden af den danske rimkrønike, og den anden kilde kan næppe være nogen anden end den tyske krønike. Men om han har benyttet denne i sin latinske form eller i en af de plattyske bearbejdelser, er et andet spørgsmål, som måske ikke kan besvares, ialfald ikke uden en nøjere undersøgelse af disse, og en sådan tillader forholdene mig ikke at foretage. For tidens skyld er der ingen ting i vejen for, at det kan være en plattysk form, der har været brugt, da bægge de plattyske tekster af den tyske krønike er ældre end rimkrønike-oversættelsen.

Hvad vi ser på dette sted, rokkes ikke ved de andre eksempler på fordærvet dansk tekst, som Holger Nielsen anfører. V. 1150 (Molb. v. 1738) er jeg tilbøjelig til med Brandt at tro på forrættthær som det oprindelige (sml. j. krøn.: ostendens quam injuste sibi Ringo rependerit; nam ab ipso rex factus non solum gratus sibi non esset, sed etiam sibi jam seni et cæcutienti bellum inferret etc., Gertz's udg. s. 316, 22 flg.), og at den plattyskes ændring af det fra tidlig tid forskrevne ord skyldes det lige foran stående: præter alias gentes. (Holger Niensens tredje eksempel oplyser intet, da vedkommende vers mangler i den plattyske rimkrønike).

— Siden her nu har været så meget tale om kål, kan det måske ved samme lejlighed bemærkes, at gartkoel (sål. hdskr.), som står nævnet i Thott 710 sammen med de rå kålstokke (Brandt s. 284.16), ikke er kål, men = mnt gartkonele 'Satureja' eller havetimidian, modsat veltkonele 'Serpillium' eller voldtimidian.

Marius Kristensen.

KONG HUGLEIKS DØDSAAR

I sin Afhandling i „Danske Studier“ 1918, S. 137, sætter H. V. Clausen Kong Hugleiks Fald i Frisland til 515, som det oftest sker. J. P. Jacobsen har i sin Oversættelse af Gregor af Tours (I 159) Aarene o. 525—30 og har aabenbart Ret, hvis ellers Fortællingens Indhold er korrekt. Den gaar nemlig ud paa, at Kong Theodorik sender sin Søn Theodobert med en Hær mod Hugleik. Theodobert var Hlodevigs ældste Søn. Hlodevig var først 486 20 Aar gammel, saa stort för kan Sönnen vel ikke være født. Denne kan igen ikke have været 20 Aar för ca. 506. Hvis en Søn af ham skal optræde som Hærfører, er det atter vanskelig tænkeligt för skal vi sige 526. Rimeligst bliver det, at man skal noget forbi dette Aar.

Da det er Danmarkshistoriens eneste virkelige Aarstal i de Aarhundreder, har Regnestykket nogen Interesse.

P. Severinsen.

ØLSEBYMAGLE—EGESLEVMAGLE

AF

P. SEVERINSEN

Poul Martin Møllers „Statistisk Skildring af Lægdsgaarden i Ølseby-Magle“ er bleven en Perle af Landsby-Skildring, men i sin Form er den Parodi paa et topografisk Uvæsen som Forfatteren har haft Kig paa i Litteraturen.

Vil man spørge om, hvad der da har givet ham Lysten til at parodiere, saa maa det være Sognebeskrivelserne, som enkelte Præster forsøgte sig med. Men der er i Virkeligheden ikke ret meget at nævne, navnlig, hvis man, som det er Skik, antager Beskrivelsen forfattet paa Kina-Rejsen mellem November 1819 og Juli 1821. Det maatte saa være Ting, han havde set inden November 1819. Da er da kun P. M. Nødskov: Thimgaard og Thim-Sogn, Viborg 1787; S. M. Beyer: Bringstrup og Sigersted, Sorø 1791; N. Blicher: Vium Præstekald, Viborg 1795; samt muligvis P. N. Frost: Vaarbasse og Heinsvig, Borris 1819.

Der er endnu en, som paa en noget tvivlsom Maade bærer Aarstallet 1819, og som jeg her vil ind paa, fordi jeg tror, Poul Møller har haft den for Øje. Men den har utvivlsomt ikke foreligget for Kina-Rejsen, saa jeg anser det for tvivlsomt, at Lægdsgaarden er bleven skildret for efter Poul Møllers Hjemkomst.

Bogen hedder: En | Antiquarisk og Statistisk | Topographie | over | Egitzlefmagle Sogn | og | Vester-Flakkeberg Herreds | Pastorer | med | toe gamle store Herregaarde | Borrebye og Basnæs | i | Sielland | Udgivet | af | Seyer Mahling Beyer | Sognepræst og Jubellærer, Provst | over Vester-Flakkeberg Herred, | Ridder af Dannebrog. | Slagelse | Trykt hos Peter Magnus. | I Titelbladets venstre Side staar der trykt: „Egitzlefmagle den 1ste Decembris 1820.“ Men i en Trykfejlsliste bag i Bogen er dette rettet til 1819. Dette er m. a. O. Manuskriptets Datering medens formodentlig Tryk-

ningen er sket 1820. Og selv om dette ikke er Tilfældet, er Tidspunktet for sent til at Poul Møller kunde se Bogen inden Afrejsen.

Provst Beyer var 1819 en Mand paa 79 Aar. Han havde 1768—1788 været Præst i Bringstrup og Sigersted og derefter i Egeslevmagle. Her sad han og blev en ældgammel Mand, der endnu i sit 97. Aar var Præst og døde 1839, 99 Aar gammel. I de sidste Aar lagde den høje Alder en Ærefrygt om ham, som han vist næppe ellers havde opnaaet.

I sine kraftige Aar i Bringstrup var han en meget virksom og for mange Ting interesseret Mand, som holdt meget af at skrive. Hans Skrifter gör dog et underligt forhjasket og snakkende Indtryk. Hans Sprog hænger daarligt sammen, og hans videnskabelige Tilløb viser en bristende Evne for virkelig Forskning. Paa den anden Side har han sin Opmærksomhed knyttet til, hvad der var fremme i Tiden, og det er altid noget. Men der er unægtelig noget berettiget i en maliciøs Bemærkning af hans Eftermand i Bringstrup, den skarpe Kantianer Jens Bindsbøll. Beyer har i Embedsbogen betroet Efterverdenen, at han har faaet tre Medaljer, deriblandt Landhusholdningsselskabets store Sølvmedalje for et indleveret Skrift om Jordegodsernes bedre Administration, — en af hans Kæpheste. Bindsbøll skriver underneden: „Gud veed, hvorledes Hr. Beier kunde vinde Medaille for Skrivter!“

Beyer var ivrig Landmand. Saa snart Loven af 1781 om Udskiftning var udkommet, satte han sig i Bevægelse for at faa Bringstrup Bymark udskiftet. Men det vilde Bønderne ikke. Han fik da 1782 Præstegaarden udskiftet, og denne Bedrift lønnes med Landhusholdningsselskabets største Sølvmedalje „af Cron Prindsens Haand med Gratulation“. Derefter fik han travlt med at inddige og indgrøfte Præstegaardslodden. Diger og Grøfter henligger endnu i det væsentlige urørt, og et ærværdigt gammelt Piletræ staar endnu som Minde om denne første Udskiftning paa Egnen. Jeg søger at frede det.

Under dette Arbejde gennemgravedes i November 1783 en lav Høj i Præstegaardens Vestskel paa Bakkekanten mod det brede Dalføre, hvorigennem Jernbanen nu gaar. Her stødte man paa en Oldtidsbegravelse, en Kvindegrav fra Folkevandringstiden. Dette gjorde Beyer til Historiker i stor Stil. Paa det modsatte Bakke- drag i Sigersted en Fjerdingsvej borte laa den saakaldte Kong Sigers Grav. Beyer fastslog, at dette da var Dronningens, lagt lige over

for Kongens, og at hun havde heddet Beren, og at Bringstrup var Berens Torp. Hans Börn begravede Dronningens Ben paa Kirkegaarden, og senere „restavrerede“ Bringstrup Kirkes Procurator Professor Abraham Kall hendes Brystspænde.

Beyers Fader og P. F. Suhm var Bekendte fra Ungdommen fra Næsbyholm. Det har maaske gjort sit til, at Suhm havde opfordret ham til at undersøge Oldtidsminderne i Sigersted. Nu fik han Kong Sigers Grav i Sigersted aabnet. Han fandt kun Kongens Hovedskal og regnede ud, at man ikke havde naaet at redde mere fra Slaget¹. Senere opdagede han, at den store Sten, der laa over, havde Runeindskrift over Kong Siger. En hel Del Höje i Bringstrup Sogn blev undersøgt med det samme, og han lavede sig sine Theorier med et Forsøg paa at skelne mellem Thinghöje, Offersteder og Begravelser. Han fik rigtignok en urimelig Masse Thingsteder i sine Sogne.

Her fik han Hovedstoffet til sin i mange Maader löjerlige Bog: „En geographisk-historisk og oeconomisk, physisk-antiqvarisk Beskrivelse over Bringstrup og Sigersted Sogne ved Ringsted med en tragisk Fortælling over disse Sognes förste Beboere og Folkeslæggt, i Henseende til deres Liv, Skiebne og sörgelige Tildragelser. Sorøe, 1791“.

Bogen var ret höjtideligt forberedt. Videnskabernes Selskab havde givet Tilskud til tre Kobberplader med Kort og Afbildninger af Oldsager. Og selve den store Suhm havde egentlig gjort Forhaandsreklame for den ved følgende Note i sin Historie af Danmark III, 29: „Af Professor Abraham Kall kan man snart vente sig en Beskrivelse udi det Kiøbenhavnske Selskabs Skrifter over de mærkværdigé Ting, som ved Hr. Beyer, Præst udi Bringstrup og Sigersted her i Sieland, er blevne opdagede udi Höiene af den Egn“. Det blev nu ikke Kall men selve Opdageren, der skulde afsløre Danmarks Oldtid i Kong Sigers Dage.

Og man maa sige, han har gjort det til Bunds! Alle Gaader er løste. Vi kan følge Habor og Signe rundt omkring i Sognene. Iøvrigt faar vi en i høj Grad økonomisk Sognebeskrivelse med Masser af Landvæsen og med Redegørelse for Sognenes Flora og Fauna og Klima. Den har sin Interesse nu bag efter, selv om man lidt maa smile. Interessen for Bondens Ve og Vel lægger

¹ Adresse-Avisen 1783 Nr. 239.

Varme over Bogen. Men allevegne farer han øjeblikkelig tilbage til Oldtiden ved hver Plet i Sognet.

Beyer fik ikke nogen god Presse. I „Kiøbenhavnske lærde Efterretninger“ 1792 Nr. 8 er der en udførlig Anmeldelse, som jeg antager skyldes Eftermandens Svoger, den senere botaniske Professor Hornemann. Beyers Botanik bliver haardt medhandlet. Bl. a. var Beyer kommet galt afsted med at omtale et saakaldt „Pebertræ“ i Præstegaardshaven. Som god Økonom havde Beyer brugt Frugten og anbefaler saaledes selv at avle sit Peber. Frugten har som bekendt intet med Peber at gøre men er et stærkt Bræk-middel. Men ogsaa om Samtiden skal Bogen være uefterrettelig. Beyer har rost Kirkebesøget, men Recencenten „har aldrig forefundet saa faa Tilhørere“. Oldforskningen faar ogsaa det glatte Lag. „Man maatte endog hellere have set, at han for sin Deel havde ladet de mange af ham opgravede Oldsager blive liggende i Fred, at de kunde have faldet i bedre Hænder“. Dette er unægteligt, men ganske vist er alle Høje forlængst sporløst forsvundne, saa naar vi nu overhovedet ved noget om dem, skyldes det Beyers dog ikke helt utydelige Fundberetninger. I „Kritik og Antikritik“ XI S. 119—128 er der en lignende hvas Anmeldelse. I Müllers Notae uberiores til Saxo tales der om hans „opdigtede Runeindskrifter“¹, og Svend Grundtvig gentager Spotten.² Der har nu i Virkeligheden været en Runesten, hvormom jeg henviser til min Afhandling om Sigar-Sagnets Stednavne hos Saxo, Aarbog for hist. Samf. f. Sorø Amt IV, 25. Men Slaget var tabt for ham, og Videnskabernes Selskab maatte til at meddele, at det kun var til Kobberpladerne, det havde bevilget 50 Rdl.³

Hvorvidt den herostratiske Side af denne Berømmelse har været Poul Møller bekendt og gjort sit til at gøre ham kritisk stemt, ved jeg ikke. Men der kan ikke være Tvivl om, at da han 1817—18 var Huslærer paa Espe, har han lært Beyer at kende. Espe ligger i Boeslunde Sogn, Nabosognet til Egeslevmagle, og Beyer var en flittig Gæst paa Herregaardene. I Befolkningens Erindring lever netop denne Side af hans Ejendommeligheder. Og selv om ikke saa var, kunde Møller vel nok have fundet ham. Det er næppe gaæet af, uden at Beyer har vist ham sit Hjertebarn,

¹ Müllers Saxo II, 200. ² D. g. Folkeviser I, 260. ³ Molbech: Vidensk. Selsk. Hist. 258.

Topografien over Bringstrup, og muligvis ogsaa talt om den, han havde forberedt. Poul Møller har da været belavet paa dens Komme og har nemt faaet den i Hænde. Ja Beyer har maaske foræret ham den. Han strøede rundt med Eksemplarer.

Selv havde Beyer vist ingen Følelse af at have brændt sig ved Bogen om Kong Sigers gamle Egn. I Bogen om Egeslevmagle henviser han selvfølende til den og begynder ogsaa her med frejdige Farter rundt i den fjerne Oldtid. Suhm anføres som Bevis. I de indledende „historiske“ Stykker er Stilen utrolig sløset og det hele udsvømmende og vævende. Men da han saa rigtig kommer til at skrive Topografi, er Bogen egentlig interessant trods alle dens Naiviteter. Det er en praktisk Mand der taler, staaende med begge Ben i Virkeligheden og med begge Hænder fulde af Virksomhed. Vi faar Rede paa Gudstjenesteforhold, Skolevæsen, Fattigvæsen og en Mængde Landvæsen. Han agiterer for skadeligt Vands Afledning, Æltetörv, Mergling. Af og til vanker et Knubs, hvor han har stødt paa Modstand. Og naar vi saa følger med den gamle Provst rundt i Provstiets Sogne, maa vi sige, det er en Mand, der har sine Øjne med sig. Kirkernes gamle Ting, gode Nutidsforanstaltninger, gamle Folkesagn, mærkelige Fortidslevninger, Lægedomskilder og deres Brug og dertil knyttet Kirkegang, gamle Rettigheder, — lidt hultertilbulter men dog livligt og anskueligt, føres os for Øje. Der er vist slet ikke saa lidt i Bogen, som Folkemindeforskningen kan bruge.

Alt dette kommer imidlertid ikke Lægdsgaarden ved. Der er intet Tilløb til at efterligne disse Ting hverken i Anlæg eller Stofbehandling.¹ Men i „Forerindringen“ tror jeg at finde det, som har givet Poul Møller det Puf, der skulde til for at faa Ideen. Poul Møller har maaske slet ikke læst mere.

Beyer var jo Sjællands eneste Sognetopograf af denne Art, og han var begejstret for denne Sag. I Fortalen til Bringstrup-Bogen siger han meget fornuftigt, at „ethvert Sogn vist indeholder noget Nyt, Vigtigt og Mærkværdigt om Et og andet, der fortjener Opmærksomhed og kan bidrage til en udbredt Kundskab om vort Fædreland“, ligesom han forsvarer sine medtagne Smaating med, at „Naglen i Huset er lige saa nødvendig som Bielken“. Men som praktisk Mand vil han have Sagen organiseret:

¹ Om der kunde kommet saadanne Ligheder, er ganske vist uafgørligt. „Lægdsgaarden“ er aabenbart ufuldført.

„Ikke for vel kan man lære at kiende sit Fædreland. Ikke ved bedre Leilighed kunde det skee, end ved slige Beskrivelser over ethvert Sogn, som jeg troer almindelig kunde bedst udarbeides af dets Præst, og hvortil Opmuntringer og en liden Understøtning meget vilde bidrage“.

I Bogen om Egeslevmagle har han en meget mere ordrig og veltalende Lovtale over samme Tanke. Han ser Guds Gerning i, at Kulturen har sejret over Ødemarken, og derfor skal det skildres. Og saa udvikler han med saare mange Ord, hvorledes en Regent, en Statsmand, en Theolog, en Naturkyndig, en Købmand, en Rejsende, — „kan umuelig undvære saadanne Beskrivelsers ypperlige Videnskab“.

„Kort, Stæd-Beskrivelser, mindre eller større, tjener alle Mennesker, af hvad Stand de er, til nyttig og behagelig Tidsfordriv at læse, lære og vide. Og er Topographien saa nyttig, behagelig og nødvendig for en Stat, var det at ønske, flere Kyndige af Fædrelandets Venner vilde opstaae og samle locale og politiske Efterretninger ved at biedrage dertil. Ingen tænke, jeg er saa forfængelig og daarlig at troe, jeg ved denne liden Pjece har virket noget stort dertil. Nei her maatte større Erfarenhed, større Kundskaber, større Færdigheder, end jeg besidder. Imidlertid vilde jeg ønske, at mine Brødre vilde prøve herpaa og gjøre det bedre end jeg; thi mange Bække smaae gjøre en stor Aae; af mange Pastorats Beskrivelser kunde maaskee i Tiden udkomme *volumina* af Topographier“.

Beyer har jo Ret, men han har taget Tonen for højt. Den pompøse Fortale virker som et Kæmpehoved til en alt for lille Krop. Og jeg tror, at Læsningen af det sidst anførte med dets Fremtidsperspektiv har faaet Skælmen op i Poul Møller.

Thi begynder han ogsaa sin statistiske Skildring med *Prolegomena*: I de største geografiske Lexica søger man forgæves Ølseby-Magle. Geograferne gör bare Udtog af hinanden, saa det bliver magrere og magrere.

„O I Kortsynede! Hvis I klart indsaa det uendelige Omfang af en Videnskab, der ej er bragt til Fuldkommenhed, saa længe der staar en Ledstolpe paa Vejen eller en Stenkiste paa Marken, som ej er optaget deri, da vilde I jo för jo hellere begynde at arbejde efter en mere udstrakt Plan. Jeg gör nu her Begyndelsen med den største Lodsejers Bopæl i Ølseby-Magle. Følger mit

Eksempel; da kunne vi engang her eller hisset opstille vore *Volumina* ved Siden af hinanden, som Tomer af et klassisk Værk; da faa vi et corpus geographicum, der vil blive Verdens ottende Underværk“.

Jeg synes, der er en skælmsk Genklang af Beyers Program. Og skal man lede efter et Forbillede, der kan have foranlediget denne Travesti, er det vel heller ikke let at finde noget andet, oven i Købet noget, der ligefrem har ligget paa Poul Møllers Vej.

Poul Martin Møllers og Seyer Mahling Beyers *Volumina* kom ikke til at opstilles Side om Side. Men Berøringspunktet inellem dem bør alligevel være kendt. Beyer har maaske dog en lille Smule Medskyld i et uddødeligt Værk i den danske Litteratur.

EN FORGÆNGER FOR I. M. THIELE

AF

J. W. S. JOHNSON

Begrebet *Folklore* er opstaaet i vor Tid. Spredt omkring i Haandskrifter af enhver Alder og af alle mulige Arter findes folkloristisk Materiale optegnet, ikke som Resultat af nogen Indsamling, men fordi det var noget, som man lejlighedsvis kunde faa Brug for. Derfor er det ogsaa umuligt at fastslaa, hvem der har været den første, der hertilands har gjort Indsamlinger af denne Art. Man skrev jo ikke ned med Henblik paa de kommende Slægter, men tænkte kun paa sig selv, og ingen overvejede, hvad der maaske kunde faa Værdi en Gang senere hen. Begrebet „Folkeminder“ vokser sig jo større fra Dag til Dag og omfatter vel nu al mundtlig Overlevering om Liv, Sæd, Skik og Anskuelser i gamle Dage. Men Udgangspunktet, Folketroen, „de overtroiske Meninger“ udgør i vore Dage kun en lille Del af det store Samlebegreb. Og dog er de ængstlige Sinds Støttestav — de overtroiske Meninger — tillige den Tryllestav, der aabner nye Vidder for den, der forstaar at se og at høre.

Ingen forstod det bedre end I. M. Thiele, der nok herhjemme almindeligt regnes for at have været den første, der har foretaget systematiske Indsamlinger af denne Art. Hans Arbejde er vel kendt og det vides ogsaa, at han mente at være kommet lovlighedsent til, det var de efterladte Aks, han samlede op fra Marken. Meget var allerede forsvundet. Det vilde derfor have sin store Interesse, hvis man kunde paavise systematiske Indsamlinger, foretagne før Thieles Tid, og en Forgænger har han haft, idet Gerhard Kempe har indsamlet norske Folkeminder næsten et halvt hundred Aar før Thiele tog fat.

Desværre kan jeg intetsomhelst oplyse om hvem Gerhard Kempe er. Ikke en eneste personlig Oplysning om ham har jeg. Kun ved jeg at han var dansk og at han har været i Norge, hvor

det daglige Liv har forekommet ham saa forskelligt fra det danske, at han har optegnet, hvad han kunde faa at vide om Sæd og Skik og om den graa Hverdags Overtro¹.

Navnet Kempe er imidlertid ikke ganske ukendt i Danmark. Den 11. August 1691 blev nemlig en Landefarer, der hed Johannes Kempe, udvist her af Riget. Han stammede fra Hamburg og havde i trekvart Aar opholdt sig uanmeldt i København, han havde taget Folk i Kur imod Bartskeerlavets Privilegium, havde indført og solgt udelige Medikamenter og to forargelige tyske Bøger (af Chr. Thomasius i Halle)². Om der er Slægtskab mellem de to Personer, lader sig ikke afgøre. Forskelligt tyder derimod, bl. a. at Gerhard trods sit tyske Fornavn skriver rent dansk.

Da Gerhard Kempe, som det straks skal ses, har efterladt sig nogle medicinske Optegnelser, kunde der være en Mulighed for at han har været Læge eller Præst, men han findes hverken nævnt hos Carøe eller Wiberg. Hans Livsstilling kendes altsaa ikke, men det kan bevises, at han har været en for sin Tid ualmindelig Mand, med vaagen Interesse for hvad der var mærkeligt.

Manuskriptet Ny k. S. 2356. 4°, indeholder en Del Notater af ham. Bindet er et Samlebind fra det 17.—18. Aarhundrede, mest optagende Receiptsamlinger og andre medicinske Smaatekster, af hvilke enkelte nok er værd at lægge Mærke til; men den Side af Sagen skal ikke omtales her. Kempe har øjensynligt optaget et større Indsamlingsarbejde, for paa Side 31 findes en Titel, der lyder:

Antiquiteter med Udtog af gamle Breve, Documenter,
Inscriptioner, Epitaphia etc.
samlet af G. Kempe.

Dette Afsnit omfatter [p. 32—36]: Norske Bonde-Tro, en Copie af Dronning Lovises Brev til Magister Jens Juul, Hr Amund Barkow, Hr Thomas von Westen / Hr Nicolaus Engelhart, Hr Peder Strøm, Hr Mentz Ascanius af Tydsk paa Dansk oversadt (Kiøbenhavn d. 16 Okt. 1715). Endvidere en magisk Kvadrat, Sator-Formlen og En artig Konst at sige en anden strax huad Facit skal blive af en Rad af ham op-

¹ Hr. Arkivar Finne Grønn, Kristiania, meddeler mig, at han forgæves har eftersøgt Gerhard Kempe paa alle de Steder og i alle de Samlinger, hvor det kunde tænkes at hans Navn vilde forekomme.

² Sjæll. Tegu. S. 244.

sadte Tall. Det slutter med En poetisk Drøm om Kong Christian den 7des Løkkelige Regering (trykt 1766 hos Berling).

I Bindets Slutning findes en anden Række Optegnelser af Gerhard Kempe. De fører Titlen: Adskillige oeconomiske, naturlige og medicinske Anmerkninger og Observationer samlede af Gerhard Kempe 1762. Det er medicinske Recepter, delvis af dansk Oprindelse, og Husraad af meget forskellig Art (at fordrive Mus, at forfinne Kobber og Messing o. m. a.).

Af disse forskellige Stykker er det det om den Norske Folketro, der har størst Interesse, ikke mindst fordi det indeholder systematiske Optegnelser af Folkeminder, nedskrevne meget tidligt, antagelig omkring 1760. Indledningen med dens kuriøse Skrivefejl kunde maaske tyde paa at det hele, ligesom nogle af de senere Afsnit, var en Afskrift. Dertil er kun at sige, at jeg ikke har kunnet finde Originalen, og at sagkyndige, som jeg har spurgt til Raads, heller ikke har kunnet paavise en saadan. Den haandskrevne Tekst lyder:

NORSKE BONDE TRO.

Den kiær elskende Læsere til Efterretlighed og Primstafven til Forbedring er efterfølgende ved en troeværdig Valdars Beretning |: som udi 19 Aar i een Sommer havde været Skov-Rider paa Vandet Mjøsen og Vice-Admiral udi Fillefjeld |: til sammen skrevet efter som han sagde det ofte at have forsøgt og i Sandhed saaledes befunden.

1. Er det Maneer og holdes for et vist Tegn dersom tvende tillige opsadde en Hest eller gjør Slæden færdig, da kand den Reisse uden Skade ei bringes til Ende.
2. Saaer nogen Hampe-frøe det første Aar han bliver gift, vil gjerne følge, at han i sit Ægteskab lægger sig efter fremmede Quinder.
3. Den Dag nogen om Vaaren saaer sin første Sæd, af hvad Slags Korn det og være kand, skal han ei noget lade komme fra Gaarden; beeder end fattige Folk om Almisse, skal det ei udgives, thi de meene, at der da den Sommer legger sig smaa Fluor og U-tøj paa Kornet, som det opæder.
4. Naar nogen flytter fra en Plads til en anden, eller og til sin Fæste-Møe, da maa Katter, Spinde-Rokke og Høns ikke medfølge.

5. Haver Mand-folket deres Trøje paa, naar Jorden pløyes, da bliver saadant Veir, naar Kornet skjæres, at de og maa have den paa.
6. Holder Skjeren |:Skaden:| sig udj Engen, naar Høet slaaes eller handles, ventes got Veir, men kommer Kragen, ventes ont Veir med Regn.
7. Juule Dag, Langfredag og Paaskedag skal Fæet ikke ukladis eller gives Drikke, thi hvem det gjør holder sit Fæe den Sommer stille gaende paa Marken i den Sted, de som det ikke vil gjøre, ofte maa hente deres Fæe langt borte paa fremmede Marker.
8. Onsdagen i Fastelavns Uge, som kaldes Aske Onsdag, maa Lys ei tændes eller brendes, thi hvo sig derfor ey vogter, maa ofte det Aar imod sin Villie baade tænde og brænde Lys.
9. Skjærtorsdag maa ei hugges med Øxe, thi flyve Sponerne over Fæet, bliver det sygligt, træder Fæet paa dem, bliver det halt.
10. Paaske Dag maa Ilden ei tilig optændes, thi hvo da først gjør Varmen op, med den Gaard haver onde Mennisker og Troldfolk deres Villie det Aar.
11. Søndagen førend Fæet kommer til Sæteren skal alle Sæter-Jenterne ride til Kirke og høre Guds Ord, det giver dennem god Løkke i Sæteren og Søndagen efter at de igjen ere hjemkomne af Sæteren, skal de iligemaade ride til Kirken, fordi de deres Forretning vel haver forstaaet og bestilt.
12. Legger en Hund sig langs efter en Fjæl paa Stuegulvet og render Hovedet mod Dørren, da kommer snart Liig af den Gaard eller Hunden dør.
13. Den Dag nogen haver Bryllup vil de gjerne have Regn-Veir, enten til eller fra Kirken, om det er Sommer og om Vinteren Snee, thi de meener, det betyder Rigdom, dog vaade Klæder faaer de først.
14. Ei maa nogens ride-Sporer legges paa Bordet eller andet steds, hvor surt Brød handlis, thi hvilken Hest dermed stinges, paa hannem bulder det op og lægis langsom.
15. Første Rug, man om Sommeren seer staa i Dreig |:Blomster:| skal man Dreigen af eet Ax eller tre tiendes afstryge og opæde, saa er man det Aar frie fra adskillige Febrer. Den

samme Kraft haver og tre Jordbær af de første, man seer, naar de tiendis bliver fortæret.

16. Naar nogen tilsammen troeloves og man da haver en nye Rem hos sig, og med det samme Præsten beder dennem give hverandre Hænder, da drager en Knude paa Remmen, saa kand Brudgommen ikke blive i Stand til at fornøye sin Brud, saa længe den Knude er tildraget, det samme gjøres ogsaa med et nyt Laas om det tilslaaes paa samme Tid.
NB. Haver han tilforns leegt i Huule med Feste-Møen, hjælper det intet og Konsten er omsonst.
17. Bæres Ild Huse imellem, skal tages reene Gløer og dem med lit Salt overstrøe, da skal af den Varme ingen Skade komme.
18. Med Haandteen maa ei spinde imellem nogen Karls Been, skeer det, skal han strax tage Snellen og Rokken og kaste paa Varmen at opbrændes.
19. Staar eller sidder nogen frugtsommelig Qvindes Person for en Skorstens Ild og varmer sig, da maa man ikke gaae imellem hende og Ilden, thi hendes Livsfrugt bliver vindøyet eller skeeløyet.
20. Den anden November, som kaldes alle Sjæle Dag, da vil norske Quindfolk ikke spinde, thi de meener, at det Garn bliver ikke sterkt og vævis det blant andet Garn, fordervs det hele Støkke Lerrit.
21. Behøves noget Gewehr, skal det af Qvinde folk ei frembæres eller annammes, thi kommer man i Klammerie, kand den, det haver, sig ei den Gang forsvare, men faaer Skade af sin Vederpart.
22. Naar Brudfolk i Kirken sammen vies bør Klokkeren imidlertid have god Opsyn, at ingen Hunde sammenkommer at bides, thi det i Gjestebudet foraarsager stor Klammerie.
23. Naar nogen bliver gift, maa han have i god Agt paa hvad Tid om Natten, han tager sin Hustrøe i Favn, at det hende vel behager, thi skeer det om Quelden, sover hun det bort, skeer det om Midnat, drømmer hun det bort, men skeer det om Morgenen meener de det giver hende Løstighed den ganske Dag, saa hun beflitter sig i Betimelighed paa en god Frokost at have i Beredskab saasnart (og mueligt før) Manden staar op af Sengen.
24. Første Padde Leeg Qvinde Kjønnen seer om Vaaren skal de

tiendis tre Gange blæse paa, saa kand de det Aar vel rede eller gree Garn, som er bleven u-greet.

25. Naar der først skal tagis af en Høelade, maa det skee i Maanens Tilvext, thi Høet da bliver drøyt og forslaar længere, helst naar der tagis kun lidt af.
26. Naar smaa Fuglene om Vaaren nedhakker de smaa Grane-Riis, vendter et got Aar; men nedhukker de store Knopper [Gran-Kougler] ventes et ont Aar.
27. Galer Hanen usædvanlige Tider om Aftenen eller om Natten skal strax findes paa hans Fødder: ere de kaalde kommer der snart Liig af Gaarden; men ere de varme, raader, at man seer vel til Ilden og bevarer den, thi da er Skade-Ild at forvente, men galer han u-sædvanlige Tider om Dagen, sønderlig nær ved Stue-Dørren, da er best at man visiterer Øltøndens Forraad, thi da kommer fremmede, som koldt Øll kand fordrage. Og saa mange Høns Hanen haver med sig, saa mange løstige Gjester kommer til Gaarden den Dag.
28. Afbrender nogen Gaard i Maanens Aftag ved Skade-Ild, meenes Manden bliver en Stakkel, saa længe han lever, men afbrender den i Maanens Tilvext, meenes han bliver hovetriig Mand igjen, førend han dør. Desligest dør en Mand fra sin Kone i Maanens Tilvext, bliver hun igjen snart gift.
29. Hvilken Qvinde, som vil have flittige Høns til Eg at verpe, da skal Hønen legges, naar de vilde Fugle i Skoven udlegger, thi af de Kyllinger bliver gode Eg-Høns.
30. Der findes nogle Folk i Norge som i Tellemarken, Hallingdalen, Valdars og ellers overalt tilfjelds, hvilke sig indbilder og stadig troer, at ingen Mand har Løkke til Riigdom at samle, førend han har dræbt tvende Mennisker og derfor bødt til Arvingerne og Kongen, saa bliver han først en agtendes Mand.
31. Naar nogen vil gjøre et nyt Fisker-Redskab, skal derpaa begyndes om Søndagen, mens Messe holdes i Kirken, da haves med det Garn god Løkke til Fisk.
32. Naar Brudfolkene fra Kirken hjemkommer i Bryllupsgaarden, skal Brudgommen trende Gange omride sin Hest paa Gaarden, førend han afstaar og Bruden skal selv afspende Sadel[g]jorden paa den Hest, hun haver ridet, om det er Sommer, men om Vinteren vender Brudgommen sin Slæde tre Gange paa Gaar-

- den, førend han afstaar og Bruden fratager den eene Skaag fra den Hest, som var for hendes Slæde og kaster den imod Jorden, det meener de, giver dennem god Løkke til Fæe, og Bruden, naar den Tid kommer, lette Barselsenge.
33. Det Nye St. Michels Dag udi indfalder, eller og om den falder i Næen, da det Nye, som næst derefter tendes [Glubs-Nyet kaldes] da vil de Norske ikke slagte eller holde Bryllup, thi de sige, at hvissom i det Nye slagtes, forsvinder i Kaagningen der halve Deel og de som da holder Bryllup haver ingen Løkke med hverandre.
34. Naar U-dyr noget Kreatur nedlegger, og Ryggen af det vender i Nord, naar U-Dyret er bortgaaen, da vil Skjøtterne ei vaage over Aadselet, thi de sige, at han kommer der ei meere til, men vender Ryggen af Aadselet i Synder, vaager de gjerne og er forsikret, at U-Dyret kommer igjen.
-

LIDT OM HENRIK HARPESTRÆNGS LÆGEBOG

AF

POUL HAUBERG

BLANDT de Værker, man mener Henrik Harpestræng har forfattet, nævnes en Lægebog, hvori Sygdommene efter salernitansk Mønster er ordnede fra Hoved til Fod, en Orden, der ogsaa genfindes i mange udenlandske Lægebøger fra Middelalderen. For denne Antagelse taler de mange, næsten enslydende Afskrifter af en saadan Bog, hvoraf flere i Indledningen (eller Afslutningen) nævner Harpestrængs Navn. De vigtigste af de Haandskrifter, hvori Lægebogen eller Brudstykker deraf forekommer, er følgende:

- I Thottske Saml. 710 4to.
- II Ny kgl. Saml. 314b 4to.
- III A. M. 45 4to.
- IV A. M. 819 4to.
- V Gl. kgl. Saml. 3487 8vo.
- VI A. M. 188 8vo.

Af disse er de tre første godt kendte og nævnt adskillige Steder, medens de tre sidste næppe tidligere har været Genstand for nærmere Undersøgelse. Da samtlige Afskrifter af Harpestrængs formentlige Lægebog antagelig engang under eet bliver udgivne, vilde det være overflødigt her at aftrykke dem fuldstændigt, og jeg vil derfor indskrænke mig til enkelte Stykker af dem.

Følgende Forkortelser bliver anvendte:

- A Harp.* = Afskriften af Harpestrængs Urtebog i Thottske Saml. 710 4to.
- B Harp.* = Afskriften af do. i Thottske Saml. 249 8vo.
- C Harp.* = Afskriften af do. i Ny kgl. Saml. 314b 4to.
- S Harp.* = Stockholms kgl. Bibl. K 48.

K Harp. = Ny kgl. Saml. 66 8vo.

Harp. = Harpestrængs Urtebog i Almindelighed, naar Afskrifterne er enslydende.

Chr. P. = Christierns Pedersens Lægebog. Malmø 1533.

Romertallene henviser til Afskriften af Lægebogen i de her nævnte seks Haandskrifter.

I Thottske Saml. 710 4to.

Foruden flere andre Værker forekommer heri den ældste Afskrift af Lægebogen, man kender; den er skrevet i første Halvdel af det 15de Aarh. og findes p. 25—41. Haandskriftet er tidligt blevet defekt, idet et Læg (p. 28—37) er bortkommet; dette er dog erstattet med et andet fra samme Aarh.'s sidste Halvdel. De sidste Blade i dette nye Læg er udfyldt, delvis af samme Haand, med Stof, der ikke har haft noget at gøre med den oprindelige Tekst, hvilket fremgaar af det gamle Register, som afslutter Lægebogen. Selve denne ender med det ofte citerede Slutningsskrift, hvori Harpestrængs Navn forekommer (se senere).

Afskriften heri er sikkert bevaret nogenlunde i den oprindelige Form; den begynder med forskellige *diætetiske Forskrifter*¹, dernæst følger en Del *Aareladeregler*², om *Kopsætning*² og *Badstue*³ samt Afsnittet: „*Hwa som wil lækædom tel løsn taghæ*“³, hvorefter selve Lægebogen begynder.

Angaaende Kilderne hertil nævnes i denne Afskrift: „*constantinus | galienus | henrik harpæstreng*“, men i et andet Haandskrift (VI) desuden Avicenna og Dioskorides; af disses Værker er dog Harpestrængs Urtebog fornemmelig benyttet.

Følgende Kapitler viser Bogens Indhold:

p. 28 b:

⁴ For howith werk ær bæst at haffue dyll bach j howeth⁴ ⁵ ffor thet sammæ dugher kronæ giorth aff jern vrt oc sat vppa howit for thy hon tagher burt all ho⁶ werk⁵ ⁷ ffor thet sammæ dugher ra kal oos ladden j næsæ⁷ ⁸ for thet sammæ dugher oos aff purløgh draghen vp j næsæ ther man goor at sowæ⁸ ⁹ ffor thet sammæ dugher weybredhe støt

¹ delvis i III. ² = II, IV og S Harp. ³ = II, S, K og B Harp.
⁴⁻⁴ = II, IV og delvis Harp.; herefter i II: „Item ysop saadhen oc laght hed paa hoffweth“; dette mgl. de øvrige Steder. ⁵⁻⁵ = II, IV og Harp. ⁶ læs: howeth. ⁷⁻⁷ = II, IV og Harp.; dog har II urigt.: rødlog. ⁸⁻⁸ = IV, delvis Harp., afkortet i II. ⁹⁻⁹ = II og IV; mgl. Harp.

oc giort plaster aff meth hans eghit wain⁹ ¹ for thet sammæ dugher pol-
leye lacht vnder howit nædhen øræ¹ ² for thet sammæ dugher wethbænde
oss blændeth meth gammelt flæsk oc smøriæ howith ther meth² ³ for
thet sammæ dugher hwidh lægh støt meth thredings peperkorn oc smøriæ
ther meth som werkin ær³ ⁴ ffor thet sammæ dugher hwidæ læghs blath
støth meth will lagd with øræ⁴ ⁵ ffor thet sammæ dugher vm man tagher
aloe oc kool os oc giorth ther aff ænsæ thre bønæ oc giwer them at
ædhæ the ther howeth werk hauer forthy at han forgaar⁶ sielden howit
werk eller aldrich⁵ ⁷ ffor thet sammæ dugher celidonia laden innen næsæ
thet hielper howeth fast⁷ ⁸ ffor thet sammæ dugher wethbende oos blænd
meth oliæ oc meth ædikæ oc ladhen innen næsæ⁹ tha hielper thet j
stædh⁸⁻⁹

¹² For¹⁰ then ther ¹¹ then fallinde soth haffue¹¹ tha dugher hiorta
horn brænd til puluer oc drucket meth win hwo som ydhelighe giffuer
sinæ børn reffue¹³ hiartæ at ædæ tha fange the aldrich fallinde sot for
thet sammæ dugher horsæ mielk¹⁴ drocken¹² ¹⁵ ffor thet sammæ dugher
vm man steghe wædhræ lungæ oc tager thet ther dryber aff oc giffuer
them j drik¹⁵ ¹⁶ ffor thet samme dugher raffne æg drucken¹⁶ ¹⁷ ffor thet
sammæ lobæ¹⁷ ¹⁸ ffor thet sammæ dugher storkæ mœgh giffuet them j watn
at drickæ¹⁸ ¹⁹ Item e mædhen man bar bæltæ aff wiffue skin tha fanger
han æy fallinde sot¹⁹ ²⁰ Thet førstæ jn man falder j broth tha [skal] man
taghe en hund oc taghe hans gallæ oc giffue then ther pinæn hawer²⁰
²¹ ffor thet sammæ dugher vm man hængæ pîretrum vm hans hals²¹ ²² ffor
thet sammæ dugher ower allthing vm man tagher en frøth oc flecker
henne at ryggin²³ meth en kniff oc tager (29a) wd henne løffuer oc
swøber henne j et kolblath oc brenne henne sidhen til puluer jnnen en
ny lerpottæ oc swa scal man taghe thet puluer oc giffue thet hannem at
drickæ jnnen goth win ther j broth faller dugher thet forstæ synnæ tha
scal man swo tidher gøre e til han hæthre fanger²² ²⁴ for wisse tha
hielper thet²⁴. ²⁵ Thet sighes oc for wissæ at hwo the hellighe iij kon-
ningers naffn a sik bær ther j kolnæ ligge som ær jasper melkior baltar
tha hielper thet oc storlighe for then soot²⁵ . . .

¹⁻¹ = II, IV og delvis Chr. P.; mgl. Harp. ²⁻² = IV, der dog har: ved-
bredhe; delvis Chr. P.; mgl. II og Harp. ³⁻³ = II, der har: tretthen peber-
korn, IV og Chr. P.; mgl. Harp. ⁴⁻¹ = II, IV og delvis Chr. P.; mgl. Harp.
⁵⁻⁵ = IV, delvis II; mgl. Harp. ⁶ IV: fanger. ⁷⁻⁷ = II, heri er dette og
det foregaaende Raad ombyttede, IV; mgl. Harp. ⁸⁻⁸ = II, IV og delvis Chr.
P.; mgl. Harp. ⁹⁻⁹ mgl. II; IV har: thet hielper mœgeth. ¹⁰ I Marginen
herudfor findes med ny Hd. et Raad, der stammer fra Chr. P. ¹¹ IV: brad-
falling er. ¹²⁻¹² = II, IV og Chr. P. ¹³ IV: raffnæ. ¹⁴ IV: mœgh. ¹⁵⁻¹⁵ = II
og IV. ¹⁶⁻¹⁶ = II, IV og Chr. P. ¹⁷⁻¹⁷ = II: haræ løbæ; mgl. IV. ¹⁸⁻¹⁸ = II,
IV og Chr. P. ¹⁹⁻¹⁹ = II samt IV, der har: vglæ skind. ²⁰⁻²⁰ = II og IV.
²¹⁻²¹ = II og Harp., mgl. IV. Herefter findes i II: Om mand dricker coriander
oos tha hielper thet. ²²⁻²² = II og IV. ²³ II og IV har: bagghen. ²⁴⁻²⁴ mgl.
II og IV; herefter i IV: Ffor thet sammæ dwgher lamme blodh drucket meth wiin.
Dette har ogsaa Chr. P., der tilføjer: siger Auicenna. ²⁵⁻²⁵ = II; anderledes i IV.

Paa denne Maade fortsættes, idet Raad fra Harp.'s Urtebog er blandet med de udenlandske Mestres Lærdomme. Adskillige af de ikke-Harpestrængske Raad genfindes i tyske middelalderlige Haandskrifter, men at de skulde være tagne herfra i Stedet for at være direkte oversatte fra Originalsproget, er der ingen særlige Tegn paa i denne ældste Del af Haandskriftet; derimod findes i Slutningen Brudstykker af tyske Lægebøger, der kendes fra mange tyske Haandskrifter, ligesom enkelte Kapitler af Chr. P.'s Lægebog er ordret afskrevne.

II Ny kgl. Saml. 314^b 4to.

Haandskriftet er fra sidste Halvdel af det 15de Aarh., og Lægebogen heri findes efter en Afskrift af Harp.'s Urtebog. I Begyndelsen stemmer den ganske godt med I, men er dog langt vidtløftigere, idet enkelte hele Kapitler er tilføjede, og andre er forøgede med en Del Raad, hvorved flere er svulmede op til det dobbelte. Efter p. E III a hører delvis Raadene fra I op, men dog findes endnu senere enkelte Kapitler spredt rundt om, der svarer til Teksten i I; det sidste Stykke herfra er afskrevet p. G II.

I den øvrige Del af Bogen findes mange Steder, der er oversatte fra Tysk, hvilket giver sig tilkende ved mange tyske Ord og Stavemaader, f. Eks.: ansicht — beweritze — honnigeseem — clesse frø — peberwort — schafft — vnderstunden o. s. v. Endvidere genfindes hele Stykker i tyske Haandskrifter, f. Eks. nogle Raad mod Kvindesygdomme (p. L VIII), der forekommer adskillige Steder bl. a. hos Pfeiffer, Zwei deutsche Arzneibücher aus dem 12 und 13 Jahrhundert. (p. 24—25).

Af Kapitler, der intet har at gøre med Lægebogen i I, findes mange rundt omkring, f. Eks.: Om Brændevin — Kræft — Cardio benedicta — et plattysk Rim om Kongen af England — et ganske kort Stykke af Aristoteles's Brev — om Vægt — „Bartholomeus boegh oc dicht“ o. s. v.

Selve Lægebogen begynder ligesom I med Kapitlerne om Aareldning, Kopsætning, Badstue og Lægedom til „løsn“; derefter inddeles ogsaa denne i Begyndelsen fra Hoved til Fod.

Følgende Stykker viser dens Indhold:

p. C IXb.

Ffor løssn

¹Hvo som haffwer diger løsn tha dugher dialtæ rod sodhen oc drucken thet hwn sywdes j¹ ²Item dugher then melk ther bwckæ talyæ sywdes j. Item dugher om koppæ settes paa bwg Item dugher sodhnæ bønær j ædickæ oc ædhæ thet oc gøræ plaster aff them for nædhen wedh² ³Item duger pæræ sodhen j ædickæ³ ⁴Item tor thet sammæ duger coriander frø om man dricker thet⁴ ⁵Item for thet sammæ duger bleghæ tha bindher thet liiff⁵ ⁶Oc thet watn man sydher pæræ j Duger oc koelstok steegt vnder nædhen askæ oc ædher man hannem tha bindher thet liiff⁶ ⁷Item ædher man kaal giort aff skreppæ⁷ ⁸Item løwæ aff kyth eller aff haræ giffweth meth musth aff veybredæ thet bindher storligæ scøth⁸ ⁹Ffor thet sammæ duger brwn walmwæ oess oc hwn drickes⁹ ¹⁰Duger ocsaa bønæ mel¹⁰ tynt oc degnet¹⁰ meth eggæ blom-mæ¹² giwæ thet at ædhæ fastindæ¹⁰ ¹³Item offwer al ting om man tager koo melk oc sywder hennæ (C Xa) meth glohedhæ stenæ eller glokedhæ iern oc giffwer hannem thet at drickæ¹³ ¹⁴Dricks merkæ oess meth ædickæ oc watn tha dwgher thet for meghen løssn¹⁴ ¹⁵Item oxæ maryæ sodhen met melk oc hwedæmel: swo som auicenna¹⁶ sigher tha skal man enghen lægedom giffwæ for digher løssn før¹⁷ han er kald¹⁵ ¹⁸Item kaal blomsther giffuet tøsswer om daghen Item gamel olyæ oc salt syw them thel sammen ind thet thyckner¹⁸ ...

De følgende Raad i dette Kapitel stammer næppe fra den Harpestrængske Lægebog; de findes ikke hos Harp. eller i I og IV.

(D VIa).

Ffor sywgh lewær

¹⁹Pewer duger for syug lewer¹⁹ ²⁰Oc mwskat²⁰ ²¹Item for thet sammæ duger ingefær²¹ ²²Oc porss²² ²³Item syudes moræ rødher meth viin oc lith honnig thet hielper om man thet dricker²³ ²⁴Merkæ duger weth sywg lewer oc dragher fran²⁵ nætthe²⁴ ²⁶Oc merkæ frø er bæsth ther foræ²⁶

¹⁻¹ = I og IV; mgl. Harp. ²⁻² = I, IV og Chr. P. ³⁻³ = I; mgl. IV ⁴⁻⁴ = Harp.; mgl. I og IV. ⁵⁻⁵ = I og IV. ⁶⁻⁶ = I, IV og Chr. P. ⁷⁻⁷ = I, IV og Harp.; anden Orden i I, hvor Stykket kommer efter ²⁻². ⁸⁻⁸ mgl. alle Steder. ⁹⁻⁹ = I og Harp.; mgl. IV. ¹⁰⁻¹⁰ = I og IV. ¹¹⁻¹¹ I og IV har: thiwr̄t oc t̄mpret. ¹² = IV; men I: ædikæ oc blomæ. ¹³⁻¹³ = I og IV. ¹⁴⁻¹⁴ = Harp.; mgl. I og IV. ¹⁵⁻¹⁵ = I og IV. ¹⁶ IV urigt.: Nicania. ¹⁷ IV urigt.: for̄thi ath. ¹⁸⁻¹⁸ = I og IV. ¹⁹⁻¹⁹ = I, IV og Harp. ²⁰⁻²⁰ = Harp.; I og IV har: ffor thet sammæ duger muscatæ thet styrker oc mygheth lewer. (I). ²¹⁻²¹ = I, IV og Harp. ²²⁻²² mgl. Harp. og IV; I har: Pors styrker mygheth lewer oc thet først aff mylt. ²³⁻²³ = VI og Harp.; mgl. I. ²⁴⁻²⁴ = Harp.; mgl. I og IV. ²⁵ B Harp. ligesaa; de øvrige: fram. ²⁶⁻²⁶ Føjllæsning; Harp. har: mærkæ frø thæt gør hæftæ. (S Harp.).

(D Vlb).

Ffor sywgh nyræ.

¹Pæthersilia dwgher for werk j nyræ Drikes veybredhæ oess thet dwger for werk j nyræ Syudes holtzyrt blad meth viin thet dwger for nyræ werk Stampes² malyrt meth ædickæ och drickes thet hielper¹
³Item er nyret hart leg malyrt weth³ ⁴Dricker man grøn persiliæ frø oess eller tempærere frøet meth andhen drick thet hielper Sywdher man hollyrt bladh meth viin oc leggær weth nyræ thet hielper for werk⁴ . . .

Af de her aftrykte Stykker ses, at Kilderne her fortrinsvis har været de samme som til Lægebogen i I.

III A. M. 45 4to.

Egentlig burde dette svenske Haandskrift ikke have været medtaget her, eftersom de øvrige svenske Afskrifter af Lægebogen ikke omtales. Naar det alligevel kort bliver omtalt, ligger det i, at det ved flere Forhold, og da især ved at det nævner Harpestrængs Navn, udmærker sig frem for de øvrige.

I dette Haandskrift, der stammer fra Midten af det 15de Aarh., findes det kendte Brudstykke af en Lægebog, der er aftrykt i Nye Danske Magazin, Rk. I p. 57—62 og i Klemmings Låke- och Örteböcker p. 3—10.

Selve Indledningen: „Här byrias läkedombir aff mästher henrik harposträng . . .“ kendes ikke fra noget andet Haandskrift, medens de følgende diætetiske Opskrifter (Stykke 1 og 2) er næsten ordret som i I; men hermed ophører ogsaa tildels Ligheden med I, og af de efterfølgende Raad forekommer kun Stykke 8 og 10 i I (og IV) samt Kapitlet: „Fore throtna læggia“ i Marginen af I nederst p. 40b med gammel Haand; derimod genfindes næsten alle de øvrige Stykker i II.

Som tidligere berørt er Kapitlerne i II oftest betydeligt forøgede i Sammenligning med I og IV, og man kan da flere Gange se den Ejendommelighed, at det første Raad, der i II følger efter den med I og IV fælles Tekst, netop genfindes her i III. Det kan saaledes se ud, som om Afskriveren af II har haft to Haandskrifter for sig, et, der har været parallelt med I, og hvor Stoffet indenfor hvert Kapitel er ophørt i dette, har han benyttet et andet Haandskrift, hvoraf Spor haves her i III (og undertiden i første Del af A. M. 819 4to samt i flere svenske Haandskrifter).

¹⁻¹ = I, IV og Harp. ² = IV; Harp.: blændær; I: tempres. ³⁻³ = Harp.; mgl. I og IV. ⁴⁻⁴ mgl. Harp., I og IV.

Forskellige Uoverensstemmelser mellem II og III viser, at en af Afskrifterne er ret skødesløs; den rigtige Tekst findes dog aabenbart i III, idet Raadene herfra ofte gaar ordret igen i flere svenske Afskrifter. Vi skal nu se lidt nærmere paa Indholdet og de her omtalte Forhold. Teksten aftrykkes ikke, men maa efterses hos Klemming.

Stykke 1 og 2. = I. 3. = II og IVa. 4. = IVa samt II, der mgl.: Thet är got fore döwilse. 5. delvis = II og IVa; i II er Teksten:

Ffor hoffweth werk effther stoer soet Skal man taghæ ¹wiin² oc ædickæ¹ oc olyæ² gjort meth rosen blad oc leggæ thel sammen oc stødæ galiga tel pulwer oc ladhe ther thel oc røræ thel sammen oc raghæ aff hooredh oc gnidæ hoffweth meth een linet³ klwd⁴ oc smøryæ saa meth then olyæ som før er sagth⁴.

6. = II, der har: wyysten (for: wiinsten). 7. delvis = II:

⁵Ffor syugdom effther barnfötzell⁵ Schal man tage en wrt som heder comomilla⁶ oc cassia lignea oc byg oc weldhæ sammen vthi vatn oc ladhæ ⁷trysser omgangæ vndher øret ther⁷ thil thet swedes sidhen tag safran merkæ⁸ oc bølmefrø sammen meth quinnæ melk oc vædhæ ther vthi en klwd oc leggæ om kring⁹ finninghen oc vædhæ næsen ther meth thet gør wel ath soffwæ.

8. = I, II og IV; i I mgl.: oc ætikio oc bade händhir oc föthir. Alle tre Steder: racke (for: hwelp); mod Slutn. har II flere Afvigelser: skylisæ (for: klyffue), wreenheet (for: inälffwin) o. s. v.

9. = II. 10. = I, II og IV; alle Steder mgl.: bade om qwäld oc morghon. 11 og 12. mgl. alle Steder. 13. = II, der har: alwn (for: aloe), hans egheth haar (for: harahaar); endvidere mgl. sidste Halvdel af Stykket.

Endelig findes Afsnittet om „bradöda“, hvormed Haandskriftet slutter, i en noget anden Form i: IVa, samt hos Klemming: 3, 125, hvor der henvises til „greska manna bokom“.

IV A. M. 819 4to.

Bestaar af to Dele, der rimeligvis oprindeligt har udgjort to forskellige Haandskrifter; de er nu indbundne i et Pergamentbind.

a. p. 1—33, skrevet af en anden Haand end den følgende Del. En Notits p. 33b viser, at Haandskriftet er afsluttet Pinselørdag 1514: „Anno domini MDXiiij sabato pentecostes“. Stoffet er for Størstedelen af meget overtroisk Art (jvnf. F. Ohrt, Danmarks Trylleformularer p. 61). Blandt de øvrige Raad genfindes flere i

¹⁻¹ IVa: vin edich. ²⁻² III: wiin ätikio oc osith. ³ III: huitan. ⁴⁻⁴ mgl. IVa. ⁵⁻⁵ III anderl. ⁶ III: komella bloma. ⁷⁻⁷ III anderl. ⁸ III: apium. ⁹ III: ännith oc.

Thott. S. 710 4to, men udenfor den her omtalte Lægebog. Ligeledes med II har det ofte Stykker tilfælles, og endelig findes p. 13. en Del af de i III forekommende Raad tildels endda i samme Orden (se herom under III).

Paa disse enkelte Stykker nær har Bogen intet med Harp.'s Lægebog at gøre. De enkelte Steder (under III), hvor der henvises til denne Del af Haandskriftet, betegnes det IV a.

Den anden Del af Haandskriftet (p. 34—53), der er fra en lidt senere Tid, er tospaltet og indeholder p. 34—44b en fuldstændig Afskrift af Begyndelsen af den her omtalte Lægebog, hvorefter der p. 44b—53 uden Overgang følger en Tekst af forskellig Art, dels alm. Lægeraad og dels en Del Overtro.

Lægebogen, vi her skal beskæftige os med, har mest Lighed med I, men dog forekommer Afvigelser, der viser hen til en Afskrift, som har staaet II nær. Adskillige af Fejlene skyldes dog Skødesløshed hos Afskriveren, hvilket følgende Eks. viser:

p. 34a: swinæ blod, II og Chr. P. ligesaa; men I: siudhinde bloth.

ibid.: hwndhæ melk, I og Chr. P. ligesaa; men II: hwnde milt.

ibid.: bønæ miell, I og Chr. P. ligesaa; men II: bønæ melk.

p. 34b: roo kool, I ligesaa; men II: rødløg.

ibid.: vedbredhe oos; I: wethbænde oos; II: oess af wedbennæ løff.

p. 35a: horsæ mögh; I og II: horsæ mielk.

ibid.: vglæ skind; I: wlffue skin; II: wlue skindh.

p. 36b: bernardus, II ligesaa; men I og Chr. P.: albertus.

p. 37b og 38a: hwidhæ løg; I og II: cloffløg.

p. 38a. Følgende Stykke findes hverken i I eller II, men i lidt anden Form hos Harp.:

Item iordhwmlæ stampet medh lidheth vin oc vand tha dwger thet for løssen Vordher han drucken meth honnig tha hielper thet for hoo-stæ oc løser bwg.

ibid.: Nicania, I og II: Auicenna.

p. 39a: neldhe frø, I: mældhe frø, II: melfrø frø.

p. 39b. Følgende Stykke findes kun i II:

Item sywdes moræ røder i vin oc honnigh thet duger for sywg leffwer¹.

p. 40b: hwideløggh, II ligesaa; men I: hundebær.

o. s. v.

¹ I II og hos Harp. ender Stykket: er got for syg milth oc lewer oc lendewerck.

Af selve Teksten skal følgende Kapitler aftrykkes¹:

p. 37 a. ffor soor mwnd oc drøpel

²Stampes peretrum meth edickæ oc swalpess i mwnd thet dwger ffor soor mwnd oc drøpel ther falldhen er oc for ³soor twngæ³ oc all sorligheth i mwnd² ⁴ffor thet same dwger om man tager ⁵hoor aff howeth oc setther coppæ owen po howeth tha hielper thet⁴ ⁶ffor thet same dwger grøn konning ooss thet hielper for qwerk⁷ oc drøpell om man holdher tyth⁸ henness ooss i soor⁷ mwndh⁶ ⁹Item fonger man soore læbæ tha hielper thet vand ther aloe sywdess¹⁰ vti⁹ ¹¹ffor thet same dwger dyldhæ røddher forti thet løffter op drøpell¹¹

¹²Hwo som hawer krank amyndelss¹² eller krank hiernæ tha skal man ydeleg dønæ til røgelss ffor [thet] same giffers millæ¹⁴ som stampess meth qwinnæ¹⁵ melk oc drickess tha styrker thet krank hiernæ oc giør good amyndelssæ¹³ ¹⁶En skreppæ man kaller vathe twngæ¹⁷ skwalpess hwn meth win oc drickess tha hielper [thet] hiernæ¹⁶

ffor bryst verk

¹⁸Dwger kerssbær qwade smælt vthi vin oc swba thet¹⁸ ¹⁹ffor (37b) thet same dwger lwd²⁰ giort aff egi askæ thet tager bort verk aff bryst ffor thet same dwger reifwæ lwnge om man edher henne Soo dwer oc vedhræ lwnge om man eder hennæ tyth¹⁹ ²¹Then tiid ther nogher spithther blod tha skal man hannem giffwæ at dricka ooss aff en yrth ther hedher spyræ twngæ²² ffor thet same dwger om man tager eth klæde oc drøpper honnig i smelt yster oc strøer ther owen aa thet pwlwer ther vorder brend aff hwndhe møgh thet dwer for alle træng vti bryst²¹ ²³ffor thet same dwger tørræ fighen oc lygrezæ sodhen i hwit skart vin oc drickæ ther aff om affthen ²⁴man goor ath soffwæ²³ . . .

p. 42 a. Ath forkommæ spolworm

²⁵Tha skal han ther spolworm haffwer dricke fasthendis iij dage mielk²⁶ oc fierdæ dag skall han dricke støth hwidløggh i laa edickæ²⁵

¹ Haandskriftet begynder:

Assit principio sancta maria meo

Om hoor faller aff howeth . . .

²⁻² = I, II og Harp. ³⁻³ mgl. K Harp. ⁴⁻⁴ = I og II. ⁵ I og II: ragher. ⁶⁻⁶ = I, II, Harp. og delvis VI. ⁷⁻⁷ mgl. K og B Harp. ⁸ mgl. II og Harp.; I: mange sinnæ. ⁹⁻⁹ = I, II og Harp. ¹⁰ Harp.: løsæs; I og II: smeltes. ¹¹⁻¹¹ = I, II, VI og Harp. ¹² Kapitlernes Orden er her som mange andre Steder anderledes i II, medens I og IV svarer til hinanden. ¹³⁻¹³ = I, II, VI og Harp. ¹⁴ VI: neylicken; de øvrige: geroffers nafflæ (I). ¹⁵ = I, II og VI; men Harp.: ko miak. (S Harp.). ¹⁶⁻¹⁶ = I, II og Harp. ¹⁷ I og II: nødhætwnge (I); Harp.: oxæ tungæ. (K Harp.). ¹⁸⁻¹⁸ = I, II og Chr. P. ¹⁹⁻¹⁹ = I og II. ²⁰ II urigt.: hiid. ²¹⁻²¹ anden Orden i II. ²² I: spuriætungæ, II: spyørg hæ twng hæ. (Planten: Polygonum aviculare L.). ²³⁻²³ = I og delvis II. ²⁴ I og II: hwer nat. ²⁵ = II, anderl. i I. ²⁶ i II over Linien: met huideløggh.

¹thet hielper¹ ²ffor thet same dwger koolfrø³ eller merke frø³ drwcket forthi thet forkommer all ormæ som i en mandz liiff er² ⁴Item danst kommen thet forkommer oc spolworm⁴ ⁵ffor thet same dwger ooss aff hyllær⁵ ⁶Item drickess horssæ myntæ meth vin⁶ thet fordriffwer edher oc ⁷forkomer spolworm oc dræwer them ther er vessalighæ prøweth⁷

⁸Nar man trenger tha skal man seg blod lade alle tiidh (42b) om oryth oc syge læghen ath indhen april moneth oc so intil augustæ monet er vnth at lade blod . . .⁸

p. 44 b—53 b har intet med denne Lægebog at gøre.

Haandskriftet afsluttes med:

et sic est finis
in nomine dei

Denne sidste Halvdel (p. 34—53) betegnes: IV.

Af de aftrykte Steder vil man se, at disse fire Haandskrifter alt i alt staar hinanden meget nær, hvilket især viser sig i, at Raad baade fra Plante- og Dyreriget gaar igen i dem alle, hvilket derimod ikke er Tilfældet med de to følgende Afskrifter, der paa en ganske enkelt Undtagelse nær har hentet alle deres Lægemedler fra Harp.'s Urtebog.

V Gl. kgl. Saml. 3487 8vo.⁹

Dette Haandskrift er fra Begyndelsen af det 16de Aarh. og indeholder forskellige Værker bl. a. p. 10—65: „en bogh som kallis ffrwcthsomeligh qwyndherns Och Jordhemodherness Rosengardh“¹⁰.

Foruden dette Arbejde forekommer heri flere Brudstykker af andre paa Latin og Tysk, f. Eks. den ofte afskrevne Traktat: *Cardo benedicta*, paa Tysk. Af den her omtalte Lægebog findes kun Brudstykker, der tilligemed andre danske Raad er afskrevet p. 98 b—101 b, 103 a—104 a og 109 a—110 a.

Hvad Ordningen i denne Afskrift angaar, er de enkelte Syg-

¹ I og II: tha fordrives the wessælyghæ (I). ²⁻² = I, II og Harp. ³⁻³ = I og II; men Harp. (og Macer): mæth ædik. ⁴⁻⁴ = I, II og Harp. ⁵⁻⁵ = I; mgl. II. ⁶⁻⁶ = I, II og Harp. ⁷⁻⁷ = I, der kun har: oc dræpær spolorm.

⁸⁻⁸ Dette Stykke følger uden Overgang efter det foregaaende; = I, II og Harp.

⁹ Manuskriptet er senest beskrevet af J. W. S. Johnsson i Aarb. for nord. Oldkynd. og Historie. 1918 (p. 120—127).

¹⁰ Er en ret fuldstændig Oversættelse af Eucharis Rösslin, *Der Schwangeren frauen und Hebammen Rosengarten*, første Gang trykt i Worms 1513. 4to. — En anden mindre fuldstændig dansk Oversættelse heraf haves i Thott. S. 245 8vo fra samme Tid som V.

domme fortrinsvis samlede for sig, men iøvrigt er de blandede ind mellem hinanden uden nogen bestemt Rækkefølge. Mest Lighed spores, som vi senere skal se, med VI. Herefter aftrykkes nogle af de Raad, der har haft Forbindelse med Harpestrængs Lægebog:

p. 99 a.

¹Item for tendher werck tagh nelle frø stampet meth salt thet hylpper Item weybree stamppyth och lawdh wedh tendherne thet [hylpper] eller alwn tempereth meth honingh och edicke

Item celidonie rodh om hwn stampmys² och legys wedh thet hylpper Item dwer ysop stamppyt och soen y edycke och toffwer tenderne ther meth thet hylpper¹ ³Item smør han synæ tendher meth moer rodh thet hylpper³ ⁴Item skwolpper man ⁵roo skreppe rodh⁵ y moer mwndh thet hylpper Item for løse tendher tagh pollee smo stamppyth och lawyth wedh tangeren thet fester løse tendher⁴ ⁶Item katwsth rodh stamppyt meth salth och [lawdh] wedh thet er goth for løse tendher⁶ . . .

p. 99 b.

⁷Item then ther yckæ kan ladhe syth wan tagh ossen aff rødth lægh och alwn meth edycke thet hylpper⁷

⁸Item for edher tagh malørth drwcken meth gamelth øll⁸ ⁹Item sywdher [man] knoffløg y olye tagh then smørlyssæ hwn er goth for alth cdher¹⁰ Item skal man drycke pollee meth wyn thet er goth for edher¹¹ Item skal man sywdhe diille¹² blad j olye och leghe wedh edher^{9,13} ¹⁴Item for gwl sooth skal man temperere mercke¹⁵ och malørth samen och drycke wossen wsoen Item skal man stampe celidonie rodh meth edycke och hwyth wyn¹⁴ ¹⁶Item dwer vyn och saffran temperet om thet dryckes om aftennen och om morgennen¹⁶ ¹⁷Item om knoffløg dryckes meth wyn¹⁷ ¹⁸Item skal man sywde skreppe rødher j [wan] eller j wyn oc dricketh¹⁸ . . .

p. 100 a.

¹⁹Item for blodh sooth blendys bleghe meth edycke och olye aff rosen thet dwer for blodh²⁰ j hwylye lwndhe man pynes meth hendhe¹⁹ ²¹och dwer for thet same pyle oss²¹ ²²Item sywder man rødhløg j olye eller ²³j wyn²³ eller y smør och edher thet hylpper²² ²⁴Item drycker

¹⁻¹ = Harp. ² A og C Harp.: stampes, S Harp.: knuses, K Harp.: støtæs. ³⁻³ = I og Harp. ⁴⁻⁴ = Harp. ⁵⁻⁵ S og A Harp.: la skræppæ os, K og C Harp.: skræppæ oos, B Harp.: ooessen. ⁶⁻⁶ = Harp. ⁷⁻⁷ mgl. alle Steder. ⁸⁻⁸ = Harp. og VI, der har: m. dwgher faar edher (VI). ⁹⁻⁹ = Harp. og VI. ¹⁰ Harp. og VI har: edher fulle biid (VI). ¹¹ Harp. og VI har: eder biith (VI). ¹² Harp. og VI har: dyalte (VI). ¹³ Harp.: etårbit (K Harp.); VI: edher fwit biitt. ¹⁴⁻¹⁴ = Harp. og VI. ¹⁵ A Harp. urigt.: ædykæ. ¹⁶⁻¹⁶ mgl. alle Steder. ¹⁷⁻¹⁷ = Harp. og II. ¹⁸⁻¹⁸ = I, II, IV og Harp. ¹⁹⁻¹⁹ = I, II og IV. ²⁰ herfra mgl. II. ²¹⁻²¹ = I, IV og Harp. (C Harp.: pilæ løff). ²²⁻²² = Harp. og VI. ²³⁻²³ = VI; men S Harp.: vni, K Harp.: uniæn og C Harp.: vniens. ²⁴⁻²⁴ = Harp. og II.

man rosen wan soen meth salth²⁴ ¹Item drycker man skreppe oss² thet dwer och¹ ³Item tagh mawen aff en hare y yth bloddygh røth kledhe och brennder thet tiil samen och tagh then aske och dryck meth øl eller wan tha er thet besth legdom³ . . .

p. 100b.

⁴Item for wnth j nese stampper man pollee meth edycke och lader man thet j nesen som bradhelyghe wansker aff sywgdóm eller aff blodh ryndh eller aff noghen andhen sywgdóm tha fangher han bodh ther aff⁴ . . .

p. 109b.

⁵Item for bolen eller saar mwndh tagh nyth wox och alwn och olye och sywdh thet tiil hoffwe och smør pa thet hyel[pper]

Item for saare hendher tagh fersk yghebarck och sywd och tho hendernæ ther [meth] thet hedysthe tw kanth tollyth thet hyelpper

Item for worm tagh spens grønth och nelyckam och thet hwydhe aff egh och stamppe thet tiil hoffwe j en morter och krysth ther ossen aff och smør po ther som wormen er⁵

⁶Item sønnop er godh ⁷wedh hoffwyt wedh øghen wedh lwnghe wedh mawe och hosthe och werck j bleder j laar⁷ ogh gamell sywgdóm j mawe⁸ om han stamppis sønnop frø to delen ⁹aff sønnop och tryedhe delen⁹ aff tørre fyghen meth honnigh och edycke och meth hwedhebrøth kromer och legher offwen po tysse for¹⁰ sywgher hwor man fornømmer segh wnth at haffwe Eller och male sønnoph meth honingh och stamppe sydhen meth fyghen och hwedhebrødh kromer ho som offthe (110a) haffwer wnth thet hyelpper⁶ ¹⁰Item for blodh ganck tagh nardus ther voxer j gordhe en søffwe handh fwth ther aff och sywdh thet meth gamelth myedh och lwcther sødh och dryck ther aff hwer dagh fasthunnæ och edh nyth brødh och om tw kanth thet fo tha hyelpper thet faar waer thegh wel for andhen dryck¹⁰

¹¹Item hwo som haffwer løsth blodh j segh aff noghen tyngh eller han wyl spy for noghen sywgdóm skyldh tha taghe seghe myelde ryss och sywdhe j gomelth øll och drycke thet offthe fastennæ thet lægher och gyør at spy etc.¹¹

Hermed ophører den danske Tekst; Resten er paa Latin med Undtagelse af en Planteliste med Navne paa Dansk og Latin.

¹⁻¹ = I, II, IV, VI og Harp. ² II: rod. ³⁻³ = VI (aftrykt senere). ⁴⁻⁴ = K Harp.; anderl. i de øvrige Harp. Tekster og hos Macer. ⁵⁻⁵ mgl. alle Steder. ⁶⁻⁶ = Harp.; dog er Slutningen af Stykket her afkortet og stemmer ikke ganske med Harp. ⁷⁻⁷ mgl. C Harp. ⁸⁻⁸ = VI. ⁸ S Harp. urigt.: manghæ. ⁹ Harp.: lotæ. ¹⁰⁻¹⁰ mgl. alle Steder. ¹¹⁻¹¹ = VI (se senere).

VI A. M. 188 8vo.

Dette Haandskrift, der er fra første Halvdel af det 16de Aarh., har tidligere tilhørt Rostgaard („ex auctione Rostgard. Nr. 767“) og indeholder forskellige Skrifter i sort presset Læderbind. De væsenligste af disse er et Kalender og et Værk om Himmeltegn med astrologiske Figurer, dels paa Papir og dels paa Pergament, endvidere nogle Brevformularer, der ligesom det foregaaende er paa Latin og fra Begyndelsen af det 16de Aarh. Endelig findes en Lægebog p. 42—51 og p. 61—93, hvoraf p. 86—93 stammer fra det 18de Aarh., medens den øvrige Del, der nu er defekt, er skrevet tildels med samme, let læselige Haand; dog forekommer enkelte latinske og tyske Stykker med anden Skrift.

Denne Lægebog kan ifølge nogle Notiser om Chr. d. II's Norgesfærd med Aarstallet 1532 ikke være ældre end dette Aar, men er rimeligvis fra samme Tid eller maaske fra Midten af Aarhundredet. Paa første Blad af Haandskriftet, der oprindeligt har været klistret til Bindet, findes med samme Haand, som har afskrevet Lægebogen, nogle personalhistoriske Oplysninger, der angiver, at Afskriveren er født d. 8de Maj 1508.

Det interessanteste ved Haandskriftet er en Indledning, hvori Harp.'s Navn forekommer, og som i næsten ordret Form danner Slutningen af I, dog er den her i VI en Del udførligere, hvoraf ses, at et nu tabt Haandskrift maa have ligget til Grund for begge.

Hvad Indholdet angaar, er Sygdommene ordnede alfabetisk med Hensyn til det første Bogstav, og Raadene er paa en enkelt Undtagelse nær hentede fra Harp.'s Urtebog, uden at dog nogen af de endnu eksisterende Afskrifter kan have været benyttet. I en enkelt Retning synes S Harp nærmest at svare til denne Lægebog, thi tager man de enkelte Planter indenfor hver Sygdom, bliver Rækkefølgen i Begyndelsen:

(7)¹ Urtica — (8) Artemisia Abrotanum — (10) Plantago — (11) Ruta — (12) Apium — (13) Foeniculum — (14) Petroselinum — (18) Mentha — (21) Allium Porrum — (22) All. sativum — (23) All. Cepa — (24) Saturegia — (25) Rosa — (28) Mentha Puilegium — (29) Viola o. s. v.

Dette passer godt med S Harp., men i andre Retninger stemmer det bedre med K Harp. Størst Lighed har Haandskriftet dog

¹ Tallene svarer til Kapitlerne i S Harp.

med V, saaledes indeholder det en dansk Oversættelse af den i V forekommende tyske Traktat: *Cardo benedicta*, og begge har kun eet og samme Raad hentet fra Dyreriget, der heri lyder (p. 62a):

Item tagh mawen aff en hare och j blod rød klæde oc brenne them baade j en mwlwe och tag then askæ oc giiff hannwm at dryckæ meth øll eller vatn Then som blodsott haffuer thet hielper well

Ligeledes findes følgende Raad ogsaa kun i dette Haandskrift og i V; (p. 70b):

Hwo som haffuer løst blod i segh aff størtenne(?) eller aff andre byld eller hand wilde spij faar naaghen siwghe skyld tha skall hand taghe mellnæ riiss och siwde i gammelt øll och drycke thet offthe fastende tha gør thet att spij¹

Brugen af denne Plante (*Arctostaphylos Uvae ursi* Sprengel) omtales meget sjældent i danske Haandskrifter; foruden de to nævnte Steder sikkert kun endnu een Gang før Aar 1600, nemlig i II p. F x a, hvor der til en „Drikkesmørelse“ anvendes *melber riiss*.

Af disse Overensstemmelser synes det at fremgaa, at begge disse to Haandskrifter maa stamme fra samme Grundhaandskrift, hvilket ogsaa bekræftes af flere andre Lighedspunkter, der nævnes i Noterne under V. Som Eksempel paa Bogens Indhold skal Begyndelsen^a herefter aftrykkes:

p. 48 a.

²Thenne bog er sammensat aff vise leges kennedom aff the tingh som offthe præffuede ære Saa er ³først mester Constantinus och mester gallienus oc mester dyas⁴ aff vicenna⁵ oc mester henric harpestreng³ och aff andhre flere wiisæ mester och faar thi skvllæ the tingh gørlig gømess ther wiise mend sammen sette och ey gensten⁶ kastes faar Suin oc the som nøttelig⁷ ting ære weness ey j blant daarer tiil spot och tiil fliim² vdhen thi som hoss ære skulle thennwm gerne høræ och kenne them som wedertøfftighe ære etc.

¹ Sammenlign begge Stykker med V, der er trykt foran.

^a Forud herfor nævnes p. 46 b et Raad mod Skørbug, hvori bl. a. anvendes: *ericks gress* (*Cochlearia officinalis* L.), det genfindes i Thott. S. 710 4to p. 95 a og i Ny kgl. S. 67 8vo p. 122 b.

²⁻² = I. ³⁻³ I har: constantinus | galienus | henrik harpæstrengh. ⁴ = Dioskorides. ⁵ = Avicenna. ⁶ I: gømstenæ. ⁷ I: tørftaleghæ. Hele Stykket sidst trykt i M. Kristensens Udg. af Harp.'s Urtebøger p. II—III.

ffaar edir

¹Thag honnigh: æspebarck oc æneber siwd thet tiil sammen

ffaar then ondhe yld

Tag husløgh: hylleløff och quinde melck och stød tiil sammen¹

Tiil anledhe

²Ether mand agerkaall meth honnigh thet renser anledhe oc houit³ aff smit⁴ oc gør mandz anledhe renth²

(p. 48 b)

Ambuth

⁵Stamper mand malyrth och binder wid mandz⁶ bulet ambut thet hielper⁵ ⁷faar thet same tagher mand saluia och siwder j win thet er got faar then klaade som mand faangher aa sit ambuth thet hielper om thet queges ther meth⁷

ffaar amyndelsse

⁸Mand skall gerne lucthe tiil røgilssæ thet styrcker ammyndelsse møgheth ffor thet samme stampes neylicken⁹ meth quinde¹⁰ melck och dryckes thet hielper⁸

De følgende Stykker har intet med Harp.'s Lægebog at gøre, derpaa fortsættes:

(p. 49 a)

ffaar blod Rwnne

¹¹Smør mand sit anledæ meth nellæ oess tha Stemmes blod Rwnne¹¹

Tiil bryst

¹²Drycks thet som abrot siwdis vj tha hielper thet werck j brysth¹²:

løss bwgh

¹³Siudher mand weybrede som kaall meth salt ædicke och gryn thet hielper faar møgheth løss bwgh¹³

(p. 49 b)

Bloed Rwnne

¹⁴Stamper mand weybrede oc legger wit blodrunne thet hielper¹⁴:

Thet brendt er

¹⁵Tempereres weybrede meth thet huide aff eggheith thet dwger storligh faar thet som brent er aff yldh¹⁵

Tiill blædhræ

¹⁶Om mand drycker weybræde tha dugher thet faar werck j blædhræ Item Stamper mandh weybrede frøed meth thet win ther gørss aff the

¹⁻¹ mgl. alle Steder. ²⁻² = Harp. ³ Harp.: huth. ⁴ Harp.: smittæ. ⁵⁻⁵ = Harp. ⁶ = K Harp.; mgl. S, A og C Harp. ⁷⁻⁷ = Harp., dog anderl. i S Harp. (og Macer). ⁸⁻⁸ = Harp., I, II og IV. ⁹ alle Steder: geroffers naflæ (I). ¹⁰ = I, II og IV; men Harp.: ko mialk. (S Harp.). ¹¹⁻¹¹ = V og Harp. (især K Harp.). ¹²⁻¹² = Harp. ¹³⁻¹³ = Harp. ¹⁴⁻¹⁴ = V og Harp. ¹⁵⁻¹⁵ = I, V og Harp. ¹⁶⁻¹⁶ = Harp.

winber ther tørres imod solen eller wedher ild tha dugher thet faar
mangehande siwgdome som j blædhre ¹kand komme^{16.1}

ffaar bryst

²Siwder mand rwde [j] wand och ædycke och dricker thet hielper
brysth²:

ffaar børn

³Huilcken kone ther eder mercke j barn byrdh tha faangher thet
barn faar vthen twiffuel bwlle och saarkæ³:

ffaar bwllæ

⁴Gør mand plaster aff mercke meth thet huide aff eggheth⁵ thet
hielper faar bwllæ^{4.6}

(p. 50a)

ffaar blædræ

⁷ffennickols Rod sodhen j win eller j wandh och drycker thet dwger
vell faar soet j blædre⁷

ffaar byldh

⁸Temper mand fenekols Rod meth edycke thet duger faar alskons
byldh⁸:

ffaar bleyner

⁹Stamper mand persille oc leggher paa bleyner tha er thet gotth⁹:

Blædre

¹⁰Drycker mand oss aff gronth persille frøe eller tempererer thet
meth andhen ædyck¹¹ thet dwger faar ¹²werck j blædre^{10.12}

Barn byrdh

¹³Drycker quinde mynthe meth Suabæ¹⁴ thet skynder hendis barn
byrdh¹³:

— — —

Med p. 52 begynder et nyt Læg, der ved Indbindingen fejl-
agtigt er kommet ind her; det indeholder de omtalte latinske Brev-
formularer. Derpaa fortsættes Lægebogen p. 61 med den sædvan-
lige Skrift; det første af disse Stykker:

Legedom faar then nye siuge vtj

brystett: Syde oc Riigghen: ,

kendes ikke fra andre Haandskrifter. p. 61b findes atter den
Harpestrængske Tekst:

¹⁻¹ = K Harp.; S, A og C Harp.: worthær. ²⁻² = Harp. ³⁻³ = K og B
Harp.; anderl! S, A og C Harp.. ⁴⁻⁴ = V og Harp. ⁵ S og delvis A og C Harp.
tilføjer: oc læggær oftæ with. ⁶ S, A og C Harp.: sar oc boldæ; K Harp.: saar.
⁷⁻⁷ = Harp. ⁸⁻⁸ = I, II, IV og Harp. ⁹⁻⁹ = Harp. ¹⁰⁻¹⁰ = II; anderl. hos
Harp. ¹¹ II: drick. ¹²⁻¹² II: sywgh nyræ. ¹³⁻¹³ = Harp. ¹⁴ S Harp.:
sapæ; K Harp.: soppæ.

ffaar bwilde hoess næse

¹Stamper mand weybrede then mindre meth then langhe blad och legger wed bwille som hoess næse er j iij² daghe meth wld tha hielper thet¹ ³Item torrer mand dylle Rødher och stamper smaa och strøer paa bwille thet dwger³:

Tiill blegne

⁴Smelther mand allwen j wand och ther vtj thoer blegner thet hielper⁴:

— — —

Saaledes fortsættes, idet Harp.'s Urtebog næsten udelukkende er benyttet, indtil p. 75 b, hvor det sidste Raad herfra findes paa Begyndelsen af Siden, hvorefter Resten af denne er blank. Afskriveren er aabenbart blevet ked af sit Arbejde paa Halvvejen, thi paa de følgende Blade har samme Haand skrevet endnu en Del Raad af blandet Art, f. Eks. nævnes Albertus Magnus samt den omtalte Oversættelse af: *Cardo benedicta*.

Bogen afsluttes med et Lægebog-Fragment fra det 18de Aarh., hvori p. 87 findes et Raad mod Vattersot med Anvendelsen af den bekendte „Slangesten“, der delvis genfindes paa Norsk fra Aar 1790 (se Bangs Hexformularer Nr. 694) samt i en anden Form i A. M. 187 8vo (se Såbys Udg. p. 51—52).

Foruden disse seks Afskrifter af Lægebogen genfindes store Dele af en saadan ogsaa i flere svenske Haandskrifter, der er aftrykte hos Klemming, og som man i en kommende fuldstændig Udgave maa tage Hensyn til. Ligeledes har Christiern Pedersen i vor første danske trykte Lægebog (fra 1533) i udstrakt Grad benyttet sig af et saadant Haandskrift, og fra hans Lægebog har atter Henrick Smid til sine Urtegaarde hentet adskillige Raad, som derigennem er forplantet videre op i Tiden, og paa denne Maade træffes i mange sildige haandskrevne, saavel som trykte Lægebøger Raad, der oprindeligt skyldes Harpestræng.

Af de her omhandlede Haandskrifter, der kunde suppleres med flere svenske, kan man se, at der til Grund for dem alle har ligget en Lægebog, som i Middelalderen har spillet en stor Rolle herhjemme.

Grundhaandskriftet har aabenbart haft størst Lighed med I og IV, og dette er da af senere Afskrivere udvidet, hvorved II og III

¹⁻¹ = II og Harp. ² alle Steder: IX. ³⁻³ = Harp. (mgl. K og B Harp.).
⁴⁻⁴ = V og Harp.

er fremkomne. Med Hensyn til V og VI kunde man tænke sig, at en senere Afskriver blot havde udarbejdet en Lægebog af Harpestrængs dengang berømte Urtebog; men da Indledningen i VI forekommer, endda i indskrænket Form, i den ældste nu kendte Afskrift af Lægebogen (I), er det indlysende, at en endnu ældre Afskrift har været kendt og benyttet af VI's Afskriver.

Men hvem har været Forfatter til denne Lægebog? Ja dette Spørgsmaal lader sig ikke med Sikkerhed besvare endnu, forhaabentlig vil senere Fund af Haandskrifter kunne give Svar derpaa. Det nærmeste vilde være at udpege Harpestræng selv som Forfatter, og med nogenlunde Sikkerhed kan man vel ogsaa sige, at en Del af Bogen skyldes hans Forfatterskab, nemlig de diætetiske Forskrifter, Aareladereglerne, om Kopsætning, om Badstue samt Afsnittet „Hwa som wil lækædom tel løsn taghæ“, eftersom disse Stykker genfindes dels i de ældste Afskrifter af hans Urtebog (S og K Harp.) og dels, for de diætetiske Reglers Vedkommende, i III, hvori udtrykkeligt siges, at de skyldes Harpestræng. Ligeledes stammer jo næsten alle Plante-Raadene fra hans Urtebog.

Men Spørgsmaalet bliver, om Harp. ogsaa har forfattet den øvrige Del altsaa den egentlige Lægebog fra Hoved til Fod. De Forfattere, hvis Værker er benyttede hertil (Constantinus, Galenus, Dioskorides og Avicenna), har Harp. vel nok kendt, men dog synes jeg, der er meget, som taler imod, at han er den egentlige Forfatter til Bogen i den Form, hvori den findes i I, II og IV, thi var han det, vilde han næppe i III og VI være blevetigestillet med de øvrige Navne, men snarere vilde Mester Henrik Harpestrængs Navn paa en eller anden være sat i Forgrunden.

Indledningen til III kunde ogsaa tyde paa, at der med hans Navn kun sigtes til de paafølgende diætetiske Regler. Paa den anden Side kan disse Regler, som ikke kendes fra Urtebøgerne, udmærket tænkes at have dannet Begyndelsen til en Lægebog, som Harpestræng har sammensat, og man kan da tænke sig, at denne har bestaaet af Raad fra hans Urtebog iblandet enkelte andre, altsaa som den nu kendes fra V og VI, og at denne Lægebog af de senere Afskrivere er udvidet med flere Lærdomme fra de udenlandske Mestres Værker.

SØNDERJYDSK SPROG- OG FOLKEMINDE- FORSKNING MELLEM KRIGENE

AF

HOLGER HJELHOLT

Studiet af sønderjydske folkemål og sønderjydske folkeminder fik efter treårskrigen et opsving, der stod i væsentlig sammenhæng med den sprogordning, den danske regering ved sprogreskripterne af 1851 indførte for Mellemslesvig. Som bekendt gik denne i hovedsagen ud på, at dansk nu blev skolesprog og afvekslende med tysk kirkesprog i de egne af Mellemslesvig, hvor det endnu var folkets mål, eller hvor det stod på nippet til at bukke under — i enkelte egne måske var bukket under, medens her i kirke og skole tysk hidtil havde været enerådende.

Sammenhængen viser sig rent udvortes deri, at den mand, der var sprogordningens egentlige bærer, og formåede at opretholde den trods mange angreb, departementchef i det slesvigske ministerium Th. A. J. Regenburg, var den, der fremfor alle andre tilskyndede og kraftig understøttede dette studium, og deri, at dettes fleste dyrkere fandtes blandt de præster, som efter sprogordningens indførelse blev ansatte i Mellemslesvig. Men desuden røber de arbejder, der fremkom som frugter af dette studium, i selve deres anlæg og indhold også tydelig sammenhængen, de viser sig fremstæede og bårne af nationalpolitiske motiver.

Den tyske agitation imod sprogordningen havde blandt sine argumenter, at det dansk, som taltes i Slesvig, ikke lignede „Københavnerdansk“, det var et foragteligt „patois“, et „Sprachgemisch“ etc., og at desuden sprogordningen ramte mange egne, hvor overhovedet ikke længer dansk taltes, men kun plattysk. Heroverfor gjaldt det for danskheden om at bevise, dels at det sønderjydske folkemål virkelig var godt dansk, ja, om muligt endog

bedre end det danske skriftsprog, med hvilket det sammenlignedes, og dels at sprogordningen kun var gennemført for dansktalende egne, ja, at ikke engang i alle sådanne det tyske sprog var bleven afskaffet i skole og kirke.

I sine breve fremhæver Regenburg gentagne gange, at han havde ofret sig for, hvad han anså for det rette i Slesvig, han havde identificeret sig med sagen; han og opretholdelsen af sprogordningen var bleven eet, og når han med råd og dåd støttede studiet af sønderjydsk sprog, må dette ses som et led i hans arbejde for at styrke sprogordningen. Han var dog her ikke blot politikeren, men også videnskabsmanden; man ser dette af den interesse for detailspørgsmål, han lægger for dagen i den brevveksling med de slesvigske præster om deres arbejder, af hvilken vi i det væsentlige henter stoffet til denne skildring¹. Han sørgede ikke blot for pengeunderstøttelser, men han skaffede oplysninger om litterære hjælpemidler, han udlånte sine bøger eller skaffede bøger til låns, han gennemlæste korrekturen før trykningen, foreslog og drøftede rettelser og forbedringer etc. Det var ikke med urette, når han på et tidspunkt, da de politiske bølger gik højt, og da han anså sit system i Slesvig og dermed også sin stilling for truet, skrev, at der kunde være noget yderst behageligt i blot at leve for sine bøger og studier; „enhver, der kjenner mig, ytrede han, veed, at stille studier og forretninger er min lyst, at jeg hader strid og larm, og at jeg heller beskæftiger mig med bøger end med gjenstridige mennesker . . .“². Nogen trang til litterær produktion følte han dog ikke. Han skrev herom en gang: „Medens jeg gjerne studerer for at lære og danne mig en overbeviisning, og under studiet også ofte skjøndt desværre ikke altid gjør optegnelser, er det mig yderst kjedelig at spille tid med at udarbeide det til gavn for andre“³. Resultaterne af hans studier må derfor også væsentlig søges dels i hans fremme af og bistand til andres arbejder og dels i de store efterladte samlinger til Slesvigs historie — navnlig det danske sprogs historie i Slesvig —, hvilke opbevares i rigsarkivet.

Modstanden mod sprogordningen havde sin faste borg i landskabet Angel, hvor dels det plattyske i langt højere grad end mod

¹ Brevsamlingen findes i rigsarkivet.

² Koncept til brev til appellationsråd Meyer 1860, 14/s.

³ Brev til etatsråd Kranold 1860, 3/2 (i dennes arkiv i rigsarkivet).

vest var trængt ind, og hvor dels det politiske sindelag bevirkede, at man ved oprørets udbrud i huse, ja i hele byer „forsvor at tale dansk mere, fordi man nu vilde „være tydsk““¹. Men at dansk ikke her var et fremmed sprog, derfor leveredes der et slående bevis i den bog „*Om det danske sprog i Angel*“, som i slutningen af 1853 (på titelbladet står årstallet 1854) udgaves af sognepræsten i Store- og Lille-Solt, lic. theol. E. Hagerup. Hagerup var et par måneder efter Istedslaget tiltrådt dette embede, og han blev snart klar over, at folk her trods deres modstand mod „den danske lære“, og skønt de officielt vilde være tyskere, ikke blot udmærket forstod dansk, men også talte eller kunde tale et godt dansk almuesmål, deres fædres mål, Anglerdansk. At man kastede vrag herpå til fordel for tysken og så længe som muligt skjulte sine danske munde, afløkkede ham gentagne udbrud om dette „de utrolige forholds land“, „underlighedernes land“, og det blev hans „kæphest“ at gøre studier over Angelskens udtale, ordforråd etc.; han støttedes og opmuntredes hertil ivrig af Regenbug. „Bare jeg må kunne levere noget, som blot nogenlunde tilfredsstillende“, skrev han ⁸/₅ 1852 til R. Af de samlinger, han havde gjort, mente han let at kunne levere et slags lexikon, „men at få noget videnskabeligt ud af det er sandelig ej let for mig, som mangler forkundskaber, studier i den retning og — tid.“ I fortalen til bogen siger han også, at den vilde have haft godt af, om han jævnlig kunde have rådført sig med en sagkyndigere, samt om der kunde have været anvendt mere tid på den, men at forskellige omstændigheder syntes at „gøre det ønskeligt, at bogen udkom jo før jo hellere“.

Disse omstændigheder var den netop da standende strid i den slesvigske stænderforsamling (1853—54) om sprogordningen, der som et tillæg var knyttet til det forelagte forfatningsforslag for Slesvig, og i debatterne om denne blev Hagerups bog også omtalt. Forsamlingens præsident, der var en modstander af sprogordningen, men iøvrigt optrådte forsonligt, søgte at svække dens betydning ved at hævde, at de fleste levninger af dansk i Angel netop fandtes i de sogne, hvor Hagerup havde gjort sine studier, og at Hagerup jo iøvrigt selv i sin indledning havde nævnt, at der i så godt som alle huse sjælden taltes andet end tysk (plattysk) til børnene. L. Skau, der ikke havde læst bogen, troede, at andre nok vilde

¹ Hagerup: Om det danske sprog i Angel. 1854. s. IV.

kunne læse den på en anden måde end præsidenten¹. At der i hvert fald i Store- og Lille-Solt virkelig eksisterede et dansk sprog, lod det sig efter dette arbejde ikke gøre at komme udenom. Til R. skrev Hagerup også: „Gid min bog må være Dem en lille allieret magt i den hårde dyst, De hidtil lykkelig har bestået“ (1854, ²⁷/₁). Om bogen ytrede han iøvrigt, da han sendte R. den (1853, ¹⁶/₁₂), at han ikke frygtede R.'s dom om den, „thi ligesom De selv er opfyldt af kærlighed og nidkærhed for fædrelandet og modersmålet, således vil De vist i hvert tilfælde lade mig vederfares den ret, at jeg har behandlet min gjenstand med kærlighed.“ „Jeg veed meget godt selv, at jeg for det første kun kjender overfladisk de sammenlignede sprog, at jeg dernæst langt bedre havde kunnet magte det hele stof om nogle år efter fortsat iagttagelse og studium, og endelig findes i bogen ikke få inkonsekvenser, gjentagelser og nogen vaklen i de opstillede ordformer.“ Men som undskyldninger måtte tjene, at han dog havde anvendt megen møje på arbejdet, og at det gjaldt om at få det frem „jo før, jo hellere“; heller ikke skulde nogen kunne nægte, at der bragtes ikke så lidt *nyt stof* for lyset, „og at jeg næsten (næmlig næst efter Bloch²) er den første, som forsøger at behandle en dansk dialekt *videnskabelig*.“ Han havde redelig søgt at gavne „både fædreland og videnskab.“

Dette dobbelte formål gik C. Molbech i en anmeldelse i *Nyt historisk tidsskrift* (5. bd. 1854 s. 612 ff.) i rette med: adskillige ytringer af nationalpolitisk tendens i skriftet var dets linguistiske indhold uvedkommende, den rene linguistiske betragtning krævede en kold og rolig upartiskhed, for hvilken den rejste gæring og det kunstigt ophidsede nationalhad var til hinder. Forøvrigt fremhævede Molbech det særlig fortjenstfulde i ordsamlingen, der på omtrent 870 artikler var „den rigeste specielle sønderjydske ordsamling, der hidtil er offentlig leveret,“ men han savnede i høj grad „de så at sige uundværlige *sprogprøver* af den Angelske dialekt“.

Med anledning af denne anmeldelse — Molbech havde i dens slutning også spottet over den uhyre vigtighed, det tillagdes, om man skrev Åbenrå eller Apenrade, Gravensteen eller Gråsteen, „endnu har dog ingen hørt tale om gråsteensæbler“ — skriver

¹ Slesvigske stændertidende 1853—54. s. 638 ff. og s. 677.

² Lic. th. I. I. Bloch havde 1837 udgivet „Nogle grammaticalske bemærkninger over den vesterjydske dialect . . .“

Hagerup (1854, ⁷/₉) til R.: „Molbech er da den evig-gnavne og dertil „Martensenianer“¹. — Jeg kunde have lyst til at lade ham vide, at medens han fræk påstår, at „endnu har dog ingen hørt tale om gråsteensæbler“, siger hvermand herovre daglig „gråstener æbler“ og aldrig andet.“ Men anmeldelsen gav dog, som han i samme brev ytrede, stødet til, „at jeg i den sidste tid har samlet på „historier og rim fra Angel“,“ for at afhjælpe det savn af sprogprøver, Molbech havde fremhævet. Disse ting blev under titlen „Bemærkninger om sprogforholdene i Angel samt nogle sprogprøver“ trykt i Nyt historisk tidsskrift (6. bd. 1856 s. 280 ff.). I indledningen søger Hagerup bl. a. at godtgøre, at det langtfra blot var i hans sogne, at Anglerdansen eksisterede; fuldt så meget dansk sprogstof fandtes f. eks. i Adelby, Hyrup og Rylskov. En ytring af Molbech, at nationaliteten ikke alene og væsentlig lå i sproget, men også i sæder, skikke, tro etc., foranledigede formentlig Hagerup til at betone, at de af ham meddelte sprogprøver ikke indeholdt noget særdeles ejendommeligt, man fandt i dem det sædvanlige danske lune, og ordsprog og rim var formodentlig fælles for hele Danmark. Da han overfor R. (1854, ²/₁₁) omtalte den samling ordsprog, han håbede at kunne levere i afhandlingen, skrev han også, at de rigtignok ingenlunde var særegne for Angel, men måske „desto bedre“. — Sprogprøverne er inddelte i 3 afdelinger: historier, ordsprog og mundheld samt bønner og børnerim. Historien om Store Lars og Lille Lars havde sandemand Nikolaj Henrik Hansen i Estrup i Store-Solt, der var Hagerups højre hånd i sproggranskningen, optegnet „ganske som den blev trykt“, og ham skyldtes ligeledes de allerfleste af ordsprogene og adskillige af rimene (brev fra Hagerup til R., udat., formentlig fra 1856, August(?)). De fleste af de stykker, som ikke var fra Store- og Lille-Solt, stammede fra Husby og var meddelte Hagerup af præsten dér, Aleth Hansen (1856 udnævnt til provst for Flensborg amt og de blandede sogne af Gottorp provsti), som dog havde ønsket, at dette ikke omtaltes. Om Aleth Hansens interesse for sønderjydske sprog og folkeminder vidner ligeledes de mange optegnelser af ordsprog, rim og for-

¹ Martensen var optrådt som modstander af sprogordningen, idet han navnlig hævdede det forkastelige i at berøve Mellemslesvigs befolkning dens tyske kirkelige tradition. At Molbech var tilhænger af Martensens anskuelse, fremgår dog ikke af hans anmeldelse.

tællinger, som findes blandt hans efterladte papirer i rigsarkivet, skrevne ned indimellem kladder til hans korrespondance.

Et særligt område af sprogforskningen, på hvilket Hagerup tidligt — allerede før afslutningen af sin bog — kom ind, var studiet af de sønderjydske stednavne. Dette skyldtes navnlig en anmodning fra generalstaben om bistand ved dens udarbejdelse af et nyt kort over Sønderjylland (det udkom i årene 1857 og 1858). Når Hagerup påtog sig at være medhjælper her, var det ingenlunde ud fra nogen overvurdering af egne evner; „kun den tanke, at vi vel ellers ville få de samme fortydskninger som hidtil, bevæger mig til ikke at afvise sagen“ (brev til R. 1852, ^{27/8}). Sine evners utilstrækkelighed fremhæver han hyppigt, således skriver han bl. a. (til R. 1854, ^{15/8}): „jo mere jeg sysler dermed, desto mere erkjender jeg tingens vanskelighed og min egen udygtighed . . . sørgeligt, at arbejdet ikke er i bedre hænder. Staben lader selv adskillige hjælpemidler benytte, men går ikke til kilderne, hvilket *den* heller ikke kan, og *jeg*, som gjerne vilde, *kan* det heller ikke; og dog synes der ingen udvej at være til en bedre hjælper. Når jeg læser N. M. Petersens skrifter „Om stedsnavnene i Danmark og Norge“ og „Bemærkninger om modersmålet“, bliver jeg ganske ilde til mode! *Han* kunde gøre det!“ Den arbejdsmåde, Hagerup havde foreslået, stemte overens med de af N. M. Petersen udtalte principper, idet han havde betonet, at skulde der ske noget ordentligt, „og der er meget at gøre med alt, hvad der er nord for Slien-Treå“, så måtte *dels* kilderne (Valdemars jordebog osv.) studeres, og *dels* oplysninger om navnenes nuværende *udtale* tilvejebringes (brev til R. 1854, ^{27/1}). Men et sådant program blev ikke fulgt. — Ved gennemgangen af kortbladene havde Hagerup hjælp af flere andre slesvigske præster. Med stednavnenes skrivemåde på de udkomne kort var han lidet tilfreds, om end han heller ikke var enig i angrebene på den: „Den trykte navneliste viser adskillige inkonsekvenser m. m.; staben har unægtelig ej været arbejdet voxen, og dette venter endnu på sin mester. Gid N. M. Petersen må blive færdig med sin litteraturhistorie og så tage fat på navnene“ (til R. 1859, ^{29/1}).

Kort efter sin bogs udgivelse havde Hagerup omtalt for R. (1854, ^{27/1}), at han allerede havde mange småtillæg til denne, og at det skulde glæde ham „at kunne om nogle år bearbejde sproget med mere modenhed og måske sige „sønderjydsk“ istedenfor „angelsk“.“ Hverken denne eller mange af de andre planer, som siden

rørte sig i ham: behandlingen af sønderjydske personnavne, en sognebeskrivelse m. m. — skulde det dog falde i hans lod at virkeliggøre. I 1854 ramtes han af blodspytning, og sygdommen tog mere og mere overhånd; den tvang ham til at opgive at prædike og til at holde kapellan og nødte ham den meste tid til indeophold. Det er bleven sagt, at livet er som en vandring fra marken til haven, fra haven til et vindue, fra vinduet til sengen og fra sengen til graven. De sidste stadier på denne vandring blev for Hagerup lange. Vemodigt er det at høre ham klage, når hans sprogstudier gik i stå, fordi han ikke turde komme udenfor dagligstue og sovekammer og ingen anstrengelser tålte (til R. 1859, ^{29/1}), og rørende at se hans kærlighed til disse gennem alle hans sygdomsår, sådan som den kommer til orde i hans brevveksling med Regenburg. „Jeg kan ikke bare mig for, skriver han således engang (1856, ^{14.-15/12}), at meddele Dem to af mine sidste små bitte sprogfund; mig glæde de i det mindste meget.“ Efter omtalen af disse tilføjer han: „Måske vil De smile over min smålige glæde; men De vil ikke lee ad den, snarere glæde Dem lidt med mig. Jeg vedbliver at samle og har ikke så lidt endda. — Bare jeg kunde islandsk! Jeg har nu det bedste forsæt til at lære det og glæder mig ogsaa i denne henseende over Feilbergs nærværelse, da han allerede kan noget¹. Det er hårdt nok at skulde i sit 40de år lære at deklinere og konjugere påny! Mais que faire!“ At de fortrædeligheder, smålige drillerier fra slesvigholstensksindede sogneboere beredte ham, i særlig grad pinte ham under hans sygdom, er forståeligt. På et tidspunkt, da han endnu nærrede håb om at kunne blive rask nok til at prædike i een kirke — han havde i Solt to —, ønsker han at komme helt ud af Slesvig, „thi ingensteds i Slesvig har man ro“ (til R. 1858, ^{3/4}). Skøndt danskheden i Sønderjylland var bleven ham en hjertesag — etsteds anfører han den endog før religionen —, blændede dette ikke hans syn for styrken af modstanden mod den, selv hos loyale, eller for at plattysk f. ex. i hans egne sogne havde fremgang, men håbet om, at en vending engang vilde komme — hvornår det så end blev —, slap han ikke. — 1863 forløste døden ham fra hans lidelser.

Overfor sprogordningens modstandere havde Hagerup vist, at Anglerdansk eksisterede. En anden af de i Angel ansatte danske

¹ H. F. Feilberg var i 1856 bleven kapellan hos ham.

præster, L. R. Tuxen i Tumby og Strukstrup, påtog sig den opgave at vise, at det andet folkesprog i Angel, plattysk, var af sådan beskaffenhed, at det var mere forsvarligt, at dansk var befolkningens kirke- og skolesprog, end at højtysk var det. I et brev til R. (1856, $\frac{6}{2}$) skriver han: „Måske vil det interessere hr. etatsråden at erfare, at jeg arbejder på et lille skrift over sprogforholdene i Angel, navnlig i henseende til det plattyske sprog, dets indtrængen, indflydelse, slægtskab med det danske tilligemed nogle sprogpøver.“ Regenburgs mening om hensigtsmæssigheden af et sådant arbejde vilde han gerne vide. „Uden at ville tillægge mit arbejde nogen synderlig fortjeneste, troer jeg dog, at det indeholder enkelte punkter, hvorfra sagen måske endnu ikke er betragtet.“ Arbejdet: „*Det plattyske folkesprog i Angel tilligemed nogle sprogpøver*“ udkom i begyndelsen af året 1857. Tuxen ytrer (1857, $\frac{17}{2}$), da han oversender det til R. og takker for den til det opnåede understøttelse, at R. vistnok havde ventet, at det langt tidligere skulde have set dagens lys, og at han også selv både havde ventet og håbet dette og meget havde ønsket, at det skulde udkomme, før sprogsagen blev foretaget i stænderne; der sigtes med dette til, at også i stænderforsamlingen 1856—1857 sprogordningen blev genstand for skarpe angreb fra det tyske partis side. — Skriftet byggede naturligt nok væsentligt på iagttagelser over det plattyske i Tuxens egne sogne, og fra disse hentes de fleste af de vedføjede sprogpøver. Slægtskabet med dansk bevises ved ligheden i udtale, konstruktion og navnlig ved „den mængde *rent danske, især angel-danske ord*, som det indeholder“ (anf. arb. s. 21), og hvorpå bogen anfører en talrig række prøver. Med hensyn til udtalen skriver Tuxen (s. 7): „Hvor aldeles dansk sproget klinger, beviser den omstændighed, at det endnu hænder forf. af og til, når han i frastand hører folk tale sammen, at han er i tvivl, om det ikke er dansk, de tale, indtil han omsider overbeviser sig om, at det er, eller rettere sagt skal være tydsk.“

Tuxens skrift hilstes selvfølgelig velkommen af sprogordningens venner; og det citeres hyppigt i den følgende tids polemik; som et vidnesbyrd om det onde lune, hvori det hensatte modstanderne, kan nævnes, at en af førerne for disse, Hansen Grumby, i stænderforsamlingen 1860 i et angreb på en række danske præster også omtalte Tuxen: Han havde ikke tid til at passe sine forretninger,

men derimod nok til at skrive bøger! (Slesvigske stændertidende 1860 s. 345 f.).

At dansk forstodes langt bedre end højtysk af befolkningen i Angel, hævdede Tuxen også i den anonyme artikel: „Angel og Angelboerne. Af en dansk Angelbo“ (Slesvigske provindsialefterretninger. 1. bd. 1860, s. 327 ff.). Til R. skriver han (1860, ⁵/₈), at han i den sidste tid ikke har været ganske ledig: „I de 9 år, jeg har været ansat her, har såmeget trykket mig, og dette tryk blev mig tilsidst så tungt, at jeg måtte give det luft, og dette er skeet i provindsialefterretningerne, hvor hr. etatsråden vil finde en afhandling om Angel, som jeg dog ikke har fundet mig foranlediget til at sætte mit navn under, da man allerede er vred nok over min bog om det plattyske sprog i Angel.“ At vreden gennem denne skildring skulde blive mindsket, var såvist heller ikke at vente; Angelboerne får her læst og påskrevet — man læse til eksempel hans bemærkninger om rygtesmederiet eller Angelboernes tobaksrygning! Og i voldsomme udtryk hånes det sprog, de taler efter at have opgivet det danske: „et mål så rådt og udannet som det vel er muligt, og hvor kunde man også vente andet af en sådan hjemmefødning, et sådant i mands minde lavet tungemål, der er udklækket af hovmod og opfostret af uvidenhed?“

„Her have vi da snarere det, som tyskerne så gjerne ville gøre det Anglerdanske til, nemlig: Rabendänisch, uforståeligt tõi, dansk-tydsk patois, og hvad det forresten hedder. Ja det er ikke engang et patois, men et fuldkomment jargon, et topmålt Kauderwelsk (o: pludder), et barbarisk sprog, et afgjort kragemål.“ Alligevel kunde det plattyske dog efter Tuxens mening være en brugelig bro over til det danske.

Den opgave, Hagerup havde drømt om at kunne løfte: at sætte „sønderjydsk“ i stedet for „angelsk“, blev henimod tidsrummets slutning taget op af Johannes Kok (Koch)¹, sognepræst i Burkal, lige nord for det blandede sprogdistrikt. I første halvdel af 1863 udkom hans „*Det danske folkesprog i Sønderjylland*“ forklaret af oldnordisk, gammeldansk og de nynordiske sprog og sprogarter“ 1. del, hvilken foruden indledning indeholder sproglære

¹ Sit navn skriver han første gang Kok i begyndelsen af 1863, i brev til R. 1863, ²⁰/₄, medens han i det foregående brev ²⁰/₁ skriver Koch.

og ordbog (almindelig del)¹. Øjemedet med dette arbejde var, skriver han, at vise, at det sønderjydske folkesprog, både hvad sprogbygning og ordforråd angår, er en ren og oprindelig dansk eller rettere nordisk sprogart, og et forsøg herpå vilde vel næppe i en tid, da den sønderjydske sprogsag stod på dagsordenen både ude og hjemme, blive anset for overflødig. Øjemedet var således et rent praktisk, ikke noget videnskabeligt. I indledningen fremhæves også, at „Sønderjyden taler sit danske modersmål fuldt så rent som nogen anden almuesmand i det mindste på landet“, og det betones, at ved sprogordningen var det den danske og ikke den tysktalende del af befolkningen, som var bleven forurettet; dansk burde have været indført så langt ned som til Slien.

Trykningen af bogen havde strakt sig over et længere tidsrum, og i et brev til R. (1862, ^{12/12}) skrev Kok: „Jeg er meget ked af denne sendrægtighed, da den belejlige tid — hvis der ellers har været nogen sådan — i hvilken bogen skulde have gjort nogen virkning, let kan gå hen, inden den udkommer. Skulde det ske, så får den nøjes med at stå som et vidnesbyrd om, at der i året 1863 gaves et rent og ægte dansk folkesprog fra egnen ved Husum til kongeåen, som ikke burde været prisgivet.“ Da den var udkommen, omtaler han for R. (1863, ^{29/4}), at professor Hjort „i al hemmelighed“ havde betroet ham, „at han vilde give grev Manderstrøm, „som forstår sig på lærde sager og kan have godt af at belæres om Slesvig,“ et eksemplar. Dette glæder mig; kunde bogen blot komme til flere mænd af betydning i Sverige og Norge, hvor selv de mod os mest velvillige have højst uklare begreber om sprogforholdene hernede og navnlig stå i den formening, at det dansk, her tales, er en meget korrumperet mundart. Appellationsråd Knudsen sagde endog, at jeg skulde se at få bogen til selve den svenske konge . . .“

Regenburgs bistand til bogen havde ikke blot bestået i at sørge for penge, at den kunde blive trykt, og i tilskyndelse og op-

¹ I brev til R. 1863, ^{15/8} nævner Kok, at han senere har modtaget et betydeligt tillæg til ordbogen, „navnlig fra degnen ved den frie danske menighed i Flensborg, Tofte, hvilket med det, jeg selv har samlet, udgør henved 400 artikler. Blandt de modtagne bidrag ere mange fra Lille Solt, som Tofte har fået fra en der født lærer.“ — Et eksemplar af 1. del, gennemskudt med hvide blade med tilføjelser, skrevne af Kok selv, findes i kgl. bibl. (Ny kgl. saml. 8o no. 432).

muntring — Deres opmuntring og understøttelse skylder den væsentlig sin tilblivelse, siger Kok (til R. 1861, ²³/₄) —, men han havde også med interesse taget sig af indholdet og meddelt bemærkninger og rettelser. Anmærkninger, han havde sendt, var således blevne optagne i tillæget til 1. del (brev fra Kok til R. 1863, ²⁹/₄). Samme interesse viste han ved udarbejdelsen af bogens 2. del, der skulde omfatte person- og stednavne, men som først udkom nogle år efter Sønderjyllands tab, og efter at Kok havde måttet forlade sit præstekald der. Straks efter nyår 1864 skriver Kok til R. (1864, ⁸/₁), at den sidste tids pinagtighed havde bevirket, at han havde forsømt, hvad der kunde opsættes: „Nu er jeg dog bleven ked ad denne ørkesløshed og har siden nyår atter med iver taget fat på mit sprogarbejde, som interesserer mig for dets egen skyld, og som jeg, med Guds hjælp, vil tilendebringe, selv om tyskerne, inden det bliver færdigt, for længe siden skulde have besat hele halvøen.“ Gjort det færdigt fik han også; i 1867 udkom 2. del, og den tilegnedes Regenburg. Formålet havde her været det samme som i 1.: at godtgøre den sønderjydske befolknings nordiske nationalitet. I et brev af 1863, ⁶/₁₁ til R. fortæller Kok, at han havde vist professor Stephens sin sønderjydske navnefortegnelse, og denne havde sagt, at den var 500 pund sterling værd; om han nu end ikke turde opfatte dette som alvor, håbede han dog, den vilde have nogen værdi for videnskaben og for den nationale sag. Da han senere i samme brev taler om sit arbejde med stednavnene, udtrykker han ligeledes håbet om, „at også dette parti af bogen skal blive til nytte for sagen og til nogen tjeneste for videnskaben.“ Det princip, han ved gennemgangen af sønderjydske folketællingslister til udarbejdelsen af sin navneliste havde brugt, nævner han i et tidligere brev (til R. 1863, ¹⁸/₉): „Det er en selvfølge, at jeg intet hensyn tager til indvandrede danske og tyske familier og disses afkom; i denne henseende er det heldigt, at hver persons fødested angives. Købstadbefolkningen bør man efter min mening heller ikke tage hensyn til.“

I Slesvigske provindsialefterretninger (1. bd. s. 59 ff.) havde Kok i 1860 skrevet en lille afhandling af sproglig og folkloristisk karakter: „*Den mellemslesvigske slette og dens beboere*. En skildring nærmest grundet på iagttagelser i Burkal og tilgrændsende sogne.“ Skønt det i denne havde været hans bestræbelse, skriver han, at skildre Mellemslesvigernes ejendommeligheder, var resultatet dog

blevet, at Mellemslesvigerne i alt væsentligt, i alt, hvad der udgjorde en nationalitets særkende — således navnlig sagn, ordspog og mundheld —, ganske lignede de øvrige danske, „et resultat, som der ikke er grund til at være misfornøiet med.“ Denne afhandling fik betydning ved at give stødet til H. F. Feilbergs første og righoldige folkløriske arbejde, der også omhandlede den mellemslesvigske slette: „*Fra heden*“ (trykt i Slesvigske provindsialefterretninger 4. bd. 1863 og samme år særskilt). 1856 var H. F. Feilberg, som ovenfor omtalt, bleven kapellan hos E. Hagerup; han deltog i dennes sprogstudier og er vel ikke bleven uden påvirkning af ham. „Han [d. e. Hagerup] og jeg, skriver han til Regenburg (1858, ²³/₁₀), sløve stadig i forening efter nye ord og vendinger.“ I 1859 udnævntes han til præst i Valsbøl og blev 1862 forflyttet til Store Vi. Navnlig i Valsbøl, hvor der, som han efter at være kommen til Store Vi siger: var godt at være, samlede han, der fra barndommen af havde været vant til at omgås almuen, stoffet til sin skildring. Til R. skriver han (1862, ²³/₁): „I min fritid har jeg beskæftiget mig med et slags ethnografisk arbejde for denne egns vedkommende; jeg har samlet alt, hvad jeg kunde overkomme af nyt og gammelt folkelivet, sæd og skik, overtro angående, hvorved jeg håber at kunne levere et indirekte beviis for Nørrejdens slægtskab med Sønderjyden, ikke blot sprog, men traditioner ere fælleds.“ Med offentliggørelsen vilde han dog vente, da han havde fået skrupler med hensyn til det betimelige i at foretage den, så længe han selv levede midt i den befolkning, han havde søgt at skildre. Det blev først trykt, da han var kommen til Store Vi, men også herfra hentede han jo stof. I. B. Høyer, der i somren 1903 foretog en vandring gennem Mellemslesvig, til grænseegnene for tysk og dansk, fortæller, at det var interessant at høre gamle folk i Store Vi udtale sig om Feilberg og om den danske tid, men at det var almindeligt, at man ikke kunde lide hans bog „*Fra heden*“, „vel sagtens fordi man ikke holdt af at have sig selv offentlig fremstillet“¹. Da afhandlingen var bleven trykt, skrev Feilberg til R. (1864, ¹⁵/₁), at han meget ønskede, den måtte vinde hans bifald; den var jo eet indlæg mere i sprogsagen, han smigrede sig med, at det var en ny side, der ikke således var fremdragen før, „og at jeg har opdrevet de mange danske

¹ I. B. Høyer: En rejse gennem overgangsegnene fra dansk til tysk s. 31 (i Sønderjydske årbøger 1905).

viser, er jeg jo rigtignok noget stolt af.“ Overensstemmende med disse ytringer mundede også hans skildring ud i, at det billede af Sønderjyden, som var ridset op, slående lignede Nørrejyden: „Måtte den tid dog snart komme, da han kjendes ved sin broder og hører hans tilråb:

Vil du som jeg.
skilles vi ej,
vi skal jo samme vei!

Så lad vort fælles løsen være: med Gud, for konge og fædreland!“

Den kreds af arbejder på sønderjydske sprog- og folkemindeforsknings område, som i det foregående er omtalte, bærer et ensartet præg; vi har kunnet betragte dem alle mere eller mindre som „indlæg i sprogsagen“; de er, som vi i begyndelsen skrev, udsprungne af nationalpolitiske motiver, deres forfattere er mellem-slesvigske præster, og i væsentlig grad skyldes bøgernes fremkomst Regenburgs interesse. Udenfor denne kreds står K. I. Lyngbys strengt sproglige arbejder, som ikke her skal omtales, og så vidt ses har heller ikke Lyngby stået i nogen forbindelse med Regensburg. Udenfor står ligeledes sådanne skrifter, som f. eks. Mørk Hansens, der i hovedsagen er direkte polemik mod de tyske og slesvigholstenske påstande.

Et karakteristisk vidnesbyrd om forbindelsen mellem Regensburg og de nævnte arbejder er det formentlig også, at vi i flere af dem møder Regenburgs syn på sprogrænsen, som han i 1851 havde ønsket sat ved Slien; dette er tilfældet hos Kok, hos Tuxen (hans artikkel om Angel), også i Hagerups artikkel i Historisk tidsskrift fandtes oprindeligt en bemærkning herom¹. Men ingensteds nævnes Regenburgs navn, intet steds lyder en tak til ham for hans utrættelige virksomhed, interesse og bistand, heller ikke i Allens store værk: Det danske sprogs historie i hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland (I—II, 1857—58), der dog skylder ham så meget, finder vi hans navn². Regensburg har hverken ønsket sig eller sin virksomhed offentlig omtalt. Vi skal slutte med at anføre nogle ytringer af et brev fra Mørk Hansen til R. (1858, 16/6): „Det

¹ Denne slettedes, da Regensburg ikke på det tidspunkt ønskede den fremsat.

² 2. del af Koks bog er tilegnet Regensburg, men udkom først 1867, da Regensburg ikke længere var slesvigsk departementchef.

er . . . især under læsningen af anden afdeling af Allens værk ofte faldet mig ind, at når en udtømmende fremstilling af det danske sprogs historie i Sønderjylland — af dets undertrykkelse, forhånelse og forkastelse — men også af dets, desværre kun vel sildige — opreisning og frelse — ikke engang nævner etatsråd Regenbürgs navn, så er dette i grunden en stor historisk uretfærdighed, som jeg kun kan forklare deraf, at De selv har så væsentlig del i dette herlige værk. Jeg kan godt forstå, at den, der udretter så meget for sit fædreland og sit folk, kan have løn nok i sin egen bevidsthed; men jeg kan dog ikke holde den tanke tilbage, at den tid vel eengang vil komme, da det bliver kundbart for en taknæmmelig efterslægt, hvad det dansk-slesvigske folk skylder Dem.“

OM ORKNØERNES HISTORIE OG SPROG

ET BRUDSTYKKE

AF

DR. J. JAKOBSEN

DE ældste historiske efterretninger, som vi have om Orknøerne og Shetlandsøerne, indeholdes i Orkneyinga Saga, som begynder med øernes bebyggelse fra Norge. Denne sættes til Harald Haarfagers tid samtidig med Færøernes og Islands bebyggelse. Tilstedeværelsen af noget ældre folk på O. og S. omtales ikke. Medens Færøerne og Island vare ubebyggede på det omtalte tidspunkt, kan det af flere omstændigheder sluttet, at de to andre øgrupper vare bebyggede ved Nordboernes ankomst, og ikke nok hermed, det kan påvises, at øerne (O. og S.) må have fået nybyggere fra Norge længe før Harald Haarfagers tid. Vidnesbyrd om ældre bebyggelse, før Nordmændenes ankomst, findes dels i de mange arkitektoniske mindesmærker: ruiner af pikteborge og gravkamre, såkaldte Piktetuse, irske gravkammerindskrifter, samt i stednavne af umiskendelig keltisk karakter, som skinner igennem det yngre dominerende nordiske stednavnelag; endvidere nordiske stednavne med henvisning til Pikter og Irer. At den nordiske udvandring til Orknøerne og Shetlandsøerne er begyndt tidligere end udvandringen til Færøerne og Island kan sluttet af, at der på de to førstnævnte øgrupper findes stednavne tilhørende ældre lag med navnegivning, som var gået af brug, dengang Færøerne og Island bleve bebyggede.

At Orkneyinga Saga ikke beskæftiger sig med det ældre tidsrum i Orknøernes og Shetlandsøernes historie kommer dels af, at den norske bebyggelse ligger så langt tilbage i tiden, at øgruppernes ældre piktiske tid er gået sagaforfatteren helt ad glemme og dels deri, at han har sat som sit særlige formål at skildre øernes jarletid og deres jarlers historie, der først begynder i Harald Haar-

fagers regeringstid. Hvad der ligger forud derfor, har han betragtet som sig uvedkommende¹.

Blandt de førnordiske mindesmærker må særlig fremhæves de runde stentårne, der nu så godt som alle ligge i ruiner. Den bedst bevarede er den 60 fod høje borg på øen Musa blandt Shetlandsøerne. Disse runde stentårne eller borge genfindes på det skotske fastland og på Irland, men ikke i de nordiske lande. Ejendommelig for Orknøerne og Shetlandsøerne som for de brittiske øer i det hele er også de konsentriske stencirkler, ringe af opretstående stene, den ene ring indeni den anden, gerne 3 i tallet, de stå som vidnesbyrd om druidisk gudsdyrkelse [Druiderne, præsteskabet hos de gamle keltiske folk]. Her udførte Druiderne deres religiøse offerdansen. Som et levende vidnesbyrd herom står navnet Haltadans på øen Fetlar blandt Shetlandsøerne, navn på en sådan stensætning — tre konsentriske ringe med to stene i midten. Herom lyder sagnet, at Fetlartroldene engang i gamle dage var komne ud en nat for at danse og dansede hele natten; men i deres lystighed ænsede de ikke, at solen var ved at stå op, og da den opgående sol kastede sine første stråler på dem, blev de alle forvandlede til sten. Utvivlsomt har Nordboerne her set en art hinkende dans, druidisk offerdans udført, det er den eneste rimelige forklaring på navnet Haltadans. Der findes mange vidnesbyrd i de orknøske og shetlandske stednavne om, at Pikterne er blevne identificerede med trolde. Lignende konsentriske cirkler som Haltadans bære på øen Unst (S.) navne som the 3 fivlas, hvor fivla står som forkortelse af det andensteds forekommende fivlagord, det er Troldegærde — altså de 3 Troldegærder. Egne, hvor det kan påvises, at Pikter have holdt til i større antal, ere af almuen blevne skyede som hjemsteder for trolde lige indtil nutiden; man turde ved nattetid ikke gå over eller forbi sådanne steder. Eksempelvis skal fremhæves dalen Pettadal i Delting på Mainland blandt Shetlandsøerne, en skummel, lynggroet dal og det sted på S., som er længst fjernet fra søen på alle kanter. Herom fortalte en gammel kone fra Delting forfatteren, at ingen tidligere turde gå igennem denne dal ved nattetid af frygt for de i de omliggende høje „Kammene“ boende trolde, og disse trolde, tilføjede hun, nedstammede fra Pikter, som engang havde boet der i dalen, men vare flygtede ind i højene for deres fjender, og ved disse må forstås de nordiske vikinger.

¹ Rettere: har han overhovedet ikke kendt. *F. J.*

Hovedmængden af de førnordiske keltiske indbyggere på Shetlands- og Orknøerne have været Pikter, som det fremgår af de mange med Pet og Petta begyndende stednavne; af sådanne kan foruden Pettadal på S. nævnes Pettasmog og Pittasmog [Piktesmøgen] på Unst S., en fra oven ikke synlig nedgang i en brat klippekyst, en til en grøn flade førende brat sti, sandsynligvis brugt af Pikterne til at undfly deres fjender, således som navnet antyder. På Orknøerne findes Pettwell som navn på kilder [Westre og Papawestre], Kældapitter eller Pitterkælda i sognet Harra på Mainland, Piktswell på øen Hoy og flere kildenavne endende på Raiar, som i kymrisk-keltisk sprog betegner vandfald eller vandspring. Om Kældapitter fortæller sagnet, at en dreng ved navn Peter engang druknede deri, og efter ham skulde så kilden have fået navn; men langt rimeligere er det at antage, at Piter her er udviklet af Pet og Pitt, som vi have i Pettwell, særlig da det støttes af så mange andre kildenavne, som må henføres til Pikter, og her må særlig tænkes på navnene på Raiar, et ord, som genfindes i walisisk, men ikke i gælisk. At piktisk har stået den kymriske sproggruppe indenfor keltisk nær, ikke blot i lydlig henseende, nærmere end ved gælisk, antages nu af de fleste betydeligere keltiske sprogforskere, og dette støttes ved de mange i shetlandske og orknøske stednavne forekommende ord, som man kan genfinde i walisisk, men ikke i gælisk. Disse navne kan på orknøsk og shetlandsk grund af naturlige årsager ikke vel skyldes walisisk kolonisation.

I indlandssognet Harra på Mainland blandt Orknøerne findes et højdedrag ved navn The Kæthhunteins, hvorom følgende sagn fortælles. En kvinde ved navn Kate Huntley havde her en kro med udsalg af øl eller whisky, som hun forstod at brygge af lyng, og denne drik sagdes at være så liflig, at hun altid havde fuldt op af kunder. En aften var imidlertid hendes gæster blevne så berusede, at de kom i slagsmål; der flød blod, og Kate Huntley og alle hendes gæster bleve indstævnedes for retten i Kirkwall og dømte; siden blev kroen nedlagt. I Kirkwalls retsprotokoller findes imidlertid intet om denne historie og det af gode grunde, en kvinde som Kate Huntley har nemlig aldrig eksisteret, navnet Kate Huntley er blot opstået ved misforståelse af højens navn Ketthunteins, som man antog at være det kvindelige fornavn Kate, forkortelse af Kathrin, og tilnavnet Huntley. På øen Whalsay (S.) var fiskernes tabu-navn for katten tidligere the Ketthuntein, og på øen Yell (S.) skel-

nedes tidligere mellem tre arter af trolde: Grølis, the Skoltas og the Ketthuntlas; dette kaster lys over navnets oprindelse. Det betegner oprindelig en art fabeldyr, bastard af kat og hund og har derefter fået den udvidede betydning trold. The Katthuntleins betyder altså troldhøjen, og trolde nedstammer i dette tilfælde fra Pikter. Der findes her gravkamre, piktehuse, og keltiske stednavne i umiddelbar nærhed; desuden røber fortællingen om det af lyng bryggede øl et gammelt piktesagn. På S. fortælles følgende sagn: Da de nordiske vikinger havde indtaget øerne, slog de alle Pikterne ihjel undtagen to: En gammel mand og hans søn, hvis liv de lovede at skåne, hvis de vilde fortælle dem hemmeligheden ved ølbrygning af lyng. Da den gamle mand mærkede, at sønnen vaklede og mulig kunde røbe hemmeligheden for at redde livet, sagde han til fjenderne, at hvis de vilde dræbe hans søn, så vilde han selv, den gamle, fortælle dem hemmeligheden. Da sønnen var dræbt, sagde den gamle til dem, at nu skulde hemmeligheden aldrig blive røbet; han havde været bange for, at sønnen skulde fortælle det af frygt for døden, nu skulde de aldrig få noget at vide, ham selv kunde de pine, så meget de vilde; hvorpå også han led døden.

I følge gammel lokal tradition skulde de nordiske vikinger have udryddet Pikterne på S. og O. Andre have hævdet den mening, at øerne i deres førnordiske periode slet ikke have været beboet af Pikter eller overhovedet af Kelter. På denne måde har man villet forklare, at der ingen keltiske eller førnordiske stednavne har været at finde på disse øer.

Som det fremgår delvis af det foregående og delvis af det her efterfølgende, forholder det sig ikke således. Øernes forråd af stednavne, som man har troet at være udelukkende nordisk, indeholder utvivlsomt et betydeligt keltisk element. Navne i nordisk sprog, som henvise til tidligere keltisk især piktisk befolkning, ere allerede blevne omtalte; i det følgende skal omtales navne i keltisk sprog. Både på S. og O. forekommer gentagne gange i stednavne et ord: ork, betegnende dels en høj dels et forbjerg eller en pynt, således f. eks. the mukkel and the little Orka, to steder i Dunrossness (S.) på den bratte kyst, som hæver sig højere end omgivelserne. På vestsiden af Unst, den nordligste af Shetlandsøerne, er et forbjerg ved navn Orknagabel, som af fiskerne, når de var på søn, blev kaldet the head o' Orka [head det er forbjerg]. Det samme ord indeholdes som forled i orkahaugr, gammelt navn for den bekendte

gravhøj Mæshow på Mainland blandt Orknøerne. Diodorus Siculus, som skrev en geografi i det 2det århundrede efter Kristus, omtaler blandt skotske forbjergnavne et Orkas på Skotlands nordkyst, hvilket Orkas enten er det nuværende Dungansbyhead eller Dunnethead. Orkas er åbenbart det samme navn som de omtalte orknøiske og shetlandske; men da Orkas i Skotland omtales så tidlig som i det 2det århundrede og altså går tilbage til en tid, hvor Skotterne endnu ikke havde bosat sig i landet, og hvor dette var beboet af Pikter, må navnet regnes for at være piktisk. Et vidnesbyrd om Skotlands eller ialtfald Nordskotlands ældre navn Piktland haves i navnet Pentlands firth, farvandet mellem Skotland og Orknøerne. Pentland står her for Petland, hvilken udtale endnu bruges af almuen både på Caithness og på Orknøerne. Pétt er, som allerede tidligere bemærket, den oldnordiske form af Pikt. Adskillige oprindelig piktiske navne ere nu blevne fordunklede og gjorte ukendelige ved tilføjelse af nordiske efterled, således f. eks. det flere gange forekommende næsnavn Twinnæs på Orknøerne; dette betyder ikke, som man af navnet kunde formode, tvedelt næs, en sådan forklaring passer ikke til stedernes beskaffenhed, det er det kymrisk-keltiske Twyn, som i Walisisk betyder forbjerg, i dette tilfælde sandsynligvis et piktisk navn. Nordboerne have så føjet næs til det dem uforståelige Twyn. En klippe i søen på vestsiden af øen Yell (S.) kaldes the Pendor, hvilket er kymrisk (walisisk) Pentner, som betyder stabel, stok, det almindelige orknøiske og shetlandske navn for en sådan søklippe er det oldnordiske stakkr. Flere keltiske navne på Shetland er nu kun bevarede som sønavne, tabu-navne for visse landmærker, ved hjælp af hvilke fiskerne finde fiskegrundene. På landjorden have disse steder andre og nordiske navne; eksempelvis skal nævnes the Hjogenknones i Fedeland (Northrøe), den nordligste del af Northmeven, det nordligste sogn på Mainland (S.). Fiskernes sønavn for the Hjogenknones var the Tarihuls, hvis første led er kymrisk Tar, i walisisk i formen Taren, en høj; hertil har så Nordboerne føjet ordet hul, som er oldnordisk hóll, en høj. Med oldnordisk pari, tare, søtang, kan Tarihuls ingen forbindelse have, da stederne ere to store højder i betydelig afstand fra søen, og hvor ingen søtang findes; desuden findes på øen Musa en stor indlandshøj ved navn the Tara, det er højen (kymr. tar). Vi har her åbenbart med to gamle piktiske navne at gøre. I the Tarihuls og med andet (senere) navn the Hjogenknones har vi be-

varet fire navne for ordet høj: 1) kymrisk Tar, tilhørende det ældste og keltiske stednavnelag, 2-3) Hjog og Hul, oldnordisk haugr og höll, det andet stednavnelag, 4) know, lavskotsk form af engelsk knoll, det tredje og yngre stednavnelag. — At også Irer har været på O. og S., derom vidner dels fundne gravkammerindskrifter, som f. eks. på Kubbinsbroksstenen på øen Bressa (S.), dels stednavne, således især dem, som indeholder ordet Papa, gammelt udtryk for de irske og tildels skotske munke, som drog ud for at nedsætte sig som eneboere på afsides steder, hvor de i fred og ro kunde dyrke gud. Minder om sådanne irske eneboere haves i ønavnene Papa, Papey på Orknøerne, Shetlandsøerne og Island, små afsides liggende øer. På S. antager Papa undertiden formen Poba som f. eks. Gjopoba på Whalsay, det er gjá papa, svarende til papegjo i Nordyell blot med de to sammensætningsled omstillede. Endvidere Trumbapoba på nordsiden af Rynniswo, egentlig Papernes landryg, gælisk Drum, kymrisk-walisisk Trwm = landryg. Til den gamle Olafskirke tæt ved Papel, det er Papabyli i Nordyell (jfr. isl. Papýli) hørte to jordstykker ved navn the kildællins og the tærmelands. Kil i det første af disse to navne er irsk cill = en kirke, dællin er lavskotsk form stående for dælvng = stykke agerland, engelsk delv, opgrave jorden. I tærmelands er første led tærme det irske tearmuen, kirkeejendom i irsk-engelsk almindelig kaldet tærmonland. Disse to navne kildællins og tærmelands viser, at den her rejste gamle norske til St. Olaf viede kirke må være bleven opført på et sted, hvor der tidligere har stået en irsk kirke. Et lignende forhold kan påvises i det sørnævnte Kulbinsbrok på Bressa, hvor gravkammerindskriften blev fundet; den herværende gamle kirke er sikkert bleven opført på en ældgammel keltisk kirkes grund; i umiddelbar nærhed findes Killgjo, navn på en lille usædvanlig bred kløft, der på grund af stedets beskaffenhed ikke kan afledes af oldnordisk kill, smal kløft, men af det omtalte irske kilkirke.

På Færøerne findes intet af de med papa begyndende navne som direkte vidnesbyrd om irske eneboere; derimod findes øst for sydenden af Sønderø en holm ved navn Bagelholmur, hvor bagel sandsynligvis sigter til fund af baglar eller gejstlige krumstave, i sagalitteraturen brugt om papernes krumstave. I den islandske Landnámabók fortælles, at der på Papey fandtes efterladt baglar og irske bøger, et vidnesbyrd om, at irske eneboere har opholdt sig der. sammenhæng hermed bør nævnes, at der på Suderø har gået

sagn om irske munke, som skal have været bosatte der på øen i oldtiden.

Af irsk oprindelse er det på Orknøerne, Shetlandsøerne, Færøerne og Island forefundne navn Dimon, der allevegne betegner to sammenhørende ting, en tvedeling. I Dearnæs på østsiden af Mainland (O.) er the Deimons nu et husnavn, men oprindeligt navn på to høje, en større og en mindre; navnet er overført på huset på grund af dets beliggenhed på den ene af højene. På Shetlandsøerne er the Kusins o' the Dimons navn på to høje klipper i søen vest for øen Yell. På Færøerne er store Dimon og lille Dimon navn på to små øer. På Island store og lille Dimon navn på to høje øer syd for Bredefjorden (Vestisland) og to klipper i søen de såkaldte Dímonarklakkar i selve Bredefjorden. Første navnelid må i henhold til det anførte betegne to eller tve eller noget, som består af to dele og blive at aflede af irsk di, hunkønsform af dà = to. Det kan ikke godt, som af Vigfusson foreslået, være et latiniseret keltisk Dimons, da lat. mons er et hankønsord og hunkønsformen di ikke passer hertil; bedre passer som efterled irsk muinne ryg, nakke, højde, dels ved sin grundbetydning, og dels fordi det er hunkønsord. Hvorledes dette navn, Dimon, er blevet ført så langt nordpå er ikke godt at sige; det behøver ikke at skyldes Paperne. En anden mulighed til forklaring indeholdes i den omstændighed, at Unn eller Aud, den dybsindige, enke efter Olaf Skotterkonge, efter sin mands død bemandede et langskib med irske og skotske trælle, hvormed hun sejlede først til Orknøerne, siden til Færøerne, hvor hun bortgiftede sin sønneatter Olof, hvorfra Gøteskæggerne, den berømte Trond i Gøtes slægt nedstammede. Fra Færøerne drog hun så videre til Island, hvor hun landede i Bredefjorden. Netop her på dette sted er det, at Dimonnavnet forekommer to gange. At Dimon snarere er irsk end skotsk må sluttes af den omstændighed, at tvedeling, tallet to som første led betegnende to til hinanden stødende ensartede naturformationer, er ganske særlig karakteristisk for Irland, f. eks. Damagh, tvesletten eller de to sletter.

Et spor til Lapfinner findes på øen Føtlar, den østligste af Norderøerne (S.). På denne ø ses endnu levninger af et ældgamelt gærde tværs igennem øen fra nord til syd og delende øen i to dele; dette gærde bærer endnu navnet the Finnigordduke, ældre blot the Finnigord, Finnegærdet [lavskotsk duke, gærde, er blot en

tautologisk tilføjelse]. Fin her som første led er næppe mandnavnet Fin, man skulde i ejefald have ventet formen Finns, og desuden, hvad der er af særlig betydning, er de fleste af øens gamle troldesagn koncentreret om dette gærde. Om dets oprindelse fortælles følgende: Bonden i Kolbinstof, som ønskede at opføre en større indhegning om sin udstrakte ejendom, aflagde det løfte, at han vilde ofre sin bedste ko, ifald gærdet stod fuldført i løbet af natten. Den følgende morgen stod gærdet færdigt, og bondens bedste ko var forsvunden. En troldehule the Haljer o' Fivlagord findes på sydsiden af øen, der hvor det her omtalte gærde ender. Fivlagord, det er troldegærdet, oldnordisk *fiflagarðr*, må være et andet og ældgammelt navn for the Finnigord. Fra ældgammel tid tillagde Nordboerne Finnerne troldomskyndighed (*Finne-gand*). Mulig skyldes gærdets opførelse finske eller lappiske trælle. Bemærkes kan i denne sammenhæng, at øen Fetlar ifølge et gammelt lokalt sagn var den af Shetlandsøerne, som først blev bebygget af Nordmændene, og disse kan vel have haft lapfinske trælle med sig.

På hvilket tidspunkt Nordboerne har begyndt at nedsætte sig på S. og O. er ikke ganske klart. Den første bebyggelse må være adskilligt ældre end den i Orkneyingasaga omtalte på Harald Haar-fagers tid; herpå tyder især de mange med vin, det er græsgang, sammensatte navne såsom på S. Winjanes, Winjadepla, Winfield, Winniwolo, på Orknøerne Winkvi, dalvinna, Windiwas, Vinquin (Evi, Mⁿ), Viniver (Shap.), henholdsvis oldnordisk *vinjar-nes, *vinjar-depill, *vin(-mørk), *vinjar-válr, *vin-kví, *dal-vin. Windiwas, som stednavn (gårdnavn) flere steder på O. forklares populært som et brøstfældigt hus, et hus, gennem hvis vægge vinde blæse („windy walls“), Windiwas (Westreⁿ, Firth, M.). Med *Vinquooy* (Ethey, O.) jfr. *Winjahwæi* (Haraldswik, Uⁿ), græsgang med en gammel kvægfold: *vin-kví og *vinjar-kví. Men dels fordi navnet Windiwas forekommer gentagne gange, dels fordi det ikke kan påvises at være nyt som stednavn, og endelig fordi et tilsvarende navn Winniwals forekommer flere steder (f. eks. som navn på en udstrakt græsgang i NRoe, Nm), er det langt rimeligere at tænke på et oldnordisk vinjar-válr. En sammensætning vinjar-váll forekommer oftere som stednavn i Norge. Váll synes at betegne jord, som er ryddet ved brænding. — Se „Norske Gårdnavne“, indledning s. 85.

Da denne afhandling har Orknøerne og ikke Shetland som sær-

ligt emne vil i det følgende shetlandske ord og navne kun blive medtagne til sammenligning som hjælp til forklaring af orknøske ord og navne. I det foregående, ved omtalen af keltiske navne, er begge øgrupper behandlet nogenlunde ligeligt. Da spørgsmålet om keltiske navne på Orknøerne har været omtvistet og benegtet så vel som for Shetlands vedkommende, og da Shetland dog frembyder mange gode eksempler på utvivlsomt keltiske navne, har det været nødvendigt for dette spørgsmåls vedkommende at medtage S. i så stor udstrækning som muligt.

Det vilde jo være urimeligt at antage, at når keltiske stednavne findes i så stor udstrækning på den fjærnere øgruppe (S.), de da skulde helt savnes på den nærmere øgruppe så tæt ved Skotlands kyst (O.).

Det nordiske element udgør hovedmassen af Orknøernes såvel som Shetlandsøernes stednavne. Største delen af de oprindelige keltiske navne er sikkert blevet fortrængte af nordiske. Navne på gårde og bygder er næsten udelukkende nordiske; keltiske navne findes især bevarede i udmarkerne, eller steder, der tidligere har været udmark. Man kan i denne forbindelse se bort fra de nye engelske navne, som ere trængte ind på begge øgrupper, især på O., uden dog at forrykke det gamle forhold, stednavneforrådets ganske overvejende nordiske karakter. — Oldnordiske ord for høje, forekommende i stednavne: fell ofte forkortet til „fe“ og fjoll, *fjold* tildels föld [on. fjall], *Kirfjold* (Sandv. M^v), *Fjold* (Westreⁿ). *Kirfe hill*, *Blotchinfjold* (Rouse), *Biljafjold* (Evi, M.), *Hindrafjold*[†] (Harra, M.), *Vestrafjold* (Sandv. M.), *Hill of Miffia* (Stromn.). *Sui fe*, *Mur fe*, *Mell fe* (Hoy). — On. *haugr* = høj. — I orkn. stedn. *hou*, *hau*—*hæu* *höu*, med bevaret bestemt artikkel *Hauana gróna* el. *grena* (Evi, M.). *The Napp o' Hōuar* (bakke), (Papa Westre), *Egmundhou* (ved Brougho Kwäiness), *Elsness* (Sande). — *Hæu*, *Hōu* og *Hau* er den gængse stednavneform af on. *haugr*, *høj* på O., medens formen *hog* er bevaret som tabuord for „en høj“ i Birse-fiskernes søsprog (Birse: nordvestlige Mainland, det gamle Birgis-herað). På Shetland antager ordet formen *hjöög* (sjældn. *hög*, i et enkelt stednavn).

Men medens ordet on. *hóll*, *høj*, er almindeligt både på Island, Færøerne, og især på Shetland som stednavn (i shetlandsk kaldet *hul*), så er det vanskeligt at finde dette ords spor i orknøske stednavne. On. *pallr* = forhøjning, stillads, bæk; i orkn. stedn. som

navn på en højde, højderyg eller høj, f. eks. *Pallin-ho* = on. pallinn hái. — *Paldafövi*, parti af en brat klippekyst nær ved *Skē-hill*, Westre. On. knjúkr. = top, højde; i orkn. stedn. *Snök-head* (forbjærg på øen Hoy), også som navn på en pynt på øen Westre: The paint o Sgók, mellem Kletbay og Svartmilbay, Sgóksbroe samme steds på Westre. — On. hraun = stenet højdedrag. Hertil bliver sandsynligvis at henføre *röyn* i stedn. *Hæuena-röyn*, navn på et lille højdedrag i Harra, M. — On. brekka = bakke, Brekk (Westreⁿ), gårdnavn? Breks og Brekkan, gårdnavne i Dearn (M^o), Brekk, gårdnavn (Rouse). Brekness, næs i Stromness, Brekkskel = gårdnavn (Westreⁿ), Kvinabrekkan (Westreⁿ). On. kambr = takket fjældryg. Hertil Kame of Camy (på grænsen af Ham og Dearness). On. nöf, egentlig nav. Dernæst som i færøsk pynt, forbjærg. Hertil sandsynligvis Herrin *Nef* (Westre^v). North-South Nevi (Copense). — On. *vardi* = varde, udkigshøj. Hertil the Warth hill på øen Hoy. *The Vār*, Vārus, sandsynligvis on. varðhús = vagthus, den højeste del af den lave, lille ø North Ronalse. — Det var rimeligvis på dette sted lidt syd for midten af øen hørende til det såkaldte Hollandstun og ikke på øens nordpynt, at den signalstation og den baun har været, som dannede Orknøernes forbindelse med Fair Isle i oldtiden, særlig under krig, og som omtales i Orkneyinga Saga. — *The red næf*, Westre Hóro-næf, forbjærg med nedstyrtede klippeblokke, syd for Nup, Westre **Urðar-nöf*. — The Næf o Gruu, syd for Birigios, Westre. — On. áss, fjældryg. Onsness, højderyg, Westre. — On. hamarr = klippe, Hamar-Hill (Evi og Rendal). — On. *tangi* findes i formen *teng*, the *Teng*, Stromness-Teng (Vira), Lay-Teng (S. Row), Bred-Teng, Point o' Odd (St. Andr., M^o, Rendal, M.), Rethi-Teng (Burness^v, Sande), Skara Teng (Evi). — On. enni = pande, Enni-Hill (Rendal, M). — On. bringa = barm, bryst, i orknøske stednavne *Bring*, brugt som navn for bakke, høj, forbjærg. Således på Hoy: *the Bring*, *the Bringhead*. The Brings of Bringhead (Rouse^v). *Golt* = lang høj pynt. (Shap.). Goltén-Castel, søklippe (Stromness). *Golta*, langt højt næs (Flota).

Ovenstående brudstykke fandtes blandt dr. J. Jakobsens efterladte papirer. Det er kun begyndelsen til en større afhandling om Orknøerne og orknøsk. Men det forekommer mig, at indholdet er vel værd at trykkes,

da det indeholder forskellige oplysninger og ting af interesse, der såvidt jeg ved ikke andetsteds er fremkomne.

Der er ingen grund til iøvrigt at knytte nogle bemærkninger til dette brudstykke. Blot kan jeg ikke undlade at bemærke, at når dr. Jakobsen udtaler den mening, at Orknøerne skulde være bleven befolkede fra Norge før Færøerne og Island, fordi der dér skulde findes „stednavne tilhørende ældre lag“ osv. [der tænkes vel på vin-navne], så holder dette argument ikke stik, hvad jeg nærmere andetsteds har påvist.

Finnur Jónsson.

MINDEORD

CHRI­STIAN MAR­TINUS CHRIS­TEN­SEN KVOLSGAARD var født på Bjærget i Lild sogn i Han herred d. 27. marts 1857. Han kom på Randum seminarium og blev skolelærer; i 1890 blev han ansat som lærer ved seminariet og virkede dær, særlig som lærer i modersmålet og dets litteratur, til sin død d. 1. maj 1918.

Kvolsgaard har nu og da skrevet om dansk sprog og sprogundervisning, bl. a. her i tidsskriftet (1915, 59 og 90), men hans værdifuldeste efterladenskab er hans udførlige skildringer af folkelivet i hans hjemegn, de to bøger, *Fiskerliv i Vesterhanherred* (1886) og *Spredte træk af landbolivet* (1891), som Universitets-Jubilæets danske Samfund har udgivet, og *På Hannæs i 60erne* (Festskr. til H. F. Feilberg 1911, s. 145). Han har derved sat sig et mindesmærke, som vil bestå længe. I de to bøger har han ikke blot givet en grundig folkelivsskildring, som dengang var ret enestående, selv om der senere er kommet en del andre til, men han har udført denne folkelivsskildring i egnens eget mål, lydskrevet efter den bedste metode (Lyngbys lydskrift med Feilbergs ændringer). Til Feilbergs ordbog har han også ydet sproglige oplysninger i stort tal, så det er hans fortjeneste, at Vester Han herreds mål er et af de bedst kendte på hele halvøen. Først i år er der udkommet et sidestykke fra en anden jysk egn (N. P. Bjerregaards fra Omersyssel), som dog i omfang ikke nær når op til Kvolsgaards eller indeholder en sådan rigdom på enkelte oplysninger.

NIELS SØRENSEN, som døde d. 10. august 1919, 56 år gammel, var ikke nogen skrivende mand. Han kunde nok nu og da gribe pennen og hvad han skrev, vidnede både om kundskaber og kærlighed til vort lands minder; men det var ikke hans egentlige bedrift. Han ernærede sig og sin familie ved en lille træhandel i landsbyen Lem ved Skive, men når der bød sig lejlighed til at

redde noget gammelt, enten det var en sagnstump eller nogle oldsager eller det var gammeldags udstyr til landbrug eller husarbejde, så var han altid rede til at ofre tid og arbejde på det. Skive Museum og Historisk Samfund for Sallingland skylder ham meget. En ganske særlig værdi har den smukke række fotografier, han har taget af gamle bygninger og gammeldags arbejds måder. Han var altid opmærksom, når noget sådant var at finde, og var ikke bange for at sykle et godt stykke vej med sit kamera, når et gammelt hus blev brudt ned, eller han fik at vide, at nogen endnu brugte de gamle redskaber til deres inden- og udendørs arbejde. Hans fotografier findes bl. a. på „Dansk Folkemindesamling“; ikke så få af dem kan der nu næppe tages mage til, så de vil betyde en virkelig vinding for dansk kulturhistorie. Nogle vil måske også mindes, at han tidligere end direktør Sophus Müller opfattede de „skålformede fordybninger“ som *ildmærker*, dog på grund af et andet ræsonnement, idet han opfattede dem som afbildninger af arnegruber.

NIKOLAJ ANDERSEN er født i Svejrup ved Åbenrå d. 8. august 1862. Han kom som barn til at prøve overgangen fra dansk til tysk undervisning og fik derved sit første personlige indtryk af grænsekampene. 17 år gammel kom han i Haderslev lærde skole, hvor han klarede sig stolt, og blev student i 1883. Så studerede han i 5 år ved universiteterne i Leipzig og Kiel; hans egentlige studiefag var matematik, men han gav sig af med adskilligt andet, og især hans nærmeste hjemlands historie optog ham stærkt. Også selve studenterlivet lagde meget beslag på ham, og i de senere år var hans hjem midtpunktet for en lille forening af dansksindede tyske akademikere. I 1888 tog han sin afsluttende eksamen, som han dog lige til det sidste tænkte at fortsætte med en doktorafhandling; denne fik han dog aldrig ro til at fuldende.

Straks efter afslutningen af sine universitetsstudier blev han knyttet til „Flensborg Avis“, idet den nationale kamp mere og mere var blevet hans stadige tanke, og en tid var han redaktør af dette blads tyske udgave („Flensburger Zeitung“). I 1892 gik han over til forsikringsvæsenet og virkede ved dette til 1900. Men det nationale blev ikke glemt i disse år. Sin hjemegns mål talte og skrev han med fuld sikkerhed, og ikke så sjældent gav hans lune sig udslag i et lille digt på folkemålet, tit med en ret skarp

spids rettet mod de tyske magthavere. Også videnskabeligt gav han sig til at arbejde med folkemålet, og i 1897 fræmkom hans banebrydende afhandling om *Den musikalske accent i Østslesvigsk* („Dania“ IV).

Der er ingen grund til at tro, at Nikolaj Andersen selv så hele rækkevidden af den undersøgelse, han dær foretog; men så meget større grund er der til at fræmhæve, at han ikke blot samlede alle de kendsgærninger, som kunde belyse spørgsmålet, men at han også ordnede dem på en sådan måde — han var ikke for ingenting matematiker — at andre kunde se, hvor de bar hen. Han er ikke den første, der har iagttaget toneforskel i ordene i syddansk; men han er den første, der gennem en lang, vel ordnet række eksempler har påvist, i hvilke ord den ene tonegang findes, og i hvilke den anden findes. Han er den første, som har påvist, at den jævntone i tiltale, som man også kender i svenske egne, findes i østslesvigsk (uden at han vidste, at den også var kendt i svensk). Han har ført det afgørende bevis for, at sydøstslesvigsk, trods al overfladisk forskel, i bunden er et overmåde typisk sydjysk sprog med hensyn til aksentuasjon (medens ærøsk, som ellers ligner det meget, er lige så afgjort øsmål). Og først og fræmmest har han påvist, hvad man ganske vist troede i forvejen, at „kromatisk aksent“ og „stød — ikke stød“ kun er to udformninger af det samme.

Der er også andre af Nikolaj Andersens sproglige undersøgelser, der har værdi, således „*Det danske sprogs indflydelse på højtysk i Nordslesvig*“ (Dania VI) og „*Gennem 500 år*“ („Sønderj. Aarbøger“ 1899). Men hans bedrift er „Dania“-afhandlingen fra 1897, og det følte han godt selv. Hans håb var altid at fuldføre sine undersøgelser om den østslesvigske aksents art, og han har bl. a. i den hensigt foretaget en rejse til Paris, hvor hans tonefald blev undersøgt ved hjælp af abbé Rousselots apparater. I 1909 var han også med til at fastslå Alsingermålets næsten gennemgående overensstemmelse med hans eget med hensyn til tonegang. Men den endelige bearbejdelse af, hvad han således havde samlet, nåede han aldrig at fuldføre.

Siden 1900 har han næmlig igen stået i første række i den folkelige kamp. Han blev sekretær i „Sprogforeningen“, vært på „Folkehjem“ i Åbenrå, foreningens bibliotekar, og medudgiver af „Sønderjyske Aarbøger“. Han måtte udarbejde valgstatistik og

lignende, og da krigen kaldte næsten hele „Hejmdal“s redaktion under fanerne, måtte han overtage den byrdefulde og utaknæmmelige bestilling at være bladets ansvarlige redaktør under militært formynderskab. Hans eneste barn var i felten som læge, hans hjem forvandlet til kaserne, og arbejdet overvældede ham under den stadige uro. Nu håbede han efter genforeningen med Danmark at kunne gå ind i skolevæsenet og i et rolig arbejdes ledige stunder at fuldføre sine studier. Han rejste til Kristiania for at være med til sønnens bryllup, men dær blev han syg, der gik koldbrand i den ene fod, og han havde ikke kræfter til at gennemgå operationen. Den 16. Oktober 1919 døde han på Åbenrå sygehus. Han skulde ikke opleve den frigørelse, som han havde arbejdet så meget for, så lidt som han skulde nå at få tid til at fuldende sit videnskabelige livsværk.

Men hvad han fik gjort, var gjort så grundigt, at det nok skal hævde sig gennem tiderne.

MARIUS KRISTENSEN.

KULTUR OG FOLKEMINDER

„DOMINA HELENA“

Under titlen „Domina Helena. Sagn og Historie fra Tisvilde“ har den kendte forfatter museumsinspektør Bering Liisberg udsendt en smukt udstyret lille bog om Tisvildeegnen, der dog ikke prætenderer at give nogen samlet fremstilling af egnens historie, men væsentlig indeholder studier over dens hellige kilder og over den dermed i forbindelse stående Helenadyrkelse i Tisvilde. Bogen er skrevet i et smukt og farverigt sprog og er fuld af fantasirige hypoteser og kombinationer, byggede på egnens stednavne, på sagn og legender og på de sparsomme strejflys, som de få sikre kendsgerninger kaster gennem den tykke tåge, der ruger over egnens ældre historie. Det skal dog straks siges, at selv om bogen indeholder adskilligt der synes rigtigt set, er mange af dens kombinationer så løse og vilkårlige, at de ikke kan stå for en nærmere kritik, og man har meget ofte fornemmelsen af at den ansete forfatter her har vovet sig ind på områder hvor han ikke fuldt ud er hjemme.

To hypoteser synes forf. særlig at have på hjerte; 1) at det gamle Tirs væld ikke er identisk med den senere Helenekilde ved stranden, men må søges i nærheden af Tibirke, Tirs hellige lund; 2) at kærnen i sagnene om og dyrkelsen af den hellige Helene ved Tisvilde er den, at Esbern Snares enke, kong Valdemar Sejrs frille Helene, datter af den svenske jarl Gudorm, virkelig har levet heroppe i et enebo for at gøre bod for sine synder og af almuen alt i levende live er blevet betragtet som en hellig kvinde, og at hun virkelig er jordet i „Helenegrav“ ved Tisvilde.

Af disse to antagelser forekommer den første anm. at have ganske gode skel for sig; der er virkelig noget berettiget i forf.s betragtninger over sandsynligheden af at den hellige lund og den hellige kilde i oldtiden har været nær knyttede sammen, og sagnene om troldfolkens huseren i nærheden af „Toftekilden“ kunde også nok tyde på, at vi her har den gamle hedenske helligdom for os. Men selvfølgelig har i så fald den middelalderlige kilde ved havet overtaget væsentlige træk fra oldtidshelligdommen, hvad ikke mindst den sejge fastholden af Midsommerdagen (St. Hansdag) som den rette kildetid viser.

Derimod forekommer den anden hypotese anm. at stå på yderst svage fødder, til trods for al forf.s stemningsfulde veltalenhed og fine poetiske opfattelse i fantasierne over Helenes mærkelige livsskæbne. Han bygger her hovedsagelig på det af Thiele optegnede folkesagn om Helenes flugt for den svenske konges attrå og påfølgende eneboerliv ved Tisvilde;

men når forf. mener at turde antage kærnen i dette sagn for historisk (når man blot sætter den danske i den svenske konges sted), så er han faldet som offer for de samme rationalistiske udtydningsforsøg, som han andensteds lægger andre til last (stundom med urette, som s. 38 overfor prof. Blinkenberg). Sagnet om kongens forfølgelse af helgeninden er væsentlig set kun en aflægger af legenden om den hellige Katharina, således som denne på dansk grund er udformet i visen om liden Karen (Sv. Grundtvig, Danmarks gl. Folkeviser II s. 543 ff.), der tilmed (ialfald for en enkelt opskrifts vedkommende) af Grundtvig utvivlsomt med rette sættes i forbindelse med kildedyrkelse. I det hele synes forf. ikke ret at have opfattet, hvor snublende nær det lå for middelalderlig tankegang, at en hellig kilde på et sted var tegn på, at her var et menneske uskyldig kommet af dage (jfr. f. ex. kilderne der springer frem ved Knud hertugs bære); det er ganske karakteristisk, at der i den prosaiske danske Karenlegende findes følgende træk, der ikke stammer fra dens kilde, Jacob a Voragine's *Legenda aurea*: „Af hendes grav rinder en kilde, og alle syge, der dem to derinden, de få alle bøder (o: helbredelse) for hendes skyld af Vorherre Jesu Christo, der e er signet“ (se Grundtvigs indledning sammesteds).

Når det fremdeles hedder sig, at Helene boede længe der i egnen og blev æret og besøgt som hellig kvinde, behøver dette ikke at være andet end folkesagnet's udtryk for kildens gamle overleverede hellighed, personificeret i den til kilden knyttede helgen. At denne i det væsentlige er identisk med den svenske helgeninde Helene af Sköfde kan der jo ikke godt herske tvivl om, og forf. henviser til den livlige forbindelse mellem Nordsælland og Skåne-Halland som forudsætning for legendens og dyrkelsens overførelse og lokalisering; men også et beslægtet sagn fra Arild ved Kullen synes (foruden Karenlegenden) at have spillet med ind. Forf.s forsøg på at spalte sagnene i to grupper: en om den rigtige hellige Helene og en anden om fru Helene, er forfejlet, om ikke af andre grunde, så fordi denne „fru“ Helene, „Domina Helene“, slet ikke eksisterer i de citerede kildesteder, men beror på en fejl tolkning af Stephanius' „D. Helena“ (= Diva H., den hellige H.; se Hans Olrik: Nord. Tidskr. 1919 s. 336). — Rigtig er forf.s påvisning af at folkesagnene ikke gengiver det 17. årh.s lærde forfatteres referater, men går direkte tilbage til de middelalderlige legender.

Forf. fremhæver som nævnt med god grund den gamle forbindelse mellem Nordsælland og landene Øst for Sundet, der bl. a. har givet sig udslag i opførelsen af kirker af skånsk sandsten i denne egn. Men når han hertil vil knytte en ganske vilkårlig hypotese om svenske Helsingers indvandring til Nordsælland under ledelse af den nævnte svenske jarl Gudorm, er han atter ude i de løse kombinationers hængedynd. At sætte Stabbjærget ved Frøbakke i forbindelse med Frøs dyrkelse kan være rigtigt, men det beviser intet om svenske forbindelser. De flokke af „Helsingere“, der antagelig har grundlagt både Helsinge i Nordsælland og Kirke-Helsinge i Vestsælland, hører sikkert hjemme i den grå oldtid. De „lærde“ svenske sagn fra 17. årh. om Helsingernes udvandring er værdis-

løse. At sætte sagnet om skovningen af Tisvilde hegn og den deraf følgende sandflugt i forbindelse med Helsingernes formodede indvandring er ganske vilkårligt. Sverker (i landsbynavnet Sverkestrup på Halsnæs) er ikke noget særlig svensk mandnavn; og selv om der virkelig skulde være enkelte stednavne i Nordsælland, hvis frænder man snarest må søge Øst for Sundet, vilde det være meget forhastet herfra at slutte til en almindelig indvandring i 12. årh. af svenske nybyggere, der skulde have ryddet skov her. Lige så lidt kan navneligheder mellem steder ved Tissø og Tisvilde sættes i forbindelse med en formodet svensk indvandring i 12. årh. Fra alle sådanne vilkårligheder tager den moderne stednavneforskning afgjort afstand; og den formodede forbindelse mellem de to nævnte søllandske egne kan ikke støttes ved at en adelsmand i 14. årh. ejer gods begge steder eller i at Hvideættten også har tilknytning til Nordsælland (foruden til Midt- og Vestsælland), ti alt dette er en såre naturlig sag, når man betænker den overmåde spredte beliggenhed af så godt som alt adelsgods i Middelalderen.

Slutningen af bogen optages dels af en oversigt over Helene kildes historie i 17.—18. årh., væsentlig efter dokumenter i Rigsarkivet, dels af en instruktiv beskrivelse af sandflugtens historie, ved hvilken man dog savner en henvisning til Edvard Holms afhandling om dette æmne i Frederiksborg amts historiske samfunds årsbog for 1907.

Bogen, der er udkommet på Nyt nordisk forlag, fremtræder i en meget smuk ydre skikkelse, trykt på svært håndgjort papir og forsynet med vignetter af Sigurd Olrik og omslagstegning af Kr. Kongstad.

Jørgen Olrik.

ABRACADABRA

Da en Note i min lille Artikel „Tegn og underlige Gerninger“ i DSt. 1918 har kaldt en saa kyndig Forsker, som Udgiveren af de danske Trylleformler Hr. Adjunkt Ohrt, frem til at udtale sig om Ordet Abracadabra, har i al Fald jeg, som ikke er Filolog, intet mere til dennes Forklaring at sige, kun maa det være mig tilladt at tilføje nogle Bemærkninger til det rent historiske vedrørende dette Ord og dets Fremkomst i Litteraturen.

Jeg tror, at selv om Hr. Ohrt ikke, hvad han vist egentlig fortjente, opnaaede absolut Prioritet for sin Forklaring paa dette Ord, saa vil hans fyldigere og videregaaende Udtydning sikkert nok hævde sig overfor Hr. E. Bischoff's. Som ikke sagkyndig anførte jeg kun at „E. B. i sin Kabbalah 1903 mente at det er lig hebræisk: Abbada kedabra օ: „Tag af som dette Ord“ og tilføjede „Relata refero“ օ: jeg staar ikke inde for Rigtigheden.

Da nu Holbergs Brug af Ordet, som Titelnavn til en af sine senere Komedier „Huus-Spøgelse eller Abracadabra“, har givet dette Ord en særlig Interesse udover Anvendelsen som Amulet, maa man heri se Berettigelsen til at fremdrage hvad der ellers kunde være os ret ligegyldigt.

I E. Bischoff: Elemente der Kabbalah. II 1914 S. 192 anføres: Amuletter med aftagende Ordbogstaver: a) det thalmudiske „*Schebriri*“ (mod onde Øjne); b) *Abrakadabra* som (aaenbart efter mundtlig jødisk Overlevering) Lægen Serenus Sammonicus fra Caracallas Tid først har meddelt og som jeg (E. B.) for første Gang rigtig i 1903 har forklaret som en „Verballhornung“ af „*Abbada kedabra*“, Tag af som dette Ord; og c) „*Wa-thischka*“ = „og det forsvandt“ (nemlig Ilden) fra 4 Mosebog 11,2 meddelt af Schudt i Jüdischer Merkwürdigkeiten II 1714.

Men om Prioriteten virkelig tilkommer Dr. E. Bischoff, kan dog være tvivlsomt. En fransk Ægyptolog Revillout har nemlig allerede tidligere angivet, at Ordet var af hebræisk Oprindelse, og dette findes meddelt i et tysk Værk: Puschmann: Handbuch der Geschichte der Medizin I. 1902 uden dog at Kilden: hvor Revillouts Artikel findes, opgives, og da han var en flittig Medarbejder ved Tidsskrifter, maa jeg overlade Filologerne at finde denne.

Om de to Læger, Fader og Søn, Serenus Sammonicus, hvorfra i al Fald Sønnen hed „*Quintus*“ til Fornavn, fortæller Schelenz i Geschichte der Pharmazie 1904, S. 183, at Faderen, Caracallas Livlæge, blev af denne 212 e. C. dømt til Døden; som Grund angives at han mod Loven har forordnet Anvendelse af Amuletter mod Feber; medens Sønnen var Forfatter til Læredigtet om Lægemidler, hvori *Abracadabra* først omtales; et Læredigt der i 600 Aar brugtes som Husapothekerbog. Ogsaa Gurlt og Hirsch i Biograf. Lexikon der hervorrag. Aerzte 1887 angiver, at Faderen blev dømt til Døden paa Grund af de magiske Kure han anvendte, og at han ogsaa var Lægebogens Forfatter. Grasse i Lehrb. d. allgem. Literärgeschichte siger at S. S. blev myrdet ved Bordet af Caracalla, fordi han viste dennes Broder og Med-Keiser Geta for stor Hengivenhed. Caracalla kan jo godt have haft den Grund, som Grasse angiver, da alle Getas Venner bleve dræbte og givet et andet Paaskud, som Medicinhistorikerne have særlig Interesse for at anføre, men ældre Kilder herfor er det ikke lykkedes mig at finde, det maa indtil videre staa for disses egen Regning. Aelius Spartianus fortæller kun at S. S. var mellem dem, der dræbtes ved Taflet.

Derimod kan jeg ikke se noget usandsynligt i det, at man dengang dømte Læger og andre for Misbrug af Magi, saaledes som Hr. Ohrt mener. Et andet velkendt Exempel herpaa findes allerede tidligere hos Tacitus, der i Aarbøgerne XVI. 14 fortæller om Pammenes, der stod i Ry for sin Indsigt i Khaldæernes Kunst og var landsforvist i Aaret 66 e. C. Pammenes antages at være identisk med Phimenes fra Papyrus Leiden X. (Berthelot).

Allerede 139 f. C. fandt den første Khaldæerfølgelse Sted i Rom ifg. Valerius Maximus I. 3. og Tacitus nævner i Historiebøgerne en ny Følgelse i 79 e. C. (Hovgårds Overs. S. 21 og 146).

Sagen synes senere at forholde sig saaledes, at Senatet stadig søgte at bevare den gamle Romertro ren for al indtrængende orientalsk Overtro, medens det var de fra Geledet stammende Kejsere, der vare blottede for romersk Kultur, som særlig Septimius Severus, der beskyttede Astrologer

og Magikere. Der findes adskillige Senatsbeslutninger mod disses Uvæsen, og der er intet usandsynligt i at en Kejser, naar det passede ham, kunde benytte sig deraf.

Ad. Clément.

NYT FRA ÆVENTYRFORSKNINGEN

Det bedste Nyt fra Æventyrforskningen er, at 3die Bind af Johannes Bolte og Georg Polfvkas *Anmerkungen zu den Kinder und Hausmärchen der Brüder Grimm* (Leipzig 1918), der var ventet med saa stor Længsel af Æventyrforskerne, endelig er udkommet, til Trods for de mange Vanskeligheder, som Krigstilstanden førte med sig. Ti dette Værk, hvis første Bind Axel Olrik for 7 Aar siden gjorde til Genstand for en sympatisk Anmeldelse her i DSt. 1912, s. 193, har mere og mere vist sig som den uundværligste Haandbog for hele Æventyrforskningen. Med dette Bind er Anmærkningerne til de enkelte Grimmske Æventyr (Nr. 121—200) foruden til Legender, Brudstykker og Æventyr i Brødrene Grimms Efterladenskaber (Nr. 201—225) ført til Ende, og en Masse Henvisninger til de enkelte Æventyrs Forekomst i Alverdens Landes talløse Æventyrsamlinger er registrerede, ved hvilket uegennyttige Arbejde Æventyrforskere vil være sparet for en urimelig Bunke Slid, naar de begynder Indsamlingen af Stof til deres Undersøgelse, idet de som Regel vil have et godt og værdifuldt Materiale for Haanden, i alle Tilfælde et Skøn over, hvor udbredt den Æventyrtype, de vil undersøge, er.

Det nye Bind overgaar paa et Punkt de to tidligere: det er forsynet med et Anhang, der indeholder en Fortegnelse over de gennemgaaede Æventyrsamlinger. Denne Fortegnelse fylder ikke mindre end 65 tættrykte Sider og danner et ganske fortrinligt Supplement til Antti Aarnes ypperlige kritiske Oversigt over de forskellige Landes Æventyrsamlinger i F. F. Communications Nr. 14. Vi ser heraf, at Bolte og Polfvka for vort eget Lands Vedkommende kender og benytter ikke blot Tang Kristensens, Svend Grundtvigs, Kamp og Klaus Berntsens velkendte Æventyrsamlinger, men ogsaa lidet kendte Værker som vor første egenlige Æventyrsamling: M. Winther: Dansk Folkeeventyr (Kbh. 1823) eller Foersom: Om Samlinger af danske Landskabsord 1820, som Jens Madsen: Folkeminder fra Hanved Sogn v. Flensborg, 1870, J. P. Møller: Folkesagn fra Bornholm, 1869, eller Arne: Nogle Fortællinger, Sagn og Eventyr, indsamlet i Slagelseegnen, 1862, ja selv et saa ligegyldigt og ubetydeligt Arbejde som Olaf Rye: Eventyr og Fortællinger fra Sønderjylland (Aarhus 1886) eller Hagerup: Om det danske Sprog i Angel (Kbh. 1854), hvor man ikke paa Forhaand skulde finde paa at lede efter Æventyropskrifter. Ogsaa Carit Etlars „Singeboek“ og „Eventyr og Folkesagn“ fra Jylland (1847) har fundet Naade for deres Øjne. Molbechs Æventyr, Grønborgs Optegnelser paa Vendelbomaal og Rasmus Nyerups Almindelig Morskabslæsning 1816 [Folkebøger] mangler naturligvis ikke, men derimod er desværre Værker som Rasks Morskabslæsning, 1839 [Folkebogsgenfortællinger], Godfred Rodes Fortællinger og Vers, 1858 (her er

nogle af Svend Grundtvigs bedste Æventyr trykte) og dennes dygtige Medarbejderske Franciska Carlsens Bøger om „Rønnebæksholm“ 1858 og om Gamle Køgegaard II, 1878, hvor ikke faa af Omegnens ypperlige sjællandske Æventyr er anført, alligevel undgaaet de omseende og grundige Æventyrforskeres Opmærksomhed. Ogsaa nyere Værker som Axel Olrik: Danske Sagn og Æventyr fra Folkemunde I og Festskrift til Evald Tang Kristensen 1917 med Findesteder for mange af Tang Kristensens Enkeltæventyr spredt rundt om i „Husvenner“ og Almanakker savner man. Saare undskyldeligt er det ligeledes, at de tre Æventyr i „Livet i Klokkergaarden“, 1909, S. 135, er oversat.

Man forstaar nok, at de to Forskere ikke helt har skrabet Bunden, selv for et saa lille nærliggende Land som Danmark, men lad os ved et Par Stikprøver faa Indtryk af, hvor godt det danske Materiale alligevel er benyttet i dette Værk. Jeg vælger dertil Nr. 126 Ferenand Getrū und Ferenand Ungetrū, der svarer til Grundtvigs Æventyrtype Nr. 10, den kloge Hest, og Nr. 217: Den taknemmelige Døde og den af Slaveri udløste Kongedatter (Grundtvig, æv. 67 A-D). Vi faar ganske rigtig at vide, at Gl. danske Minder II, Nr. 1 Vulle Bondedreng, at Grundtvig, Folkeæventyr II, Nr. 1, Mons Tro, at Jyske Folkeminder V, Nr. 21 og 22, Fra Mindebo, Nr. 19, Hesten Blank og ikke mindst den i Danmark forfattede Folkebog Skytten Bryde 1710 hører til Typen Den kloge Hest. Derimod har de oversat den vigtige Opskrift Gl. d. Minder I, Nr. 118, Bissefalius, der er i Slægt med Folkebogen, de to ikke uinteressante Genfortællinger af Folkebogen: Rask: Morskabslæsning, 1839 S. 393, og Livet i Klokkergaarden, S. 135 og ikke medtaget den ganske vist ogsaa stærkt forvanskede Opskrift i Jydske Folkeminder XIII, Nr. 21. Det maa nævnes med Anerkendelse, at de i Modsætning til Axel Olrik i hans Registrant, ikke, forledt af Navnet, optager de to nær indbyrdes beslægtede Opskrifter om Bryde Kongesøn (Klaus Berntsen I, Nr. 1, Carit Etlar: Eventyr og Sagn fra Jylland Nr. 1), under Grimm 126 = Grundtvig Nr. 10. For Resten mener jeg ikke, at den Plads, Bolte-Polvka har givet disse Opskrifter under Grimm 57, Guldfuglen, er rigtig, de hører langt snarere under Typen Grimm 97, Livets Vand, hvoraf de sammen med en Del andre danske Opskrifter udgør en ung lokal Særudvikling, der dog er saa gammel, at Folkebogsdigteren 1710 derfra kan hente Navnet Bryde til sin Helt.

I det hele taget har Bolte-Polvka mærkelig vanskeligt ved at holde de enkelte Typer sondret, det kniber saaledes for dem at holde et Par Typer som de lige nævnte Grimm 57 og 97 (eller paa Dansk Grundtvig æv. 13 og æv. 90) skilt. Aarsagen hertil er vistnok den, at for de to Forskere kommer det i første Række an paa Enkeltmotivet og dets Forekomst i samtlige Opskrifter, i anden Række derimod paa den faste Motivkæde, der atter og atter kommer igen og udgør den bestemte Type eller Undertype. Hvor Grundtvig og i hans Fodspor og paa en ganske anderledes stringent Maade Axel Olrik benytter Bogstaverne A. B. C. o. s. v. til Betegnelse for Særtyper indenfor Hovedtyperne, dær benytter Bolte-Polvka samme Bogstaver til Motivopregningen og opløser de enkelte

Opskrifter i Række som denne: A₁ B₂ C D₂ E₁ F₂ o. s. v. Herved lykkes det dem paa en yderst ringe Plads at give et Billede af den enkelte Opskrift. Det er i og for sig udmærket godt, men det havde været meget nyttigt, om de saa ogsaa i Forvejen havde fastslaaet, at Motivrækken A₁ B₁ C₁ D₁ findes i Undertype I, A₂ B₂ C₂ D₂ o. s. v. i Undertype II o. s. v. Jeg er selvfølgelig ganske klar over, at den nøjagtigste Fastslaaen af Undertyperne og deres Motivkæder maa blive den fremtidige Æventyrforsknings Sag, det vilde have taget ganske uforholdsmæssig Tid, om Bolte-Polvka skulde have naaet ogsaa det. Jeg mener blot, at der burde have været taget noget mere Hensyn til de faktisk eksisterende Undertyper.

Navnlig i et Æventyr som Grimm 217, den taknemmelige Døde (og den af Slaveri udløste Kongedatter) gør denne Mangel sig følelig gældende. Her drejer det sig ikke om ett Æventyr, men det drejer sig i Virkeligheden om en Række helt forskellige Æventyr, der absolut ikke kan gaa tilbage til een fælles Grundform. Ved Bolte-Polvkas motivopregnende Fremgangsmaade kommer Brugeren let til at tro, at det i de mange anførte danske Opskrifter f. Eks. drejer sig om ett og samme Æventyr, og saa drejer det sig om ikke mindre end 4 forskellige Æventyr, der blot sammenholdes af det fælles Motiv, den døde Hjelper: 67^A, Det fattige Lig; 67^B, Den løskøbte Prinsesse; 67^C, Troldebruden; 67^D, Overbord (eller Baadsmand Ole, — dette Æventyr bør nøje holdes ude fra B, med hvilket det ofte sammenblandes, saavel af Fortællere som af Forskere, de er opstaaet i hvert sit Milieu, B i Købmændenes, D i Søfolkenes Kreds). Som 67^E kan regnes den sene Udvikling af Grimm 57 Fugl, Hest og Prinsesse, hvor den taknemmelige Døde i Skikkelse af en Ræv hjælper Helten. Derimod mangler den interessanteste af alle Døde-Hjelper-Æventyrene i Dansk, det østeuropæisk-vestasiatiske Æventyr om Giftpigen.

Hvis Bolte-Polvka havde ordnet samtlige europæiske Opskrifter efter Undertyper som disse, vilde der være naaet langt i Klarhed og Overskuelighed for Æventyrforskerne, og det vilde have været dem en yderligere Haandsrækning til Afgørelse af det vigtige Spørgsmaal: Med hvilket af disse (eller andre) Æventyr har Motivet: den døde Hjelper først været forbundet? De kloge og nøgterne Forskere kommer selv efter en lang Undersøgelse til det mistrøstige Resultat: „Vi ved foreløbig ikke, hvor den Tanke først opstod, at lade den jordede Dødes Aand optræde som den barmhjertige Helts Tjener eller Hjelper i Æventyr eller Sagn. Men sikkert er det, at dette Stof viste sig overordentlig egnet til at indgaa Forbindelser med forskellige andre Æventyrmotiver, der, som Gerould (The grateful dead S. 173) rammende bemærker, ikke var Konventionsægteskaber, men beroede paa Tilbøjelighed og Tilpasningsævne.“

Lad mig henvise Læsere, hvem dette Spørgsmaal kan interessere, til en nylig udkommen Bog, Professor Frantz Buhl: *Fortællingerne om Tobias og Judith*; her gives der i Kommentaren til Tobias Bog en god Orientering i Hypoteserne om Tobiasfortællingens Forhold til Æventyrene med død Hjelper. I Modsætning til Bolte-Polvka mener Frantz Buhl, at det er Æventyret om Giftpigen, der ligger til Grund for Tobiasbogen, og det tror jeg han har Ret i, selv om ogsaa Æventyret om

Troldebruden synes at have spillet en Rolle. Jeg haaber engang at kunne foretage en grundig Undersøgelse af alle disse Æventyr og deres indbyrdes Forhold. Lad mig blot her sige, at det forekommer mig, at Bolte-Polvka har været lidt uretfærdig mod Æventyret om Giftpigen: det er dog rimeligvis fra det, det mærkelige Motiv „dele halvt“, som spiller en saa stor Rolle i Døde-Hjælper-Æventyrene, stammer. Helten indgaar den Overenskomst med Tjeneren, at han skal tjene uden Kost og Løn, men dele halvt med Helten, hvad de ved fælles Hjælp erhverver sig. Helten skal have den Pige til Ægte, hvis 6 tidligere Brudgomme er blevet dræbt i Bryllupsnatten. Hjælperen forlanger i Brudenatten, at Bruden skal deles halvt; hun bliver hængt op med Hovedet nedad for at hugges igennem; da løber en Slange ud af hendes Mund og bliver dræbt af Hjælperen. Saa er Bruden helbredt, og Hjælperen giver sig tilkende som den taknemmelige Døde. — Vi finder dette Motiv „dele halvt“ i danske Æventyr af Typen Grimm 57. Her er det ikke Hustruen, men Barnet, der skal deles halvt, og Helten, som ellers til sin egen Skade har overtraadt alle Rævens Paabud, gaar sejrrig ud af den sidste afgørende Lydighedsprøve. Vi finder det i flere af de andre Typer, ikke som et episk, men som et rent æstetisk Motiv: Helten skal dele sit Barn for ret at faa Indtryk af den Sjælekvide, den Døde befandt sig i, da han kunde befrygte, at hans Redningsmand skulde gaa lige gyldig forbi. Vi finder det navnlig i middelalderlige Riddernoveller, som f. Eks. „Ridder-troskab“ (refereret i Simrocks Bog: Der gute Gerhard und die dankbaren Todten, 1856, S. 100). Helten lover som Vederlag for den Hest, den døde Hjælper laaner ham, at ville dele alt halvt med ham, hvad han vinder ved Turneringen. Da den taknemmelige Døde forlanger, at Prinsessen skal deles halvt, giver Helten fuldstændig Afkald paa hende for at holde sit Ridderord. Jeg synes i Modsætning til Bolte-Polvka, at der er god Grund til at antage, at Motivgruppen: den taknemmelige Døde + dele halvt, som vi finder i disse forskellige Typer, maa gaa tilbage til Æventyret om Giftpigen, hvor det er en episk Nødvendighed, og at som Følge deraf Giftpigeæventyret snarest er det Æventyr, hvorfra det ypperlige Motiv, den taknemmelige Døde, har bredt sig til de andre Døde-Hjælper-Æventyr. —

Endnu er de to Forskeres Størværk ikke tilendebragt; der loves yderligere et 4de Bind, der skal indeholde et Register over alle de behandlede Motiver, foruden en kort Oversigt over Brødrene Grimms Æventyrsamlings Historie og et Overblik over de andre Folkeslags Æventyrforraad. Man maa haabe, at denne Slutsten paa dette Kæmpeværk ikke maa vente for længe paa sig: man maa endnu mere haabe, at de to Videnskabsmænd ogsaa vil gøre Forskningen den uvurderlige Tjeneste af deres rige Samlinger at give en Registrant over de Æventyr, der ikke findes hos Grimm, enten i Tilslutning til en Æventyrsamling som Dähnhardt: *Deutsches Märchenbuch I—II*, Leipzig 1903, hvor fortrinsvis tyske Æventyr af de Typer, som ikke findes hos Grimm, er medtaget — eller maaske snarere til Antti Aarnes ganske moderne Fortegnelse over

Æventyrene (F. F. Communications Nr. 3, 1910) som jeg nedenfor skal komme tilbage til.

Hvor nyttigt et Arbejde disse Anmærkninger til Grimms Kinder u. Hausmärchen egentlig er, kan man faa et Indtryk af gennem den unge skaanske Videnskabsmand Helge Holmströms Æventyrdisputats: *Studier öfver Svanjungfrumotivet i Volundarkvida och annorstädes* (Malmö 1919). Foruden den Masse Henvisninger, som Bolte-Polvka giver i deres Anmærkninger til de Grimmske Æventyr Nr. 92, 93, 113 og 193 har han samlet et stort Materiale, særlig knyttende sig til Sagn om Sæljomfruer, Marer og Fegiftermaal, og naar derved op paa det imponerende Tal af 708 Varianter. Af dem er 87 fra utrykt Kilde, deraf 18 fra Norsk Folkemindesamling, 7 fra Lunds Universitetsbibliothek og 62 fra Dansk Folkemindesamling. Derved er Danmark blevet fyldigst repræsenteret af alle Lande i Verden: 94 Varianter fra det lille Danmark, mod 83 fra det store Tyskland, mod 37 norske, 35 svenske og 55 Opskrifter fra det vel gennemsøgte Finland. Det er naturligvis Evald Tang Kristensens mægtige Samlinger paa Dansk Folkemindesamling, der hovedsagelig er Skyld i det for dansk Nationalfølelse saa smigrende Resultat.

Det store Materiale er tilsyneladende ordnet paa allerbedste Maade: Holmström har forbundet de store Autoriteters Systemer, Joh. Boltes litteraturhistoriske (efter Kilder) og Anti Aarnes strengt geografiske (efter Landsdele), men Resultatet er blevet Uoverskuelighed og Tilfældighed. Ingen af disse to Ordningsmaader er i sig selv ideelle, og deres Svagheder træder særlig frem ved Sammenknytningen. Det rigtige var efter mit Skøn med et saa stort Materiale at ordne Opskrifterne indenfor de enkelte Lande efter Typer og Undertyper og Særudviklingstyper, saa mange fornødent gøres, med den eller de i videnskabelig Henseende bedste Opskrifter i Spidsen, de ufuldkomne Opskrifter senere i Rækken. Det kan være godt nok med den efter Bolte-Polvkas Mønster gennemførte Skelettering af hver Opskrift — Helge Holmström lægger her Beslag paa det meste af Bogstavrækken fra A til X —, men bedre endnu var en kildekritisk Vurdering af hver enkelt Opskrift, eller i al Fald, hvis det var uoverkommeligt, saa af enhver Opskrift, der har videnskabelig Værdi: En ganske kort Redegørelse for hvilken mere eller mindre forstyrrende Indflydelse, der af helt fremmede eller ganske nærstaaende Typer er øvet paa Opskriften, — og en udførlig Referering af de forholdsvis faa Opskrifter, der holdt deres Sti ren, dels for Paavirkning af Naboæventyr, dels for nye Tidens misforstaaende, rationaliserende, udviskende Tendens. Alt udført paa en saadan Maade at vi kan faa et virkeligt Indtryk af de Opskrifter, der har Adkomst til fremfor deres mere eller mindre forvanskede Fæller at blive taget med paa Raad ved Undersøgelsen af Æventyrets Grundform og Udvikling.

Det kan nok være, at en saadan kildekritisk Undersøgelse tager baade Tid og Plads, men saa har man ogsaa den samme Fordel som den moderne Historiker har fremfor den gammeldags, at arbejde med forholdsvis faa virkelige Førstehaandskilder, i Stedet for med en ganske uoverskuelig, indfiltret Masse af Opskrifter, man kun med den yderste

Møje formaar at beherske. Beundringsværdigt er det alligevel, hvad Helge Holmström har naaet med sin utilstrækkelige Metode, selv om man kan gribe sig i at fantasere over, hvad den dygtige unge Forsker kunde have naaet af ganske anderledes gennemgribende Resultater, hvis han havde valgt sin Lærer Docent v. Sydows højre Haand, der peger imod Axel Olrik, fremfor hans venstre der peger imod Antti Aarne og den af ham til Virtuositet udviklede finske Metode. Det lykkes Holmström i ret høj Grad at bringe Orden i det yderst indviklede Komplex af Svanemø-æventyr og paavise, hvad der hører til hvert af dem. Selv om han ikke er naaet til Vejsende nu — det gør han sikkert nok engang, naar han med Tiden fortsætter sit Debutarbejde — og selv om han ikke endelig og afgørende har fastslaaet de forskellige Svanemøæventyrs Grundform og Hjemsted, Udvikling og Vandringsveje, saa er hans Undersøgelse grundlæggende for al senere Forskning paa Svanemøæventyrernes Omraade.

Det tilgrundliggende af alle Svanemøæventyr er det, som Holmström kalder Grimm 193, uagtet selve Grimm Nr. 193 egentlig ikke hører til denne Type (derimod til den, som H. kalder Grimm 113). Dens europæiske Grundform er omtrent følgende: Helten røver den badende Svane-mø's Ham og tvinger hende derved til at gifte sig med ham. Efter nogle Aars Ægteskab lykkes det hende at faa fat i Svanehammen, som Manden har gemt, og hun flygter da bort til sit eget Slot. Manden begiver sig paa Vej for at opsøge hende. Undervejs kommer han til et Par Trolde, som strides om et Par gamle Støvler, hvormed man kan tilbagelægge 1 Mil (eller 7 Mil) i et Skridt. Han narrer dem til at løbe om Kap — den der vinder, skal have Støvlerne — og medens de løber afsted, trækker han selv Støvlerne paa og forsvinder. Dernæst kommer Helten til den gamle Kælling der raader over alle Pattedyr; hun viser ham til Søsteren der raader over alle Fisk, og hun igen til sin Søster der raader over alle Fugle; kun én af disse, den gamle Ørn, kender Svanejomfruens Bolig og fører ham til Havet til hendes Slot, hvor Hustruen nu maa finde sig i at tage imod sin Mand. Holmström gør den smukke lagttagelse, at ett af disse Motiver (D og E som han kalder dem), de for Milestøvlerne narrede Trolde eller de 3 hjælpende Dyreherskerinder, burde være tilstrækkeligt, og han formoder, at det er det første, som er oprindelig hjemmehørende i Typen, mens det andet er laant fra det nu sjældne Æventyr om de hjælpende Dyresvogre (Grundtvig, æv. 7). Jeg tror, at denne Formodning er ganske rigtig; Motivet med de narrede Trolde passer saa ulige bedre til dette Æventyr, saa stærkt præget af primitiv Æventyrmoral, der er ganske forskellig fra den, som nu forekommer Godtfolk den æventyrmæssige: Heltens dydefulde Godhjærtethed og Elskelighed og Uegennyttighed til det yderste, — ti her forherliges det raske Rov, det selvherlige Mod, det primitive Livs jo endnu ikke ganske tilintetgjorte Moral: Enhver er sig selv nærmest. Hertil passer de 3 Dyreherskerinders mærkværdige uegennyttige Hjælp og Heltens Offermod, da han ude over det vilde Hav nærer den trætte Ørn af sit eget Kød, ikke saa godt. Hvis dette er rigtigt, saa er der Sandsynlighed for at antage, at Æventyret er opstaaet inde i et stort Fastland med uhyre lang

Vej til Havet, hvor Milestøvlerne ret kan finde Anvendelse, ikke derimod hos et havboende Folk, hvor man efter faa Skridt plumper i Havet; og at Motivet E er tildiget af Folk, der kender Havet, og har grublet over, hvorledes Helten naar ud over Havet til Svanemøens Hjem.

Endnu ældre end Motiv D, hvortil der efter Holmstrøms Opgivelse kun findes Ansatser i det asiatiske Stof, der for ham er Æventyrets Grundstof — maa selve det simple Sagn være, hvor Manden — ligesom i det ganske parallelle Sælmøsagn, der er hyppigt ved det nordvestlige Europas Kyster — ikke faar sin forsvundne Svanehustru igen, men ganske simpelt slaar sig Taals med det uafvendelige, at hun har faaet fat i Hammen og ikke kommer igen. Holmström, som særdeles vel forklarer Sælmøsnagnets psykologiske Mulighed: den Folketro, at Sælerne egenlig er Mennesker der lever i Havet, gør desværre ikke det samme for Svanemøsnagnets Vedkommende. Han undersøger mærkelig nok ikke Svanens Rolle i Folketroen Alverden over, han er gaaet i Staa ved den Iagttagelse, at Svanemøen intetsteds kan siges at høre til Folkets Mytologi, saadan som Ellepiger og Bjærgfolk og Havfruer gør det hos os — og han gaar derved Glip af en af de sikreste, men ganske vist ogsaa en af de nøjsommeliggste Veje for at klare Motivets, og det vil i dette Tilfælde atter sige Sagnets oprindelige Hjemsted. Særlig langt er jeg endnu ikke naaet ad denne Vej, men jeg formoder, at det ligger i en vistnok forsvundet Folketro om, at Svanerne er Mennesker (specielt Kvinder) i det Land, hvor de opholder sig som Trækfugle, en Folketro ganske parallel med den ældgamle, endnu livskraftige Folketro, at Storkene er Mennesker i Ægypten (s. f. Eks. Danske Sagn II, S. 141; Ælian III, 23; Marx: Griechische Märchen von dankbaren Tieren, S. 52 og 55; Zeitschr. f. Volkskunde XIV, 118). Jeg støtter denne Formodning paa selve Svanemø-æventyrets Slutning. Da Helten efter sin lange Vandring endelig kommer til Svanejomfruens Hjemland, er der ikke Tale om hendes Svanevæsen, end mindre om hendes Forløsning fra dette, hun er slet og ret Kvinde.

Men enten nu dette Spørgsmaal lader sig løse eller ej, er der et dermed sammenhørende Problem, til hvis Løsning Materialet i alle Tilfælde er større. Gaar det med Svanemøsnagnet ligesom det efter Holmstrøms smukke Paavisning gaar med Sælmøsnagnet, at selve Digningsstoffet: den røvede Ham + den forsvundne Hustru er Laan andetsteds fra, for Sælmøsnagnets Vedkommende fra selve Svanemøsnagnet, for Svanemøsnagnet maaske fra det asiatiske Himmelmøsnagn, hvor den jordiske Helt ved Rov af den badende Gudindes Klæder tvinger Guddomsvæsnet til at blive hans Brud? eller gaar det tværtimod saaledes, at disse Typer er opstaaet uafhængigt af hinanden? Noget fyldestgørende Svar paa dette afgørende Problem giver Holmstrøms Bog ikke, men fra hans Synspunkt kan der næppe være Tvivl om, at Himmelmøtypen maa være den oprindelige Laangiver. Hvad der taler for det modsatte (eller for en Opstaaen uafhængigt af hinanden) er, at Svanemøsnagnet lige til sin Udløber i det fjerne Vest, Sælmøsnagnet, ikke har brudt Forbud, saaledes som de indiske Himmelmømyter allerede i den ældste Opskrift, Holmström anfører, i Kommentaren til Rigveda i Çatapathabrahmana, har: at Helten ikke maa vise sig nøgen for Nymfen

Urvaçi eller i Mahabharata (M. N. Dutts Udgave I, S. 142) Kong Santanu ikke maa bruge haarde Ord imod sin Hustru Nymfen Gangä.

Her kommer saa et nyt Problem: er Forbudet, som engelske Forskere med Forkærlighed regner for det primitiveste af alt primitivt, selve det hellige Tabu, virkelig saa primitivt? Er det ikke snarere en forholdsvis sen Kulturform, som ikke findes i Æventyret i dets primitiveste Tilstand, men indkommet under Æventyrets Udvikling ved Berøring med Kulturfolk, hvorefter det saa senere er kommet til at spille den største Rolle i Æventyrene? Til Belysning af dette Spørgsmaal kan jeg henvise til det kinesiske Himmelmæsagn af ganske primitiv Karakter uden brudt Forbud, Holmström anfører S. 65, samt til den kinesiske Myte om Stjernebillederne Kohyrden og Væverpigen (=: Altair og Vega), som Holmström ikke nævner, hvor vi heller ikke har Forbud, men derimod Ko som Hjælper, (se Stenz: Beiträge zur Volkskunde Süd Shantungs S. 57, Richard Wilhelm, Chinesische Volksmärchen Nr. 16, S. 32) dels beskæftige mig med de Omdigtninger, det gamle Svane-møventyr efter Holmströms Paavisning har været Genstand for i Europa.

Den vigtigste af disse Nydigtninger er den Type som findes i Grimm 92. Her finder vi næsten gennemgaaende det brudte Forbud, at Helten, som af sin Elskede har modtaget en Ønskering, hvorved han kan ønske sig hjem at besøge sine Forældre, bruger denne til ogsaa at ønske hende til sig som Vidnesbyrd om, at han ikke har løjet om hendes Skønhed. Hun forsvinder da med Ringen, og han drager som i det egentlige Svane-møventyr ud for at søge hende. Motivet med Dyrenes Herskerinde er i Reglen erstattet med Vindenes Herskerinde, eller han kommer til Solen, Maanen og Vinden. Da hun tilsidst kommer frem, er hun ved at holde Bryllup med en anden; i sin fra Troldene vundne Usynlighedskappe forstyrrer han Brylluppet, og hun vælger den gamle Brudgom for den ny. Indledningen til Æventyret er derimod ganske forskellig: Rovet af Svanehammen er kastet bort og intet som helst knytter Heltinden til Svanerne; i Stedet for er der kommet et efter Holmströms Mening underlig blidt Motiv; Helten er lovet til den Onde, men denne kan ikke faa ham i sin Magt, omgivet som han er af den skjærmende Kreds; derefter følger jævnlig et nyt Motiv: ved 3 Nætters taalmodige, kvalfulde Lidelser lykkes det Helten at forløse Heltinden og leve et lykkeligt Liv sammen med hende paa hendes Slot, hvorfra den nye Handling kommer i Gang ved hans Hjemlængsel og det brudte Forbud.

Holmström antager, at dette sidste Motiv (B) er oprindeligt i Æventyret, selv om det mangler i omtrent Halvdelen af Opskrifterne; jeg vil antage, at det er uoprindeligt, laant fra Æventyr som den frygtløse Svend (æv. 11) eller Esben hos Katten (æv. 15), og at det ved sin Indkomst som yndet Motiv har bidraget til at isolere Motivet A: Lovet til den Onde (= Heltindens Fader), saaledes at dette bliver omformet efter den hyppige Type „Djævelens Snarer“ (æv. 59). Og hvis saa er, er Forklaringen let at give: Grimm 92 er en Nydigtning paa Grundlag af Svane-møventyret og det skønne Mestermøventyr, hvor den troldkyndige Mestermø hjælper den unge Helt, der er kommet i hendes Faders Vold med de umulige

Opgaver, som han maa udføre, om han vil beholde sit Liv. Tilsidst flygter hun bort med ham til Menneskeverdenen og ved hendes Trolddomskunst lykkes deres magiske Flugt. Han kysser trods hendes Forbud sin Moder, og glemmer derved sin elskede; han laver til Bryllup med en anden; hun forstyrrer Bryllupstoget og hjælper det kun frem mod at komme med til hans Bryllup: her lykkes det hende at vække hans Hukommelse; han forstøder sin nye Brud og gifter sig med hende.

Den nye Type Grimm 92 er da opstaaet i en Tidsalder, hvor den primitive æventyrskabende Ævne er slukket, men hvor man stadig har Trang til nye Æventyr til Afveksling med de gamle forslidte. Man gyder ny Vin i de gamle Læderkar ved at digte to gamle Æventyr sammen for deraf at skabe et nyt, og det ikke paa samme Maade som f. Eks. hos Nutidens jyske Bønder, at man forbinder to forskellige Æventyr paa en ganske udvendig formel Maade, saaledes at de staar saa godt som uformidlede ved Siden af hinanden, uden at gaa op i en højere Enhed, saadan som de gør i de, lad mig sige tidlig middelalderlige Nydigtninge, hvorpaa Grimm 92 er et karakteristisk Exempel.

Den brave Digter, der har skabt et Æventyr som dette, bærer sig ad som saa mangen anden Efterklangsdigter, der lever paa de store gamle kristeligt af Rov. Han tilegner sig ikke det alle kender som Klassikernes betagende Idéer, han tager det mindre kendte, det lidt mindre virkningsfulde, og fixer det op, saa det ikke saadan er til at kende, og saa giver han det ud for sit eget originale Produkt, som sit eget splinternye Æventyr. Derfor undgaar Grimm 92's Skaber det centrale i de to klassiske Æventyrdigtninge han snylter paa: de uudsørlige Opgaver i Mestermø-, Svanchamsrovet i Svanemøeventyret, ellers var hans Uoriginalitet straks opdaget; de karakteristiske Enkeltheder han ikke kan undgaa, omdigter han ved at sætte noget andet, sædvanlig noget ringere i Stedet: Vandringen til Vindenes Herskerinde fremfor til Dyrherskerinderne, den misbrugte Ønskering i Stedet for det forbudte Kys i Mestermøeventyret; men trods alt Efterklang et nyt Æventyr er kommet til Verden, ikke saa ueffent endda; det formaar at slaa Rod og at brede sig over hele Europa; ja mere end det, det formaar endogsaa at indføre det brudte Forbud i det ene af sine Moderæventyr, Svanemøeventyret, saaledes at f. Eks. saa godt som alle danske Svanemøeventyr (af Grimm 193) har brudt Forbud. Helten — den yngste af de tre Brødre — der har bemægtiget sig Svane-møens Ham, skal næste Aar holde Bryllup med hende og hele Landet maa indbydes, kun Kongen maa ikke komme med, hvad han naturligvis alligevel gør. Bryllupseftermiddagen faar hun Helten dysset i Søn og efterlader ham et Par tunge Jærnsko: lige saa umuligt som det vil være ham at slide de Jærnsko op, ligesaa umuligt vil det være ham at vinde hende tilbage i Slottet ved Verdens Ende, østen for Sol, vesten for Maane. Han vil ikke lytte til Frænders og Venners Raad om at opgive det umulige, han vil gennemføre det uigenneførlige og vinde hende, og det lykkes ham naturligvis ogsaa.

Hvorfor Kongen ikke maa komme med til Bryllupet, faar man ikke at vide af de danske Opskrifter; dette Motiv er som Holmström paaviser

et Laan fra den Udvikling af Svanemøeventyret, Aarne 465, som har sit Hovedhjemsted i Finland, hvor Kongen selv vil have den skønne Svanemø, og derfor sender Helten ud paa livsfarlige Opgaver. Dette Motiv findes ofte i Æventyrene, f. Eks. i æv. 10, den kloge Hest (dog næppe i den mere oprindelige Type), men det er mig endnu ikke klart, hvad det er for Æventyr, der her har forbundet sig med Svanemøeventyret, og nogen nærmere Undersøgelse deraf finder man ikke hos Holmström, ikke mindst paa Grund af det finsk-slaviske Materiales vanskelige Tilgængelighed.

For det 4de Svanemøeventyrs Vedkommende, Grimm 93, paaviser Holmström, at det ligeledes er en Nydigtning af Grimm 193, men mere fantastisk og løsere komponeret end Grimm 92. Det for denne Type ejendommelige Motiv er, at Helten ved at blive stukket med Søvtorn af den Heks, der har fortryllet Heltinden, hindrer hendes Forløsning og derfor maa tiltræde den lange Vandring for at finde hende paa hendes Slot; dette medfører, at den hyppige Indledning om de 3 Pinselsnætter, ligesom i Grimm 92, maa karakteriseres som et laant Motiv, men det interessante Spørgsmaal om det gensidige Forhold mellem det gamle Svanemøeventyret til Døtre Grimm 92 og Grimm 93, deres Hjemsted og indbyrdes Oprindelsestid har Holmström egenlig ikke besvaret.

Derimod er hans Behandling af den Æventyrtype han urigtig kalder Grimm 113 — ti Nr. 113 hos Grimm er et rent Mestermø- og ikke noget Svanemøeventyr — efter mit Skøn ganske fyldestgørende: han paaviser, at det slet ikke er noget virkeligt Svanemøeventyr (saaledes som de 3 sidst karakteriserede Æventyr dog naar alt kommer til alt er), det er Mestermøeventyret, der i en Række Opskrifter laaner Svanemømotivet for at forklare, hvorfor Datteren for Heltens Skyld modarbejder sin Fader: hun er tvunget dertil ved hans Rov af hendes Svaneham. At det er en rigtig daarlig Forklaring paa Mestermøes Kærlighed og Offervillighed, at det passer uendelig slet med Æventyrets Grundidé, det svage, hjælpeløse Menneske overfor den mægtige, uhyre kloge Troldedatter, det er Holmström ganske klar over: det maa regnes ham til Ære, at han her bryder med sin lidt for stærke Autoritetstro og sætter sit eget friske Syn imod de to lærde tyske Æventyrforskere, der her som andetsteds er hildet af Grimms undertiden noget sammensatte Typer, og at han formaar at føre sit eget Standpunkt til Sejr.

At han virkelig har Ævner til at se paa Spørgsmaalene med egne Øjne, vil man have Lejlighed til at glæde sig over i hans Paavisning af, hvorledes Volundarkviða-digteren har baaret sig ad med Æventyrstoffet — det er jo hans egenlige Udgangspunkt at forklare Volundarkviða — eller i hans Borteliminering af de tyske Forskeres mytologiske Udstyrsstykke „Svanringen“. Gid han i Fremtiden end mere maatte udvikle denne Ævne, Selvsynet (og dernæst ogsaa Dybsynet i Axel Olrikks Forstand) saa vil han med sin Nøgtternhed og Grundighed blive en Æventyrforsker af de bedste.

Jeg har dvælet temmelig længe ved Helge Holmström, — men det er jo kun naturligt, naar det drejer sig om en ganske ny Forsker, hvis

Ansigt man vil gøre opmærksom paa, og hvis Navn man efter Ævne vil slaa fast i Læserens Erindring, saa hans Udvikling og fremtidige Forskning følges med Opmærksomhed, — jeg kan beskæftige mig lidt mindre med hans Lærere Antti Aarne og von Sydow; de er ulige bedre kendt af deres Medforskere og af Publikum, om heller ikke det sidste Sted i den Udstrækning, som de kunde fortjæne.

Antti Aarnes bedste Indsats i Æventyrforskningen er hans Æventyr-system og hans Virksomhed i F. F. Communications, hvor han er den bærende Kraft, selv om hans Lærer, Kaarle Krohn, nok er Sjælen i hele det for Folkemindevidenskaben, specielt Æventyrforskningen, saa gavnlige Foretagende. Hans System (se F. F. Communications Nr. 3) overgaar langt Svend Grundtvigs System (se F. F. Comm. Nr. 2), som vi bruger her i Danmark, i systematisk Orden og Gennemtænkhed, men det er heller ikke saa vanskeligt. Grundtvigs System gør nærmest Indtryk af at være blevet til, ved at han har givet Æventyrene Numre i den Orden, han tilfældig huskede dem. Man maa dog ikke glemme, at selve det at betegne de forskellige Æventyrtyper med Tal, var S. Grundtvigs nye geniale Opfindelse og et betydeligt Fremskridt i Æventyrforskningen, inspirerende for Efterfølgeren Antti Aarne. Man kunde blot ønske, at Aarne havde fulgt Grundtvig i saavidt mulig at benytte tosifrede Tal som Typebetegnelse, i Stedet for at gaa op til de tunge firsifrede Tal. Naar han saa ovenikøbet begynder at betegne specielle Motiver i Æventyr som „Ingen Mad i Dag, men i Morgen“ (æv. 55) eller Drengen hos Trolden (æv. 54) med nye firsifrede Tal (fra 1000—1029, eller 1060—1114), saa har han selv noget af Skylden for, at hans System er vanskeligt haandterligt; i disse to Tilfælde vilde det være særdeles bekvemt med J. Bolte at anvende Bogstaver A, B, C, D, for Enkeltmotiver. En praktisk Sammenstilling af de 3 Systemer findes i F. F. Comm. Nr. 10, 1912. Lad mig rette en lille Fejl hos Aarne; til Grundtvig æv. 90 svarer Aarne 551 (og Grimm 97), — det har Aarne overset — og lad mig med det samme rette J. Boltes Fejl i Grimm 97: han henfører ganske fejlagtig Grundtvig æv. 44, den talende Fugl, under Grimm 97; den hører sammen med Grimm 96, hvor den ganske rigtig nævnes.

Til H. F. Feilbergs 80-aarige Fødselsdag 1911 udgav Aarne en Katalog (F. F. Communications Nr. 5) over de talløse finske Æventyr-opskrifter — til 1908 var der i Finland ikke samlet mindre end 26000 Opskrifter (deraf dog mange Ophavssagn og egenlige Folkesagn). Disse Opskrifter er nu fordelt paa hans Typesystem og indenfor hver Type igen efter Finlands enkelte Landsdele. Da den østeuropæiske Æventyrstrøm fra Rusland og den vesteuropæiske over de skandinaviske Lande mødes i Finland, har det sin store Betydning for Forskerne at have hurtig Overblik over, hvorvidt de forskellige Æventyrtyper er ukendte, lidet kendte eller meget kendte indenfor et saa velgennemsøgt Omraade som Finland. Det fremgaar f. Eks., at af Døde-Hjælper Typerne er 67^A det fattige Lig ukendt, 67^B og ^D Prinsessen for Ploven og Ole Baadsmand (fejlagtig regnet til een Type) er meget talrige, ikke mindre end 105 Opskrifter, der hovedsagelig stammer fra de vestlige til Svenskerne græn-

sende Landsdele, men derimod kun spredte Opskrifter i de østlige karelske Provinser, som dog er betydelig bedre gennem søgt end de vestlige 3: Æventyret er sandsynligvis vandret ind i Finland vestfra. Af den 4de Dødehjælper-Type, af 67^C Troldebruden findes der derimod kun 8 spredte Opskrifter; hvad de gaar ud paa, og om de staar i Forbindelse med Æventyret om Giftpigen kan man derimod desværre ikke se: det er jo en ren Registrant med Kildehenvisninger, men uden nærmere Oplysninger om Materialets Værdi; denne selvfølgelig Mangel afhjælpes jo noget ved Aarnes egne Æventyrundersøgelser, men selv denne flittige og energiske Forsker kan ikke naa alt. Man maa haabe, at der engang i F. F. vil komme en fyldig Udgave af finske Æventyrudtog paa et af Hovedsprogene, fordi her mødes som sagt Vest og Øst.

Ogsaa de svensk-finske Æventyropskrifter er registreret efter Aarnes System (F. F. Communications 6) 1911 af Dr. Oscar Hackmann, (kendt for sin ypperlige Undersøgelse om Polyfemæventyret: Die Polyphemsage in der Volksüberlieferung, Helsingfors 1904.) Af de lignenævnte Æventyrtyper findes det fattige Lig heller ikke her, Overbordæventyrene hyppigt og Troldebrudsæventyret forholdsvis sjældnere; men da Indsamlingen har været mindre omfattende end i de finsktalende Egne, saa er Slutninger udfra Ikke-Forekomst mere vovelige end for det rent finske Materiale. Af Betydning er det, at Hackmann Gang paa Gang supplerer Aarnes System med særlige, vel for det meste lokale Typer af Æventyr og Skæmtefortællinger. Man maa haabe, at andre Lande, ikke mindst Danmark, maa kunne følge det af Finnerne givne smukke Eksempel, det vil være til stor Nytte for Æventyrforskningen.

Nær til disse kun Æventyrforskerne interesserede Værker staar Aarnes særdeles nyttige Oversigt over de forskellige Landes trykte Samlinger (F. F. Communications Nr. 14 „Übersicht der Märchenliteratur“; 1914: af danske Samlinger vurderes her Tang Kristensens Samlinger og Gamle danske Minder og Feilbergs ypperlige Henvvisninger i Jysk Ordbog efter Fortjeneste. Svend Grundtvigs 3 Samlinger som Bolte-Polvka sætter saa højt, blot nævner Aarne; det kunde i en saadan Oversigt være nævnt, at i videnskabelig Henseende har disse 3 Samlinger saa godt som ingen Værdi, da det er temmelig vilkaarlig Sammenarbejdning af mange forskellige Opskrifter; selv hvor der kun ligger en enkelt Opskrift til Grund er den i Sammenligning med de ægte Opskrifter i hans Gamle danske Minder I—III (1854—61) bleven overudpyntet.

Interessantere for den almindelige Læseverden er Aarnes umiddelbart foregaaende Skrift: *Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung* (F. F. Comm. 13) 1913, hvor der gives en klar og letfattelig Ledetraad i den finske historisk-geografiske Forskningsmetode, der er grundlagt af Kalevala-forskeren Julius Krohn og udviklet til høj Fuldkommenhed af hans Søn Kaarle Krohn, Antti Aarnes Lærer. Denne Metode er et uhyre Fremskridt fremfor de tidligere herskende Forskningsmetoder, ikke blot fremfor Brødrene Grimms mytologiske Skole, der vil finde gamle Naturmyter i Æventyrene, ofte paa en yderst vilkaarlig Maade, men ogsaa for de betydelig mere videnskabelige Skoler, 1) Benfey's literærhistoriske der

udledte samtlige Æventyrs Oprindelse fra Indien, men havde saa daarlig Forstand paa Æventyrene fra Folkets Mund, at de regnede dem for væsentlig afhængige af de literære Samlinger, og 2) af den engelske antropologiske Skole, der paa Æventyrforskningens Omraade var Dilettanter med et altfor tilfældigt Kendskab til Æventyrdigtningen og uden sikker Forstaaelse af den faste typemæssige Sammenhæng. Geroulds tidligere nævnte Bog: *The grateful dead* 1908 er et typisk Eksempel paa den engelske Forskningsmaade i daarlig Forstand.

I Modsætning hertil lægger den finske Skole Vægten paa selve de folkelige Æventyr, sætter sig som Maal at samle et saa stort Tal som muligt af virkelige typesammenhørende Opskrifter fra al Verdens Lande, ordne dem saa overskueligt som muligt og give Forskerne virkelig Underretning om Varianternes Indhold. Selve Teknikken bestaar i en Sønderdeling af Æventyrene i de mindste Træk: disse Enkeltræk sammenlignes indbyrdes i samtlige Opskrifter; den Form som har den hyppigste Forekomst eller rettere den videste Udbredelse anses for den oprindeligste. Naar saa Æventyrets Enkeltræk hvert for sig er blevet undersøgt gennem alle Opskrifter, udregnes Facit, idet Grundformen sammensættes af samtlige Enkeltræk i deres oprindelige Tilstand. Selv om Antti Aarne ved Fastslaaen af Enkeltrækkenes oprindelige Skikkelse i Praksis tager Hensyn til Helheden og til sund Fornuft: det naturlige og logiske (sml. Grundtvigs „det overnaturliges Naturlove“) er snarere oprindeligt end det unaturlige og ulogiske, det originale Træk snarere end det andetstedsforekommende, saa tror jeg dog ikke, at man ved Aarnes Gennemsnitsmetode naar til Æventyrets Grundform, snarest til dets Normalform. Fremgangsmaaden er for mekanisk, for matematisk, uden dybt Blik for det digteriske, for det psykologiske. Æventyret er betragtet som Ligning, hvis ubekendte det gælder om at finde, ikke som en levende Helhed, hvis organiske Vækst fra Spire til fuld Udfoldelse det gælder om at klarlægge. Naar man læser en Undersøgelse som Aarnes om „Rige Per Kræmmer“ (Der reiche Mann und sein Schwiegersohn, F. F. Communications Nr. 23), saa længes man uvilkaarlig tilbage til A. Olriks Kong Lindorm, trods den Beundring man ganske uvilkaarligt maa nære for Forfatterens gennemklare Fremstillingsmaade, der gør Arbejdet saa let tilgængeligt og umiddelbart forstaaeligt selv for Ikke-Fagfolk, — for hans grundige Dokumentation ud fra selve Kilderne, for hans hele solide og gennemnøgterne Opfattelsesmaade. Men hvor staar der dog meget paa Axel Olriks 34 Sider i Sammenligning med Aarnes 196, et Væld, ikke blot af Oplysninger, til Forstaaelse af Æventyret og dets Udvikling, men ogsaa af Tanker, Stemninger, Idéer, som for den unge, der bliver grebet deraf, er en uforglemmelig Tilskyndelse til selv at være med i Arbejdet paa Æventyrenes Udforskning; for at give Landsmænd Forstaaelse af Æventyrenes folkepoetiske Skønhed og mærkelige Genialitet, der har betinget Æventyrdigtningens Liv og Vækst, ikke i Aarhundreder, men i Aartusinder, dens Udbredelse ikke i et enkelt Land, men i snart sagt alle Europas og Asiens Lande.

Jeg tror nok, at Antti Aarne har Ret i sit Hovedresultat, at Rige

Per Kræmmer Æventyret er sammensat af to oprindelig usamhørende Æventyr, et Skæbneæventyr og et Spørgeæventyr, der paa deres Vandringer er truffet sammen og har forbundet sig med hinanden til ett Æventyr. Men den Grundform Aarne opstiller for Skæbneæventyret, til hvis Udforskning han har haft ypperlig Hjælp af første Bind i Serien Corpus Hamleticum: J. Schick: *Das Glückskind mit dem Todesbrief* 1912, synes jeg paa Forhaand, at der er noget i Vejen med. Den rige Mand hører en Spaadom, at den fattige Dreng, der lige er født, skal blive gift med hans Datter og arve alle hans Rigdomme. Han erhverver ham af hans Forældre under Skin af at ville opfostre ham, men lader ham sætte ud i en Skov, for at han skal omkomme, men en Hyrde finder Barnet og opdrager det som sit eget. Her træffer den rige Mand ham, 14 Aar gammel, faar af Plejeforældrene hans Historie at vide, sender ham med Brev til Hustruen, at Overbringeren straks skal dræbes. Den rige Mands Datter finder ham sovende, bryder Brevet, bliver forelsket i ham, ændrer Brevet til, at hun straks skal giftes med ham — hvad ogsaa sker. Den rige Mand vil skaffe sin Svigersøn af Vejen, sender ham til sin Teglovn, efter i Forvejen at have givet sine Arbejdere Ordre til, at de skal kaste Svigersønnen derned; han sinkes under Vejs, den rige Mand kommer selv først og bliver kastet i Teglovn (eller det er Sønnen, der bliver kastet deri, og den rige Mand dør af Sorg).

Jeg tror ikke, at sidste Del af Æventyret, Teglovnsmotivet, kan have hørt med til Skæbneæventyrets oprindelige Grundform. Det forekommer hyppigt som selvstændigt Æventyr, der i Dansk plejer at have følgende Form (Grundtvig 74^A): Den onde misundelige Tjener faar Kongen bildt ind, at Trosvend driver Utugt med Dronningen, og faar Kongen til at befale, at naar den og den Person kom med Bud fra Kongen, skulde han uden videre kastes i Teglovn. Trosvend lyder sin døende Faders Raad: ikke at gaa nogen Kirke forbi uden at holde Bøn; derved kommer den onde Tjener, der vil glæde sig over Trosvends Dødskval, først, og bliver kastet i Teglovn. Ogsaa i Indien forekommer dette Æventyr selvstændigt; hvorfor saa ikke antage, at Teglovnsmotivet i „Rige Mandsæventyret“ i Indien er et Motiv laant fra dette Æventyr eller rettere fra denne Novelle. Og det er blevet laant for at afhjælpe en Mangel ved Rige Mandsæventyret i dets Grundform, den, at den poetiske Retfærdighed ikke sker Fyldest: den rige Mand bliver ikke straffet for sine Mordforsøg paa den uskyldige, eller i al Fald blot ved at maatte finde sig i en Svigersøn af simpel Herkomst. For at bøde paa Mangelen paa reel Straf af Skurken tildigtes i Indien Teglovnsmotivet, i Europa Spørge- maalsæventyret, hvor i den geniale vesteuropæiske Form den rige Mand ender i den lidet misundelsesværdige Stilling som Færgemand foran Helvede, i Begær efter ogsaa selv at faa slige Rigdomme af Djævelen som Helten medbringer som Belønning for de gode Svar. Og selve det oprindelige Æventyr, hvor bliver det ikke afrundet og smukt, naar det ender med den fine, skarpe Pointe, at Datteren, tilfældig forelsket i Helten, modarbejder Faderens Planer og derved fyldestgør Skæbnens Bestemmelse; herved har jo ogsaa det Problem, der blev fremsat ved Digt-

ningens Begyndelse: er det muligt for et Menneske at sætte sig op mod Skæbnens Vilje, faaet sit endelige Svar: Nej, dertil rækker et Menneskes Magt ikke, var han end den stolteste Konge.

Pladsen tillader ikke, at jeg gaar nærmere ind paa andre af Aarnes mange Undersøgelser af Folkeæventyr, det bliver der forhaabentlig Lejlighed til en anden god Gang; lad mig blot her henvise Læseren til hans „Ledetraade i sammenlignende Æventyrforskning“ (F. F. Comm. 13, 1913) Slutningen. Her vil man finde Resultater af hans tidligere Æventyrforskning, især nedlagt i hans Disputats: *Vergleichende Märchenuntersuchungen*, Helsingfors 1907, hvor Aladdin og Fortunatusæventyret er Genstand for Undersøgelse. Senere har han behandlet de Bremer Statsmusikanter (F. F. Comm. 11, 1913), Manden, der forstod Dyresprog og hans nysgerrige Hustru (F. F. Comm. 15, 1914), Skæmtefortællingerne God Dag, Mand — Økseskaft (F. F. Comm. Nr. 20) og Manden fra Paris [misforstaas som Paradis] (F. F. Comm. 22, 1915); til Afveksling har han saa kastet sig over Gaaderne *Vergleichende Rätselforschnungen* (F. F. Comm. 26, 1918), men forhaabentlig kommer han tilbage til Æventyrene igen, eller rettere det kan der vist ikke være Tvivl om, en saa trofast gammel Kærlighed som Antti Aarnes til Æventyrene ruster ikke.

Antti Aarne undersøger helst Æventyret i Forhold til andre Æventyr, C. W. von Sydow gaar videre, undersøger som Danske Studiers Læsere har haft Lejlighed til at glæde sig over med Forkærlighed Æventyrets Indvirkning paa Gudemyterne og Heltedigtningen. Et typisk Værk er hans ypperlige Arbejde: *Sigurds Strid med Fævne* (i Festskrift utg. av Lund Universitet 1918). Han prøver at holde den rette Middelvej mellem Filologernes Scylla: Folkesagn og Æventyr øver ingen Indflydelse paa Heltedigtningen og med en Forsker som Fr. Panzers Charybdis: Sigurdsdigtningen er helt igennem afhængig af et ganske bestemt Folkeæventyr: Bjørnesønsæventyret (Se: *Studien zur germanischen Sagensgeschichte*, II Sigfrid, München 1912). Det er dog ikke altid let at skønne over, hvorvidt det er lykkedes v. Sydow, men det er ikke hans egen Skyld. Den Plads, der har været ham tilstaaet i Festskriftet, har været altfor urimelig knap, saaledes at hans Arbejde nu næsten kun foreligger som Udtog af et stort anlagt Værk, et Værk som, om det kom frem, vilde øve den stærkeste Indflydelse paa Æventyr- og Heltedigtningens forskning. Men allerede nu i sin udtogsmæssige Form er det et Værk, som bør læses og tilegnes, saa gennemmættet som det er af nye Idéer, simple geniale Hypoteser, nye frugtbare folkemindevidenskabelige Synspunkter. Jeg nærer ikke Tvivl om, at det er ud fra saadanne Synspunkter, at den gotiske Heltedigtningens indviklede Problemer vil faa deres endelige og afgørende Løsning, og rimeligvis kommer von Sydow til at lægge det største Lod i Vægtskaalen netop her.

Lad mig med det samme minde om et Par af hans senere Arbejder, der vil have Interesse ikke mindst for danske Læsere: hans Undersøgelse af den for Skaane og Danmark fælles Majvise: „God Afton om I hamma är“ (Malmø 1917) og det nylig udkomne populære Oversigtsarbejde: Våra Folkminnen; vi skulde blot have Mage til det paa Dansk. Sidst,

men ikke mindst hans fint udstyrede Folkemindetidsskrift: Folkminnen och Folktankar, 1915 f. Af mange gode Artikler kan jeg fremhæve v. Sydows egne om „Gåtor och Gåtsystematik“ (1915) og Tranan och Vårfrudagen (1916). Af Værdi for Æventyrforskningen er her meddelt ikke faa originale Æventyroptegnelser fra de senere Aar, særlig fra Skytts Herred (af Olaf Christofferson, Forfatter af den store værdifulde Herredsbeskrivelse: Skytts Härad 1918) og fra Halland (udgivet særskilt af Ossian Linskoug under Titlen: *Skeppet som gick över Vatten och Land*) samme Forfatter er Udgiver af „*Lunkentus och andra gamla Sagor*“ 1917 — som den unge energiske Folkemindedeforlægger Maiander i Malmø har ladet forsyne med morsomme Silhuetter i Folkebogstil; det passer ogsaa udmærket til selve disse Æventyr der er hentet fra Folkeboøger, ikke fra mundtlig Kilde.

Endnu større end i Sverrig er Æventyrhøsten i Norge; her maa særlig nævnes: Sophus Bugge og Rikard Berge: *Norske Eventyr og Sagn* I—II 1909—13, med Tegninger af norsk Folkekunst ved Sophus Bugges Datter, Johanne Bugge Berge og R. Berges egen Samling fra sin Hjemstavn Telemarken: *Norske Folkeeventyr samla och sagde* 1914; dernæst Johannes Skar's *Sogur fra Sætedal* I—II, O. T. Olsen: *Norske Folkeeventyr og Sagn, samlet i Nordland*, Kristiania 1912, R. Braset: *Gumalt paa Sparbumaal*, hvor navnlig anden Del, Hollbræventyra och Svanøventyra 1910 indeholder mange Æventyr. En Oversigt over Indholdet af disse Samlinger (dog ikke Skar II) har den for Danske Studiers Læsere velkendte Æventyrforsker Reidar Christiansen givet i „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 1915 S. 411—420. Forskninger over Æventyrene og enkelte Æventyroptegnelser findes særlig i Rikard Berges Folkemindetidskrift: *Norsk Folkekultur*, 1915 f. Lad mig her fremhæve Berges egen store Afhandling om „*Norsk eventyrstil*“ 1915, S. 12 f., 1917, S. 145 fig. og 1918, S. 49; dernæst hans Afhandling: *En norsk Sogusegjar fyre Asbjørnsen* 1917, S. 89. Ogsaa i Danske Studiers Søstertidsskrift *Mål og Minne* findes Æventyrafhandlinger, dog ikke saa hyppigt som det kunde være ønskeligt: jeg fremhæver P. A. Munchs Anmeldelse af Asbjørnsen og Moes Æventyrsamling 1852, „*En ukjendt Avhandling av P. A. Munch* ved Moltke Moe 1912, S. 127 og Knut Liestøl: *Litteræra eventyr og segner i folktraditionen* 1918, S. 89 f. I det overvejende litteraturhistoriske Tidsskrift Edda findes først og fremmest Moltke Moes geniale Forelæsning: *Episke Grundlove* (II (1914) S. 1 f., 233 f., IV (1915) S. 85 f. og VII (1917) S. 72), der giver Lovene for Æventyrenes Ændringer og Vækst med den dybeste Forstaaelse af deres folkepoetiske og psykologiske Ejendommelighed. Edv. Lehmans fordringsløse lille Artikel: *Niels Holgerssons første Rejse* (Edda I, S. 394), kan vel ogsaa nævnes, samtidig med at man minder om hans ældre Arbejde *Almueltiv og Æventyr* 1910, der ligesom den lille Afhandling viser sin Forfatter som den for Æventyrdigtning og Æventyrforskning interesserede Ikke-Fagmand.

Hermed er vi naaet tilbage til vort eget Land. Det kan desværre ikke i de sidste Aar maale sig med sine Nabolande i Æventyrudgivelse

og Æventyrforskning. Axel Olriks to Samlinger: *Danske Sagn og Æventyr fra Folkemunde* I—II (1913—18) (med Tegninger især af Niels Skovgaard) indeholder lidet nyt, det er mest Genfortællinger af det bedste af det ældre Stof. Hvorledes denne Genfortælling er foretaget kan man se af de to Efterskrifter, Axel Olriks egen: Lidt om Æventyrene i 1ste og min: Axel Olrik og Folkeæventyrene i 2den Samling. Til Gengæld har Dr. Arthur Christensen i Teheran indsamlet persiske Skæmtefortællinger og udgivet dem paa Fransk i Videnskabernes Selskabs Skrifter: „*Contes persans en langue populaire*“, Kbh. 1918. Af Betydning ogsaa for Æventyrforskningen er de yderst moderne Udgaver af ældre Folkebøger som Sprog- og Litteraturselskabet har udsendt ved den for tidlig afdøde Religionshistoriker I. P. Jacobsen og den dygtige Bibliotheksmand Richard Paulli. Der er udkommen 4 Bind, I indeholdende apokryfe Bibelhistorier (deriblandt Jerusalems Skomager og Jesus Barndomsbog), II De 7 vise Mestre, III Kong Appollonius og Theagenes og Cariclea, og VIIde Bind den skønne Magelona og Melusina; særlig Indledningen til II og VIIde Bind vil være af Interesse for Æventyrforskere med de dygtige Oversigter over den tidligere Forskning af de Æventyr og Æventyrkredse, der ligger til Grund for disse Folkebøger. Man kan ogsaa takke Sprog- og Litteraturselskabet for den smukke Nyudgave af Herman Weigeres *Ræffuebog* 1555 ved Niels Møller. Der bliver forhaabentlig senere Lejlighed til en mere indgaaende Anmeldelse af disse Bøger, her være der blot gjort opmærksom paa dem, ligesaa paa Brøndum Nielsens og Marius Kristensens *Gammeldags Skæmt* hos Fynbo, Jyde og Sjællandsfar (herimellem Wolle Pæirsens Munkepræken) udgivet som Festskrift til den gamle, nu afdøde Folke-mindeforsker Folmer Dyrlands 90 Aars Fødselsdag 1916. Et andet Festskrift har jeg allerede tidligere nævnt: Festskrift til Evald Tang Kristensen 1917; her har særlig H. F. Feilbergs: *Hundens Testamente*, Arthur Christensen: *Vandrende Motiver i E. T. Kr's Molbo- og Aggerbohistorier*, von Sydow: *Draken som Skattevaktare* og min egen Afhandling *Bjørne-manden* Interesse for Æventyrforskerne. Denne Afhandling er skrevet som en indirekte Kritik af den ellers saa betydelige tyske Æventyrforsker: August von Löwis' Bog: *Der Held im deutschen und russischen Märchen*, Jena 1912, en Bog som jeg i sin Tid tog fat paa med de største Forventninger, men som skuffede mig dybt, fordi den i Undersøgelsen af Heltens forskellige Karakter i tyske og russiske Æventyr lagde Hovedvægten paa Statistik, ikke paa Psykologi, og fordi den paa en helt „engelsk“ Maade ikke tog Hensyn til Enkelttyperne. De Gennemsnitsresultater han naar til, bliver altfor „almindelige“, til at de kan have Betydning for at føre Forskningen videre. Betydelig bedre Indtryk af Löwis har jeg faaet af hans Udvalg: *Russische Volksmärchen*, Jena 1914, der giver et ganske anderledes Indtryk af russisk Folkekarakter og Æventyrdigting end selve „der Held“. Dette Værk er udkommet i Serien „Die Märchen der Weltliteratur“ der er udkommet hos Diederichs i Jena; jeg kan paa det bedste anbefale alle Æventyrvenner, at anskaffe sig enkelte Bind eller hele Serien; ikke blot et godt Udvalg af tyske Æventyr efter Grimm ved Zaucert 1912 og et Udvalg af plattyske Æventyr ved Wissner, men ogsaa en Samling

Balkanæventyr ved Aug. Leskien og en Samling kinesiske Æventyr ved Richard Wilhelm (sml. ovenfor). I disse Æventyrudvalg ligesom i Bolte-Poltvkas Æventyrkommentarer lægger noget godt i tysk Folkekarakter sig for Dagen, Trangen til at tilegne sig Alverdens Poesi og forstaa den Folkesjæl, hvoraf den er udsprunget. Med Interesse maa man afvente en planlagt Samling Nordiske Æventyr i denne verdensomfattende Serie, om det da ikke vilde være bedst at udgive et Udvalg af hvert af de nordiske Folks Æventyr for sig; Æventyrene i de tre forskellige Lande er jo alligevel saa forskellige, om ikke i Type saa i Fortællemaade, at det næppe gaar an, at bære sig ad som ved Balkanæventyrene, udgive de forskellige Balkanfolks Æventyr i en og samme Bog.

Hans Ellekilde.

BÆRE SADEL

Skikken at bære sadel forekommer dels som tegn på overgivelse (underkastelse), dels som straf i hære, jf. Ordb. t. æ. dansk sprog III, 658 b. 7 f., og har været udbredt i Vesterlandene, se de sst. anf. henvisninger. Den har også været kendt i Østerlandene. I Bar Hebræi Chronicon Syriacum (ed. Bruns et Kirsch 1789, fra 13. hundredår) I. 314—5, fortælles, hvorledes en sultan, der (for øvrigt svigefuldt) vilde udsone sig med kalifen „befalede, at der skulde oprejses store tælte, og førte kalifen til sæde i disse og bar et sadeldækken (valrap) foran ham omtrent en halv parasang“, Handlingen henlægges til år 1135. Det pågældende syriske ord gengives i nævnte værks lat. overs. II, 321 ved „ephippium“; i Payne Smith, Thesaurus Syriacus: tegumentum sellæ, teg. ephippii; her fremhæves også handlingens symbolske betydning, men ovf. anf. sted er det eneste prøvested, medens bet. nok er sikret gennem Arabisk. I Geib, Lehrbuch des deutschen Strafrechts I. 193—4 findes både en mængde henvisninger og forsøg på at forklare skikken. Hænger denne, trods imødegåelsen i sidstnævnte værk, sammen med en lignende brug, som den, der anføres som oprindelse til talemåden: ride til vand(s): at vedkommende måtte krybe bærende en rytter, jf. Ordb. t. æ. d. spr. IV, 752 b. 30 f.?

O. Kalkar.

FRA SPROG OG LITTERATUR

EN SJÆL EFTER DØDEN

I. L. Heiberg: *En Sjæl efter Døden*. Udgivet med Indledning og Noter af Oskar Schlichtkrull. Kbhvn. 1919.

Oskar Schlichtkrull, blandt yngre Litteraturforskere Specialist i „Fyrrernes“ Litteratur, der tidligere har dokumenteret sin solide og udstrakte Viden i sin udmærkede Udgave af Plougs „Sylvesternat“ og sine grundige „Studier over Genboerne“ — har nu vovet Springet til den alvorlige Opgave: en Kommentar til „En Sjæl efter Døden“. Intet dansk Digtværk kræver saa store Forudsætninger hos Læseren for at kunne forstaas tilbunds som dette, og dets tidligere Fortolkere har da ogsaa maattet lade forskellige Spørgsmaal ligge. Heller ikke S. har fuldstændig løst Sfinxens Gaade, men Arbejdet hermed er rigtignok for fremtidige Læsere af den vittige Komædie lettet betydeligt gennem den nye Udgaves omhyggelige Indledning og righoldige Noter. Og er der end forskelligt, man savner — Værkets Rigdom synes jo næsten udtømmelig — saa kan Udgiveren med god Samvittighed svare, at han — da den Udstrækning, der i en Tekstudgave kan indrømmes Indledningen, har sine (ikke alt for vide) Grænser — har foretrukket at samle sig om visse særligt vanskelige Punkter frem for at tilstræbe Fuldstændighed.

Forf. søger i sin Indledning at give Værkets filosofiske og tidshistoriske Baggrund. At det er et Udtryk for et Vendepunkt i dets Digters Liv, kunde der nok være gjort lidt mere ud af. Det er den gamle Historie om „der Mann von fünfzig Jahren“; Manddomsaarenes Diktator triumfer er forbi, Tiden hylder nye Guder, og Digteren vender sig træt og skuffet bort fra sit utaknemlige Folk, søger Trøst i sin Tankeverden. I filosofisk Henseende føres han, gennem Bekendtskabet med Hegels dengang lige udgivne efterladte Skrifter, til stædigt at grave sig ned i Systemet; Idélæren, der hos Hegel har faaet en ny, storartet Udformning, bliver først nu ret Hovedsagen for Heiberg, gennemtrænger hele hans Forfatterskab, finder et stadig mere tilspidset Udtryk. Samtidig sker der et Omslag i afgjort konservativ Retning; Heiberg har nu alle Systemets Vaaben ihænde, men han drager ikke de farlige Konsekvenser; Uvilje mod Venstrehegelianerne, Ærgrelse over Strauss-Affæren, dertil Martensens stadig stærkere Indflydelse paa ham — alt driver den før saa overmodigt radikale Forfatter af „Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid“ over til

det hegelske Højre. „Kirkens lydige Søn“ — med Martensen under den ene og Stiftprovst Tryde under den anden Arm. (S. Kierkegaard.)

S. — der kun opfatter Digtet som et polemisk Indlæg mod forskellige af Tidens Vrangforestillinger — paaviser godt Heibergs Stilling til de liberales Statsopfattelse, til Realskolediskussionen; foretager ogsaa en i det hele fornuftig Undersøgelse af Heibergs Gudsbegreb kontra Tidens.

Saa langt kan jeg med god Samvittighed følge Udgifveren, om jeg end nok synes, at Indledningens første Afsnit kunde have været lidt klarere disponerede.

Men derefter hænger han sig i Stykkets formentlige „apokalyptiske“ Karakter, og kommer derfor paa gal Vej. Han glemmer, at det hinsidige i Stykket er „nur ein Gleichniss“. Formaålet med den vittige digteriske Fiktion er tydeligt at foretage følgende digteriske Eksperiment saa „rent“ og „isoleret“ som muligt: at prøve en sølle Almindelighed overfor tre forskellige Livsanskuelser. Dennesidigheden er Digtets virkelige Skueplads. „Det evige Liv er allerede her paa Jorden“, lærer Digtet, men ved „det evige Liv“ forstaas der rigtignok her noget andet end i en Diskussion om Udødelighed. Digtet handler om Kampen imellem „Ideen“ og „det Reale“: „imod det Ydre ruster sig det Indre“; og Digtets Problem er Personligheden. Det er her, Tampen brænder.

Den følgende løst skitserede Udvikling henstiller jeg kun som en Hypotese, hvis Rigtighed jeg naturligvis ingenlunde tør sværge paa. Jeg hentydede før til Heibergs Tilslutning til Idé-læren. I Heibergs Verden er det Ideen, ikke Individualiteten, der handler. Ideen bruger igunden kun Menneskene som Redskaber til at sætte sin Vilje igennem. „Imod Ideens Perpetuum mobile har den levende Personlighed i sit lokale og historiske Milieu ingen Ret“. (Vilh. Andersen: „Tider og Typer. Goethe“ I, S. 272.)

Naar Heiberg skal anvende sin Filosofi paa sit Syn paa Mennesker, saa danner han sin Opfattelse i Analogi med sin Lære om Stilen (se den interessante Afhandling „Lyrisk Poesi“; Pros. Skrift. IV, S. 421 ff.). Denne Lære gaar bag om Hegel tilbage til Goethe og Schiller. Goethe lærer i den lille Afhandling „Einfache Naturnachahmung, Manier, Stil“ (Werke, Jubiläumsausgabe, XXXIII, S. 54-59): „so ruht der Stil auf den tiefsten Grundfesten der Erkenntnis, auf dem Wesen der Dinge, insofern uns erlaubt ist, es in sichtbaren und greiflichen Gestalten zu erkennen“. Denne Tanke førte Schiller videre, gav den en ny Begrundelse. I Anmeldelsen af Matthisons Digte (1794) hedder det (Werke, Säkularausgabe, XVI, S. 255): „Jeder individuelle Mensch ist gerade um soviel weniger Mensch, als er individuell ist; jede Empfindungsweise ist gerade um soviel weniger notwendig und rein menschlich, als sie einem bestimmten Subjekt eigentümlich ist. Nur im Wegwerfung des Zufälligen und in dem reinen Ausdruck des Notwendigen liegt der grosse Stil“. Fordi den var altfor privat, fordømte Schiller Bürgers Poesi; thi det almenmenneskelige er Digterens Maal.

Naar Heiberg nu optager denne Lære (gennem Hegel eller direkte),

saa lader han Manér og Stil referere sig til „det Particulære“ og „det Individuelle“. Det sidste svarer til Schillers „det rent menneskelige“, betyder altsaa, hvad vi nu vilde kalde „det typiske“. Det er Kunstens Maal at frigøre „det Individuelle“ fra „det Particulære“ (Sml. her Schiller, XVI, S. 228 ff.). Men hos Schiller overføres denne Betragtning paa Mennesket i Almindelighed, og han naar derved til Læren om „Person“ og „Zustand“, det „nødvendige“ (∴ alment-menneskelige) og det „tilfældige“ (∴ individuelle) i Mennesket (Über die ästhetische Erziehung des Menschen. Brief 11). Denne grundlæggende Tanke genfinder vi hos Heiberg: „Det Individuelle hos Mennesket er det Evige; det er Garantien for hans Udødelighed; det Particulære er derimod det, som er bestemt til at ophæves hos ham“ (a. S., S. 422 f.).¹

Det Individuelle er Enheden af det Universelle og det Particulære. Individet er Ideens Inkarnation; at vinde Individualitet er derfor Menneskets Opgave. Det, som er Sjælens Hovedskavank, er — at han er ganske blottet for Idé. Derfor hører han hjemme i Helvede, Modsigelsens og den evige Begyndelses Land.

Næste Trin paa Rangstigen repræsenteres af Digteren. Han er et af Ideens viljeløse Redskaber; hænger fast i „det Particulære“, men evner tillige rent passivt — som inspireret udefra — at være Medium for „det Sande“ og „det Skønne“; men dette er en „fremmed Stræben“, ikke „gaaet op“ i hans eget Væsen. Heiberg erkender mismodigt, at en Række af dem, Menneskene kalder store, netop kun er Instrumenter, hvorpaa Mesteren spiller, „skrøbelige Kar“, „Narre“. — Tilbage er da Enheden af det Particulære og det Universelle: Individet, Personligheden.

Vi staar overfor Komediens vanskeligste Passus: Mefistos Replik: „Min gode Ven, det er Forsynet værdigt etc“. Og Fortolkningens „CruX“ bliver da Verset: „Kun det Gode skjænker Personlighed“. Ud-giveren taler her med Rette om en Inkonsekvens. Og jeg opfatter da Stedet saaledes: det er, som om Heiberg i sidste Øjeblik gyser tilbage for den Schiller-Hegelske „Totalitet“, hvor Menneskeheden Idé lige som helt har opslugt Jeget. Og han, der ikke blot er Hegels Discipel, men fra gammel Tid ogsaa Goethes, lytter til sin Lærer: „Höchstes Glück der Erdenkinder — Ist nur die Persönlichkeit“. Naar vi gør os klart, at „det gode“ i Heibergs Digt altid modstilles „det slette“, aldrig „det onde“, saa forstaar vi, at der her ikke er Tale om nogen moralsk Kategori. Det slette er = Passivitet, det gode = Aktivitet; ∴: Jeget er selv med-virkende til, at det Particulære kan gaa op i en højere Enhed med det Universelle. God er den, der i Goethes Sprog hedder „brav und tüchtig“;

¹ Anm. Til denne Passus er, som S. anfører, ganske rigtigt knyttet en lille „Udødelighedslære“. H. deler Sjælene i tre Grupper: 1) De, som kun har „Partikularitet“; de udslettes. 2) De, i hvem der er Spire til Individualitet; de lures. 3) De udviklede Individualiteter. Denne Lære, der intet Sted kan spores i Digtet, og som vilde have forandret dets Karakter helt, betegner vistnok et senere Stadi i H.'s Filosofi end „En S. c. D“. Afhandlingen er fra 1843, Stedet vel en Cadeau til Martensen.

det er Heltedigtningens „agathos“ og „guot“ σ : den tapre, dygtige Mand. Den kan da kaldes en Personlighed, hvis Væsen er gennemtrængt af Ideen, uden at dog hans „Jeg“ er faldet bort. Heiberg søger ikke at forsones Hegel og Kristendommen (som S. mener), men Hegel og Goethe, Standpunktet er inkonsekvent, men interessant. —

Afsnittene om Heibergs Forhold til Nielsen, H. C. Andersen og Sibbern er meget vellykkede, udført ret con amore. Og Forsøget paa en Datering af 4de Akt er meget fikst.

To Spørgsmaal har Udgifveren ladet ligge, skønt de unægtelig fortjente en bedre Skæbne: 1) Kunsten i Komædien har ikke interesseret ham meget. Om Aristofanesfiguren skriver han i en Note følgende Bemærkning: „Heiberg synes med disse Ord [σ ; „Hver af os har her sin Uge“ etc.] at gøre en Undskyldning for, at han just har valgt Aristofanes som Repræsentant for den græske Aand. Der kunde tænkes en mere værdig Skikkelse, men Heiberg har haft Brug for ham i sin Satire over Oehlenschlægers Fremstilling af den græske Komædieforfatter“. —

Saalænge S. ikke kan møde med tvingende Beviser, vil enhver være klar over, at det er gaaget til lige paa den modsatte Maade. Det er Aristofanesskikkelsen, der er det primære i Stykket; den hænger nøje sammen med dets Idé og Komposition — og fra den er Digteren saa ved Association blevet ført tilbage til Oehlenschlægers paa dette Tidspunkt allerede flere Aar gamle, og følgelig ikke længer aktuelle, Drama. Hvem anden end Aristofanes kan overhovedet tænkes som Vogter af Elysiums Port i denne Komædie? Om han er nogen „værdig Repræsentant for Grækerne“, er naturligvis en Smagssag; men et er sikkert — ved at anbringe ham i sit Stykke fører Heiberg indirekte et smukt Forsvar for sin Brug af den personlige Satire; thi denne Komædie, der tager Sigte paa alle Samtidens Interesser: Samfundsspørgsmaal, Politik, Religion, Litteratur — er i Sandhed „aristophansk“, langt mere end Hauchs „Taarnbygning“ og Platens Pasticher, der kun rummer litterær Satire. Heiberg interesserede sig meget for Aristofanes; vi ved, at han har læst Rötchers „Aristophanes und seine Zeit“ (1827) (Vilh. Andersen, a. S. S. 223). Jeg er næsten sikker paa, at første Del af „Frøerne“ — Nedstigningen til Hades og det højst jordiske Æventyr foran Plutons Hus — har givet Heiberg visse Ideer m. Hensyn til Tonen i hans Apokalypse. Et konkret Exempel: St. Peters og senere Sjælens Ord om Elysium, til hvilke S. finder Forbilledet i Odysseen IV, 560 ff., har netop i „Frøerne“ et morsomt og langt præcisere Modstykke i Herakles' Beskrivelse for Dionysos af „de Indviedes“ Land i Dødsriget. („Frøerne“, V. 154 ff., Droysens Overs. II³, (1881) S. 257.)

Som Aristofanesfiguren viser hen til Digterens ene Læremester, saaledes Mephistopheles til den anden. Og den nøje Forbindelse mellem Heibergs Digtning og Goethes „Faust“ var nok en Undersøgelse værd. Heiberg har som bekendt sammen med Hertz i 1832 oversat Pagts scenen og Scenen med Studenten; navnlig i den sidste Scene har man sikkert Lov til at søge en af Kimene til Komædien. Det danske Værk er igrunden at betragte som en bred Videreførelse af Situationen her: en stakkels

Spidsborger, der stedes for Tilværelsens dæmoniske Magter. I Versifikation, Sprog, Stil mærkes „Faust“ Gang paa Gang; Sammenligningerne bliver mere slaaende, Billederne kraftigere end før hos Heiberg. Stilen i Heibergs dramatiske Ungdomssatire ejede Tiecks legende Mangfoldighed, men savnede faste Konturer; nu øver han som Goethe sin Sprogkunst paa Sentensen; faa danske Digtinge ejer saa mange, ingen saa præcise som denne. Det er Weimar-Klassikernes Lærling, vi hører. Mefistokkelsen var utænkkelig uden „Faust“ — som hos Goethe skifter han undertiden pludselig Karakter og bliver Talsmand for sin Digters positive Ideer; hans Kynismer — der rigtignok er en Del afdæmpede — er nøje studerede efter Forbilledets. Endelig det vigtige (hvad der ogsaa er gjort opmærksom paa i en Note): en af Stykkets dybeste Betragtninger, den over „Forsynets Jesuitisme“, er direkte inspireret af en Replik i „Faust“ (V. 1335-36). „En Sjæl efter Døden“ er ikke blot i Stil og Teknik af Goethes Skole; dets Aand og Idé — en Digting om Personligheden — gør det til et værdigt Sidestykke til „Faust“.

2) Det andet vigtige Spørgsmaal, som staar hen, er Vurderingen af, hvad der giver Værket dets blivende Værdi. S. er blevet hængende ved Komediens „partikulære“ Sider, men „det individuelle“ i den har han ladet ligge. Og det er dog Hovedsagen. Kun den Omstændighed, at Digtet paa næsten hver Side rører ved Problemer fra alle Livets Omraader, der nu og til alle Tider bestandigt vil have Aktualitetens Interesse, kan faa os til at se med Interesse paa alle de forlængst uddebatterede Smaaspørgsmaal, forlængst glemte nichtswürdige journalistiske og politiske Personligheder — eller paa de mer eller mindre fine private Hævnaakter, som Digteren eksekverer, og som ikke alle i lige høj Grad geraader ham til Ære, tværtimod! Kun da kan et Digt gøre Krav paa at udgives med Kommentar, naar det ogsaa uden Kommentar formaar at fængsle sin Læser. Dette er Klassicitetens Prævesten — og jeg havde gerne set, om S. havde forsøgt at gøre Digtets Status op.

Noterne bag i Bogen er gennemgaaende meget oplysende; man beriges med en Mængde positiv Viden. En enkelt Misforstaaelse bør rettes: I Noten til S. 72, L. 14-15 henviser til Digtet „Gudstjeneste“. Henvisningen til dette Sted og det anførte Citat er imidlertid ganske misvisende; der er ikke Tale om, at „i Digtet „Gudstjeneste“ nævner Heiberg Sokrates og Plato som hørende hjemme i Elysium“. Digteren nævner blot Sokrates og Plato i en længere historisk Udvikling om Panteisme. (Se Poet. Skrft. X, S. 174-76.)

M. Hensyn t. Udtrykket „Billed . . paa en Orlogs-Digterstav“ forsøges der følgende Forklaring: „Oversat bogstavelig giver det Billedet af Aristofanes, staaende i Staven af et Skib“ (S. 120, Tanken føres derpaa snedigt videre). Hertil er der at bemærke, at efter almindelig Sprogbrug kan „Billed . . paa en Orlogsstav“ næppe være = „en Mand, der staar i Stævnens paa et Skib“; det kan vist kun betyde — en Gallionsfigur. Det er „Billedet paa en Orlogsstav“. Men jeg indrømmer gerne, at vi herved ikke er naaet det skruede Udtryk ret meget nærmere.

Som sagt, er der end forskellige Anker at gøre, saa maa det alligevel

fremhæves, at Bogen betyder et stort Fremskridt fra Ipsens og Borchsenius' Udgaver (den sidstnævntes i „I. L. Heibergs Udvalgte Skrifter“. Folkeudgave. 1911.); den vil sikkert vide at hævde sin Plads baade ved Undervisningen i Gymnasiet og hos danskstuderende. Flere af mine Indvendinger kan Udgiveren jo opfatte som „private Kætterier“, og hans egne Fortolkninger vil vel nok have Flertallet for sig. Sine Mangler tiltrods rummer Bogen saa meget fortræffeligt, at man roligt kan anbefale den.

H. Topsøe-Jensen.

CHRISTIAN BRED AHL

Oskar Thyregod: *Christian Bredahl, Harmens og Retsindets Digter i vor Litteratur 1918* (Hagerup).

Dansk Litteraturvidenskab er, i Modsætning til f. Eks. den tyske, forholdsvist fattig paa fyldige og solide Monogramer over Digtere og deres Værker. Ethvert Arbejde, der søger at udfylde et Savn i denne Retning, bør derfor hilses med Anerkendelse. Magister Thyregod har i sin Bog sat sig den Opgave at biografere og karakterisere den sæere Skjald Bredahl, der, naar han gik bag Ploven paa sin Mark, saa de Syner, han bagefter gav Form i sine „dramatiske Scener“. Lad det straks blive sagt, at Forfatteren har løst sin Opgave med stor Grundighed og Pietet, ja næsten med for megen Pietet. Den, der beskæftiger sig med et enkelt afgrænset Emne, staar ofte i Fare for at se for meget heri; det bliver for ham et Slags Midtpunkt, hvorfra alt andet ses og bedømmes. Denne Fare har Magister Thyregod ikke helt undgaaet i sit iøvrigt saa tiltalende Værk om den gamle Bondedigter. Den Optagethed og Grebethed, hvormed Forfatteren har udarbejdet sin Bog, har til en vis Grad ført ham til at tegne sin Helt i for store Dimensioner. Betragter man Bredahls Produktion fra et æstetisk Standpunkt, er det umuligt ikke at faa et Indtryk af noget ufærdigt og brudstykkeagtigt næsten overalt, saa ud fra en saadan Betragtning synes det ikke betimeligt at levere en saa indgaaende Behandling. Men historisk og psykologisk set er den gamle Digter saare interessant og fortjener fuldt ud sin Monografi.

Først gøres der indgaaende Rede for Bredahls Afstamning og Slægt og for Digterens Udvikling gennem en romantisk, drømmende Barndom, over en af Sværmeri opfyldt Ungdom til en kæmpende Manddom. Alt udførligt i alle Enkeltheder. Meget kan synes mindre væsentligt for Helheden, men for den, der interesserer sig for den Indsats, Sorø og de dertil knyttede Personer igennem Tiderne har gjort i dansk Aandsliv, vil der i Bogen være megen Belæring at hente. Bredahls Indvielse til Digter og den Begivenhed, der, som han selv udtrykker det, fik „min Muse til at stemme sit Instrument“, gøres der klart Rede for, alt som en lang Ouverture til Bogens Tyngdepunkt: Analysen og Karakteristikken af Hovedværket: „Dramatiske Scener“. Denne er fyldig og god, ligesom man faar

et stærkt Indtryk af selve Digterpersonligheden, denne harmdirrende, retfærdighedselskende, medfølende Idealist, der selv i sin egen Livsførelse maatte kæmpe mod Verdens aandelige og materielle Vold og Tvang. I ensom Barskhed staar denne Skikkelse gennem Bogen for os som det sjældne Menneske og den ejendommelige Digter, der skrev om Maanen og dens Behoere, men mente Jorden med al dens skrigende Uretfærdighed. En grel Kontrast til Oehlenschläger med hans nordiske sydlandsglødende Helte og Ingemann med hans blodløse Helgener.

Bogens sidste Afsnit, som særlig bør fremhæves, giver i samlet Sum en Fremstilling af det væsentlige ved Bredahls Digtning med Betoning af hans særlig typeskildrende Evne, der munder ud i ensidig Abstraktion. Fremdeles gøres der Rede for Digterens sproglige Ejendommeligheder, hans særlige Forkærlighed for at karakterisere ved Sammensætninger og Substantiver, hvor andre vil bruge Verber, og hans Sans for Ordenes Lyd- og Farveværdi.

Bogen om Bredahl, der, som saa mange andre Værker i vor videnskabelige Litteratur, desværre mangler Register, er tung og ingenlunde let læst, men den er skrevet med Kærlighed og Grundighed og fortjener at studeres af alle, der søger at forstaa vor Nationallitteratur. Magister Thyregod har med sin Bog givet os et fyldigt Materiale til at trænge ind i en af dennes ædlest Skikkelser.

Poul Schjærff.

HJEMLIGT HEDENSKAB

Gudmund Schütte: *Hjemligt Hedenskab i almenfattelig Fremstilling*. Kbh. 1919, Gyldendal.

Dr. Schütte har her gjort et Forsøg paa at skildre Gudedyrkelsen i Danmark i den hedenske Tid ud fra hjemlige Kilder, idet han med Rette gør gældende, at Eddamytologien ikke kan dække over det danske Hedenskab. Det er en god Opgave, der her tages op, men lille er den ikke, og hidtil har ingen anden voget sig i Lag med den. Resultatet er blevet en interessant og let læselig Bog, men for dem, der med Interesse har fulgt Dr. Schüttes Produktion, vil den just ikke frembyde saa meget nyt. Ledemotiverne kender man fra Afhandlingerne „Offerpladser“ (1918), „Vor mytiske Kongerække“ (1917), og „Gudedræbning“ (Sammlaren 1915). I flere af disse Synsmaader har han sikkert Ret. Endogsaa Anvendelsen af Frazers Teori om Gudedræbning lyder ret sandsynlig, blot det nu ikke viser sig, at den hænger sammen med Kannibalsmen. Den almene Fremstilling er i nogen Grad bygget paa et Skelet af disse Ideer, og Dr. S. har ikke, forekommer det mig, i tilstrækkelig Grad tilegnet sig de Resultater, som er naaet af andre Forskere; mange af de betydeligste Arbejder er ikke nævnt, og kan ikke ses at være benyttede. Overfor Stoffet er Dr. S. ogsaa underlegen; han bygger paa Folketro og Folkeminder, men kender altfor lidt til det; han anfører saaledes kun E. T. Kristensens „Danske Sagn“ som Kilde, men ikke de øvrige Værker af ham eller

andre danske Samlinger; han behandler ikke de talrige Offerskikke, som har levet til vore Dage, Helligkilder, hellige Træer og Stene. Han har ikke en Feilbergs Taalmodighed til at sidde og samle de tusinde Smaatræk sammen til en fast Beviskæde; han savner en Magnus Olsens omfattende Storsyn i Forbindelse med den samvittighedsfulde Omhu for Enkelthederne.

Da jeg tidligere har anmeldt Bogen (i Nationaltidende ^{22/10} 1919), skal jeg fatte mig i Korthed, men maa dog rette en Indvending mod hans Behandling af Stednavnene. Naar man vil undersøge Stednavnenes Betydning, maa man granske deres Historie og deres sproglige Udvikling, sammenholdt med det øvrige Sprogs Udvikling og især Dialekterne; det har siden N. M. Petersens Tid (1833) været brugeligt her i Landet, og er navnlig i vore nordiske Nabolande blevet udviklet til stor teknisk Fuldkommenhed. Dette har Dr. S. dog ikke Taalmodighed til; han har dannet sig en egen Metode; han endevender og kølhaler Stednavnene, som han siger, lagdeler dem paa Kryds og tværs, opstiller dem i Rangklasser og retter derefter Søgelyset mod dem (se Forordet).

Hvis Dr. S. blot vilde rette Søgelyset mod Navnet, medens det om jeg maa sige stod paa Roden i sine naturlige Omgivelser, saa kunde han have undgaaet at sætte et Navn som Torsminde i den høje Rangklasse; det er et gammelt Torskminde (se f. Eks. Trap). Han kunde have set, at Navne paa Tor- som Regel ikke paa Sjælland bliver til Ter-, og at Navne paa Hel- og Val- kan være af flere forskellige Oprindelser.

De mange „Ægirs Helligdomme“, Navne som *Lem*, tror jeg man med Magnus Olsen¹ bør tolke som *hlaiwa-haimar, „Bakke-Hjem“, og *Læborg* hører nok ogsaa herhen. At *Ejers Bavnehøj* har Navn efter Byen *Ejer*, stemmer trods Schütte udmærket med ,alm. Navneskik. Derimod kan *Ejer* næppe være samme Ord som old. *Ægir*; Ordet er en ia-Stamme, og disse plejer ikke at bevare Nominativs-r, jfr. *eyrir*, som bliver til *Øre*, desuden er det jo snarere Dativsformen end Nominativsformen, som bruges ved Stednavne. Men er det ikke ogsaa betænkeligt at dyrke en Havgud saa langt inde i Landet? Med *Læsø* er det en anden Sag.

Af Pladshensyn skal jeg ikke komme ind paa flere Enkeltheder, og det vil heller ikke lønne sig, da Dr. S. aldrig ved sine Navnetydninger giver nogen Drøftelse af de dermed forbundne Problemer, men flot slynger sin Tolkning ud; skal man saa kritisere, maa man selv majsommelig opstille hele det videnskabelige Apparat og gøre det Arbejde, som tilkommer Hypotesens Fader; en saa utaknemlig Opgave er der vist ingen, der har Tid til at sysle med. Jeg vil blot principielt tage Afstand fra „Endevendings- og Kølhalings“-Metoden.

Nu kan en forkert Metode trods Fejlkilderne give enkelte rigtige Re-

¹ I Maal og Minne 1919. For Resten anfører Magnus Olsen ikke, at O. Nielsen allerede i Blandinger II, 26 har samme Tolkning. O. Nielsen har haft mange gode Ideer, og jeg tør ikke afgøre, om det er helt uafhængige af ham, at baade Hjalmar Lindroth og E. Hellquist nylig hver for sig har tolket *Rinkeby* af et Ord, svar. til oldn. *reklar*, Kæmpe. Han er i hvert Fald inde paa denne Tanke i Bland. I, 339.

sultater, og jeg tror ogsaa, at meget af det, som Dr. S. har paavist ud fra Stednavnene, vil vise sig at være rigtigt. Dr. S. har mange geniale Ideer. Saaledes talte jeg nylig i Sverige med en Videnskabsmand, som havde syslet med Spørgsmaalet om en gammel svensk Folkestammes Bopæl og havde faaet det klarat; saa fandt han bag efter, at Dr. S. havde haft samme Tanke, om end ikke ført de nødvendige Beviser. Dr. S. besidder et ualmindeligt klart Blik, og det har derved været ham muligt at bringe Forskningen saa mange værdifulde Tilskyndelser og anvise den nye Veje. Naar jeg skal kritisere hans Værk, maa jeg alligevel gøre Honnør for det, og jeg føler mig paa en Maade som Tylor, naar han kritiserer Kemble: „De Smaalærde, som finder Glæde ved at gribe en stor Lærd i en Fejl, kan more sig over Kemble's Forsøg paa at finde et Minde om Tordengudens Hammer i „The Hammer ponds“ i Surrey; Sagen er, at Navnet stammer fra nogle Jærnværker, som nu er nedlagt“.¹

Den smukke og velskrevne Bog „Hjemligt Hedenskab“ fortjener at læses af alle, som beskæftiger sig med vore Oldtidsforhold, den maa blot ikke betragtes som en almenfattelig Fremstilling af Mytologiens og Navneforskningens nuværende Standpunkt i Danmark.

Gunnar Knudsen.

¹ Tylor: Words and Places, Everyman's Library, p. 300.